

Várostörténeti folyóirat

Veszprémi

Szemle

18. évfolyam,
2016. 3. szám

42.

TARTALOM

KÖZLEMÉNYEK

Veszprém és a Nagy Háború – 1915. Az első csorbítatlan háborús év	3	Földesi Ferenc
Török hétköznapiak Veszprémben (1552–1566)	36	Szurmay László
A veszprémi piarista könyvtárak adományozói III. Dr. Lánosz Nándor, orvos	46	Pákozdi Éva Szilvia
A Laczkó Dezső Múzeum története – I. rész	61	Kákonyi Anna

ÉVFORDULÓK

Harmincegyes honvédek XII. rész – Harmincegyesek nyomában a Kárpátokban és Galíciában	80	Rainer Pál
--	-----------	------------

ÉRTÉKTÁR

A veszprémi Szent Mihály-bazilika Szenháromság nevű harangja	96	Földesi Ferenc
A 320 éves Szent Mihály-lélekharang – Kiegészítés A veszprémi Szent Mihály-bazilika Szenháromság nevű harangja című felterjesztéshez (2014. szept. 17.)	124	Földesi Ferenc

KÖNYVSZEMLE	126	Mihalovicsné Lengyel Alojzia
-------------	------------	---------------------------------

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

18. évfolyam, 3. szám 42. 2016.

Várostarténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
dr. Csiszár Miklós

Technikai szerkesztő:
Szurmay László

Szerkesztőségi titkár:
Virág Istvánné

Szerkesztőbizottság:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke,
Bándi László, dr. Csiszár Miklós,
dr. Tölgyesi József,
a Kuratórium tagjai
Sebő József

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostarténeti Közhasznú
Alapítvány
Székhely és levelezési cím:
8200 Veszprém, Baláca sor 10.

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
8200 Veszprém, Erzsébet liget 3.
Tel.: 06-20-253-3078
E-mail: csiszar.miklos@invitel.hu

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila
A folyóirat évenként 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

DR. FÖLDESI FERENC nyá. ezredes, hadtörténet-
kutató, Veszprém; KÁKONYI ANNA történész, muze-
ológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; DR.
MIHALOVICSNÉ DR. LENGYEL ALOJZIA ny.
egyetemi docens, Veszprém; PÁKOZDI ÉVA SZIL-
VIA könyvtáros, Veszprém Megyei Levéltár,
Veszprém; RAINER PÁL történész, muzeológus,
Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; SZURMAY
LÁSZLÓ helytörténet-kutató, Veszprém

Illusztrációk:

Földesi Ferenc, Rainer Pál és archív dokumentumok

Támogatóink:

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata

8200 Veszprém,
Házgyári út 1.

A Veszprémi Szemle 42. szám megjelenését támogatták:

Bándi László, Brányi Mária, dr. Csiszár Miklós, dr.
Földesi Ferenc, Hontai László, Horváth Izabella Júlia,
Kecskés Csabáné, Leitold Józsefné, Somfai Balázs,
Sütő József, Wágner Lászlóné, dr. Wesztergom
Erzsébet Veszprém

Répás József Zirc

Veszprémi Szemle Várostarténeti
Közhasznú Alapítvány 73200189-11291268

A borító képei:

címlapon: Az 1696-ban öntött Szent Mihály-lélekha-
rang részlete

2. oldalon: Medgyaszay István első múzeumterve,
1909.

3. oldalon: Zemplén vármegye és Galícia határvidéke,
térképrészlet

hátlap: Medgyessy Ferenc: Laczkó Dezső szobra, 1937.

KÖZLEMÉNYEK

Veszprém és a Nagy Háború

1915. Az első csorbítatlan háborús év

FÖLDESI FERENC

*Mind eltakarodik a sok csúf nyavalya
És a mikorára lehull a fák haja
S havával a földet beszitálja a tél,
Többet, mint az idén, tőle senki se fél.*

*Ki hős katona volt, tűzhelyének örül,
Szájátató háznépe veszi este körül
S győzelemről, hogy bevégti a mesét,
Isten irgalmától lesz fényes a setét.¹*

EMLÉKEZZÜNK: A HÁBORÚ KITÖRÉSEKOR, A HADÜZENET ÁTADÁSAKOR „Császáruk és Királyunk” megígérte, hogy mire a fákról a levelek lehullnak, fiaink itthon lesznek. Közben eltelt a háború első öt hónapja, katonáink viszont nem, hogy nem jöttek haza, de egyre jobban távolodtak az otthonától. Az idézett versrészletben a szerző bizakodó – igaz késéssel: 1916-ban a hős katona elmerengve a tűzhely melegénél a győzelemről mesél (ami nyilván 1915-ben bekövetkezett), amikor természetesen már a falevelek is lehullottak. De így történt? Mi már tudjuk, hogy nem, de nézzük miként élte meg azt a várakozást Veszprém város lakossága és hadbavonult katonái az 1915. évben.

Az év első napján egy hadparancsot olvashatott a nagyérdemű, amit Ferenc József még az elmúlt év utolsó napjaiban bocsátott ki. Persze ebben nincs szó az ígéretről, mint inkább arról, hogy „*minden vitéz harcosának boldog új esztendőt kíván.*” A bizakodás sem maradt el – egybecsengve az idézett versikével –, hiszen bízik abban, hogy „*Isten segítségével az új év győzelemre fogja őket [már a katonákat] vezetni.*”²

A városban megjelenő lapok minden esetben beszámolnak a fronton történt ese-

ményekről. Tegyük mi is így, de szorítkozva a két háziezredünk, a m. kir. 31. veszprémi honvéd gyalogezred és a m. kir. 7. honvéd táborigyűsezred harcaira, illetve: hol is töltötték ezredeink 1914/15 fordulóját. Ismert, hogy az ezred a veszprémi 82. gyalogdandár kötelékében harcoltak Schamschula Rezső³ tábornok parancsnoksága alatt. Így nem véletlen, hogy 1915 januárjában mindkét ezred a Dunajec mellett, Radlowtól északra foglaltak állást.

A 31. veszprémi honvéd gyalogezred 1914. november 26-án megsemmisült. Az ezredkönyvben olvasható: „*Ezredünk önálló léte december hó 24-ig megszűnt. Komornik Aladár főhadnagy ezredsegédtsízt a 20. ezredtörzshöz beosztva, ezredünk kiegészítését és közigazgatási teendőit végzi.*”⁴ Az ezred megmaradt részeiből 31-es század elnevezéssel új egységet alakítottak és beolvasztották a 20. honvéd gyalogezred II. zászlóaljába. Az ezred nem egészen egy hónap múlva 1914. december 24-én újjáalakult. Az új esztendő a Dunajec mellett érte a csapatot, ahol az ezred a védővonal legnehezebb részét kapta. Itt február 8-ig védte a vonalakat, majd kivonták őket a harcból.

1915 januárjában az egyűsezred is a Dunajec melletti terepszakaszon foglalt állást, természetesen ütegenként más-más terepszakaszon. Ahogy naplójukban olvasható, az ütegek: „*Az állásharcok rendes harctevékenységet végzi. Nap-nap mellett tűnnek fel ellenséges gyalogsági és tüzérségi célok. Gyalogsági célok főképp ellenséges munkásosztagok, felváltások alkalmával előforduló csapatmozdulatok; tüzérségi célok: az állásaikat gyakran változtató ellenséges táborigyűtegek. Az üteg célrészre Nieciecza falu és környéke. Január 5-dikén kelt dandárparancs a táborigyűtegeknek a tüzelést csak ellenséges támadás esetére és igen fontos célokra engedi meg lőszerhiány miatt. E parancs után a tüztevékenység a minimumra csökken, csak újjól elrendelt belövések szakítják meg. Mint hogy ellenséges átkelés kísérletről csak Pasięka-nál tarthattunk leginkább, az üteg pontosan belövi magát a hidra. Ez idő alatt a tiszték és legénység házakban lakik, a lovak megfelelően el vannak szállásolva.*”⁵

A város kedélyállapotára nem is a hadparancs volt a legnagyobb hatással, de talán még a Pester Lloyd azon cikke sem, melyben írta: a hadvezetőség taktikai okokból feladja Felső-Magyarországot. Sokkal inkább – a hadbavonultak családjainak megsegítését célzó intézkedések, melyről döntő bizottság 1914. december 30-án tartotta ülését dr. Komjáthy László polgármester vezetésével. A leginkább figyelemre méltó döntés, illetve tájékoztatás az volt, mikor Biczi Károly tanácsos jelentette: Horváth Iván királyi tanácsos, pénzügyigazgató saját felelősségére elrendelte az államsegély kiutalását. Ezen intézkedés nélkül Veszprémben 450 család pénz nélkül maradt volna. A segély napi összege egyébként 714 korona 67 fillér volt.

Vajon milyen megjegyzésekkel olvashatták a következő cikket? „*A veszprémi rendőrség nyomára jött, hogy Szabó Istvánné veszprémi asszony a Miklós-utcai*

lakásán lányokat tart, a kik bizonyos belépti – helyesebben élvezeti – díjért osztogatják a szerelem Hybla-mézét, különösen a hadfiaknak, ők is azt tartván, hogy 'A hadsereg nagyon kő. Mert az mindég oda ló a hova kő.' A rendőrség azonban nem volt hajlandó Venus vulgváijának eme nem engedélyezett szentélyét respektálni. Rajta ütött, az egész társaságot letartóztatta s megindította annak tagjai ellen a büntető eljárást, Szabó Istvánné ellen azonfelül kerítés miatt is, a ki a fiatal leánykák 'felvilágosítását' nem elmélet, hanem gyakorlati úton akarta eszközölni." A törvényszék Szabó Istvánnét 4 havi fogházra ítélte, a többiek a törvényszéki fogdában csücsültek, várva a büntetést.⁶

Az I. világháború során, a harcok előrehaladtával egyre több sebesült érkezett a városba, akik elhelyezése már gondot okozott a kórház vezetésének. Többeket a közeli településeken lévő kórházakba, így Zircen, Balatonfüreden, illetve 1915. január 17-től Hajmáskéren⁷ helyezték el. Emellett a könnyebb sebesülteket magánháznál, illetve 50 fő sebesültet az Angolkisasszonyok zárdájában gondoztak.⁸ Ezért nem volt véletlen, hogy új barakkok építését határozta el a Honvédelmi Minisztérium – többek között – Veszprém területén is. A barakkokat a lábadozó betegek részére tervezték építeni, hiszen a városban már nem volt több olyan helyiség, amit erre a célra igénybe lehetett volna venni. A befogadóképességet 1000 (!) főre tervezték, helyeül a tüzérbarakkokkal szemben (ma Jutasi út) lévő ún. Weiszféle földet jelölték ki. A híradás szerint a barakkok építését még a héten elkezdi.⁹

Igen nagy izgalmat váltott ki két koleragyánús sebesült érkezése a városba. A hírre reagálva Komjáthy László azonnal összehívta a vegyesbizottságot. Ebben részt vett többek között Nagy László őrnagy állomásparancsnok, Weiner Dezső ezredorvos, Cholnoky Ferenc kórházigazgató és Vadnay Szilárd vármegyei tisztifőorvos. Olyan döntést hoztak, hogy felkérjük a kerületi parancsnokságot: a polgári iskolában (mai Kossuth iskola) lévő tartalékkórházat helyezték máshova, ugyanakkor – mivel ez van legközelebb a vasúthoz – rendezzék be megfigyelő-kórházzá a gyanús betegek részére. Szerencsére a koleragyánús csak egy főnél igazolódott be, akit elkülönítettek. Mindenesetre a város polgármestere közhírré – és nem kötelezővé – tette, hogy megkezdik az arra jelentkezők kolera elleni oltását.

Megtörténtek az év utolsó (1914) és első (1915) temetése is a kijelölt hősi parcellába: Wiesl Henrik 25 éves örvezetőt, a cs. és kir. 84. gyalogezredből, illetve Popovio Stanko 31 éves 27. gyalogezredbeli közlegényt temették el „a szokott részvét és katonai pompa mellett.”¹⁰

A városban megjelenő lapok egyre többször közölnek – sok esetben folytatásban – harctéri naplókat, leveleket és időnként olvasói leveleket is. Egy ilyen harctéri beszámoló olvasható a Veszprémi Hírlap 1915. év első számában Ruzsicska Béla főhadnagy tollából. (emlékezzünk: Ő az, aki előmondta az eskü szövegét a hetes tüzéreknel a Szamarlegelön 1914 augusztusában). Igaz, ebben a beszámolóban job-

— Ezer féle remek kivitelű háborús levelező lapok világháborúról térképek nagy választékban kaphatók FODOR FERENCZ könyvkereskedésében Veszprém.

bára az 1914. év karácsonyának megünnepléséről ír, harcokról nem. Ekkor Ruzsicska főhadnagy egyébként látogatóban volt a szomszédos 2. ütegnél, ahol éjfélkor egy srapel lövedéket – ajándék gyanánt – kilőnek az orosz vonalak felé. Éjfél előtt 'telefonba húzva' még meghallgatja kedvenc nótáját, amit a 3. ütegnél lévő tisztiszolgája, Rigó cigány hegedült.¹¹

Levél az égbe címmel közölte egy kislány levelét a hírlap, amiben egy imakönyvet kér a 'Jézuskától', hogy imádkozhasson az apjáért, kért cipőt és egy kis pénzt is, mert hatan vannak testvérek. De mivel a Jézuska címét nem ismeri, küldi az égbe és „*így a postára teszem föl én Hápli Mariska vagyok én a miatyánkucában lakok.*”¹²

Érdekes kimutatás olvasható arról, – igaz a hír nem veszprémi és még csak nem is vármegyei –, hogy a hadbavonult tanítók közül hány fő esett el, sebesült meg, vagy került fogságba. E szerint: 4906 fő tanító bevonult, 41 fő hősi halált halt, megsebesült 206. A legtöbben Arad és Bács megyéből vonultak be.¹³ A sok elesett tanító ügye azt „eredményezte”, hogy megszüntették a tanítói nyugdíjtörvénynek azt a pontját, amely tíz éves tanítói szolgálathoz kötötte az özvegyi nyugdíjat.

Már közelebbi hír volt, hogy a Veszprémvármegye újságírója megemlékezett barátjáról, Boldizsár Andor színésről, aki a 18. szuronyrohamában kapott bajonettszúrásba belehalt.¹⁴ Azonban már napi (és helyi) izgalmas esemény volt az V. hadtest parancsnoka, Schmidt altábornagy váratlan látogatása Veszprémben. Az altábornagy megszemlélte a katonakórházat, annak minden szegletét. Dr. Zuber ezredorvos a kórházak parancsnoka „*példaképpen odaállítható, tisztaság és minden tekintetben kifogás nélküli katonakórházat rendezett be városunkban.*”¹⁵ – így az ítélet a szemle után. A tisztaságot és a fertőtlenítést szolgálta volna az az új gőzfertőtlenítő berendezés is, melyet a város tervezett beszerezni az új fertőző kórház részére. Hiába, a megnövekedett és állandósult fertőtlenítésre váró anyagok nagy tömegét a régi berendezés már nem bírta feldolgozni.

Talán a szükséges költségek gyűjtését is szolgálta a Veszprémi Színházban tartott 'Háborús délután'-ok, melyeken részt vett Óvári Ferenc, mint a szervezők elnöke, báró Hazai Samu honvédelmi miniszter, Veszprém díszpolgára, dr. Szász Károly országgyűlési képviselő, a képviselőház alelnöke. Egyébként ezek a délutánok a későbbiekben rendszeresek lesznek, az ott gyűjtött adományokat továbbiakban a hadbavonultak családjainak ajánlották föl.

Érdekes párbajról számolt be a Veszprémi Hírlap tudósítója, ami Pallaghy Dezső őrnagy a 31. veszprémi honvéd gyalogezred zászlóaljparancsnoka és egy orosz gépfegyverkezelő személyzete között zajlott. Ahhoz, hogy a zászlóalj a támadást megtudja kezdeni, el kellett hallgattatni a gépfegyvert. Pallaghy őrnagy mesterlövészeket is megszegyenítő bravúrral, a gépfegyver védőpajzs irányzórésén keresztül kilőtte a kezelőket, amiért természetesen magas elismerést kapott.¹⁶ De januárban rajtuk kívül még több 31. ezredbeli kapott magas elismerést, mint Szabó Lajos alezredes, Kutassy Ignác és Herczegh Géza századosok, Schlemmer Ödön főhadnagy, illetve több honvéd kapott I. és II. osztályú ezüst vitézségi érmet.

A szegény gyerekek megsegítéséért indított mozgalmat Komjáthy László, karöltve Hunkár Dénesnével, a főispán feleségével, akit a mozgalom elnökének kért fel. Megállapították, hogy az államsegély elmegy a családok tüzelőire és az élelemre, a gyermekek ruházatára már nem jut. A mozgalom célul tűzte ki, hogy a jóléti bizottság kezdjen gyermekruha-gyűjtésbe. A segélyezést szolgálta a veszprémi egyházmegye adományai is, amit hadsegélyző célokra gyűjtöttek, illetve ajánlottak fel. A több oldalas kimutatásban olvashatunk a veszprémi püspök és a káptalan nagy értékű adományairól, éppúgy mint a falusi papság néhány koronás felajánlásairól, vagy arról, hogy a fenntartó nélküli családokat élelemmel látja el.¹⁷

Az áramszolgáltatást segítette a villamostelepre érkezett nyersolajszállítmány, ami azt eredményezte, hogy az áramszolgáltatás délután 4-től folyamatos maradt, azonban az utcai lámpák közül csak azok világíthattak, melyeket 'egész éjjel égőnek' jelöltek ki.

A veszprémi lapok hasábjain minden alkalommal olvashatott az érdeklődő híreket a katonakórházból, amikor azt is közölték, hogy ki halt meg, kit temettek el katonai pompával. A harctéri veszteségeket már nem ilyen gyakorisággal közölték. Egyrészt a veszteségek nagysága nem tette lehetővé, másrészt bizonyára a hátország 'harci moráljára' sem lett volna jó hatással. Persze időnként közöltek listákat, mint tették azt elsősorban Veszprém háziezredei esetében. Elesett tiszték névsora, akik 1914-ben haltak hősi halált. Többségüket a csata közelében megnyitott temetőben, egyszerű katonasírba temették. Csak néhányuk került veszprémi temetőbe.

A hősi halottak közül most csak egy főt említek név szerint: „*Kacz József százados, 1914. augusztus hó 28-án Uhnównál elesett; eltemettetett az uhnówi erdőben.*”¹⁸ Joggal kérdezhetné az olvasó: miért pont őt? Nos, ha elsétálnak a Vörösmarty téri emlékműhöz, olvashatnak rajta egy idézetet, ami Kacz százados kedvenc nótájából van.¹⁹ És ne feledjük: az uhnówi csata volt a 31. gyalogezred tűzkeresztsége is, vagyis Kacz százados a veszprémi gyalogezred egyik első hősi halottja is volt.²⁰ A veszteséglista mellett beszámoltak a másik háziezredünk, a 7. ágyúezred hőstetteiről is, amit a múlt év november 24-i ütközetben hajtottak végre.²¹

A háborús hírek mellett más is foglalkoztatta nem csak a városvezetést, hanem a közvéleményt is. Az egyik: a Városháza átalakítása, ami a Kapuváry-ház jelenlegi formáját eredményezi majd. A terveket Erdős Béla készítette, a munkálatok megkezdését – a meredek oromfal lebontása, átalakítása – tavaszra tervezték. A másik hír, ami a városházával kapcsolatos: felfogadtak egy házmestert. Ugyanis mióta a polgármester kiköltözött a városházán lévő lakásából (talán ekkor foglalta el a Füredi út 1. szám alatti új lakását), nem volt senki, aki vigyázta volna az épületben lévő értékeket: a pénzt, az anyagkészletet. Ezért a tanács házmestert nevezett ki, aki lakást is kapott az épületben. Na és a fontos rendelet: Tilos a ródlizás a város utcáin. Török rendőrkapitány a legszigorúbb büntetést ígérte a rendelet megszegői ellen.

A város képviselő-testülete az 1915-ös év első rendkívüli közgyűlését január 27-én tartotta. Egyetlen napirendi pont volt, mégpedig a város közlélmzésének biztosítása. Az előterjesztést vita nélkül fogadták el. Sor került egy bizalmi határozatra is: Elismerés és bizalom Komjáthy László és a városi tanácsnak, hogy „*a háború tartama alatt minden fönnakadás nélkül sikeresen vezették s a háborúval kapcsolatos összes nagy összegű rendkívüli kiadásokról gondoskodni tudtak, anélkül, hogy a város közönsége rendkívüli terheket lett volna kénytelen vállalni.*”²² Szó volt még arról, hogy a városba érkező lábadozó betegek érdekében az üres szobákat a városi lakásokban ’rekvirálni fogják’, de bíznak a lakosok emberségében, akik felajánlják az üres lakrészeiket. Török rendőrkapitány egy újabb felhívást és rendeletet adott ki a kolduló és csatangoló gyerekek miatt. Sokan bejárnak a laktanyákba élelmiszert koldulni, vagy – ami rosszabb – pénzt lopni.

Majd minden alkalommal a különböző városi, egyházi és egyéb szervezetek gyűjtést rendeztek a hadiárvák, a nélkülöző családok részére, de gyűjtöttek adományokat a harcoló katonáknak is. Természetesen előnybe részesítették a háziezredek katonáit, illetve a veszprémi bevonult férfiakat. Az Angolkisasszonyoknak címezte köszönetét az év elején a 7. ágyúsezred, amikor megköszönték a zárdának a gyűjtött téli ruházati anyagokat.

A Városháza nagytermének iskolává átalakított helyiségében tartotta 1915. február 10-én, szerdán az év első rendes közgyűlését Veszprém város képviselő-testülete. Rendhagyó volt az ülés helyszínének berendezése is. A polgármester a tanár asztalánál ült, háta mögött nagy fekete falitáblával, az alacsony iskolai padokban az egymás mellett szorongó városi képviselők foglaltak helyet. A közgyűlésen kiemelt téma volt a város lakosságának liszttel való ellátása. A témát pontosan ’körbejárták’ a képviselők, megegyezve abban, hogy a minisztériumtól inkább búzát várnak, azt megőrlik (munkát teremtvé a molnároknak) és a lisztet kiosztják a lakosságnak, a felesleget helyben megsüttetik a pékekkel és úgy árulják. A korpát pedig a helybeli gazdáknak adják takarmányozásra. Természetesen továbbra is szigorúan figyelnek a megszabott árakra, nem engedve azok ’elszabadulását’.²³ Bár ez esetben is a város

Ki tudja meddig tart
a háború?
Éppen azért
mindenkinek érdeke
hogy
cikkeit
ott szerezze be, ahol a leg-
jobbat legolcsóbban kapja.
Női fehérneműeket és férfi
ingeket, lábravalókat legcél-
szerűbb
Rádynál venni,
ahol a nagy készlet lehetővé
teszi az olcsó és kényelemszer-
inti kiszolgálást. — Dívatos
retikülökből és pénztárcákból
állandóan
szintén nagy választékot talál-
unk, ugyszintén kalapokban,
gallérokban és divatnyakken-
dőkben olyan készlet van,
hogy bármilyen kényes
izlést kitudunk elégíteni.
Rádi István és T^{sa}
Veszprém.

szabályozta a lisztkeverék arányát – fele-fele részben búzaliszt és kukoricaliszt – de később már központi szabályozás is megerősítette: lisztet sütésre felhasználni csak akkor szabad, ha ennek legalább fele kukoricaliszt. Rövidesen már arról szólnak a híradások, hogy a város a takarékoság és az elszámolhatóság jegyében kérdő- és bejelentőíveket adott a kereskedőknek, pékeknek, hogy felmérje: a város lakossága hol, kinél veszi a lisztet, illetve melyik péknél sütteti a kenyeret. A továbbiakban már csak a megjelölt helyeken – a lakosok által a kérdőíven megjelölve – lehet vásárolni és süttetni. De emellett a közélelmezés biztosítása érdekében tanulmányozták a Németország városaiban bevezetett 'kenyérjegy' intézményét is.

A város a már korábban tervehett tűzérkaszánya építését továbbra is 'melegen tartja.' A részletes terveket felküldte a honvédelmi miniszterhez jóváhagyásra.²⁴ Ebből úgy tűnik, hogy rendben van a kaszárnyaépítés folyamata, de nincs rendben más igen fontos városi feladat: A városi hordójelző hivatal működése leállt, mivel annak veze-

tője berukkolt. A tanács intézkedett, hogy egy itthon maradt városi iktató vizsgáljon le, szerezze meg a képesítést és kezdje meg az elmaradt munkák pótlását. De gond van a városi utak karbantartásával is, mivel a szükséges személyzet itt is megcsappant, mint ahogy hiányos a munkáslétszám a házi szemétfuvarozásnál is. Itt nem csak a munkáskéz hiánya okoz gondot, hanem a fogatok, a kocsisok és a lovak csekély száma is. Ki tudja, hogy mikor kell a lovaknak szolgálatra bevonulni? Így csak attól a háztól viszik el a szemetet, ahonnan kért fogják.

Január végén volt egy kis szünet a sebesült- és betegszállításban, de később annál inkább megszorodott. Hiába: a fronton egy nagyobb ütközet, vagy ellentámadás és gyarapodnak a sebesültszállító vonatszerelvények. És ez miként csapódik le városunkban? Nos, először is vaklármával, majd a kákán is a csomót kereséssel. A jól értesültek márciusban egy nap 1000 fő sebesült érkezését tudták 'biztos forrásból'. De nem érkezett, aminek eredménye a méltatlankodás(?) és a káröröm: a vasút és a honvédség még ezt sem tudja megszervezni. Persze később beérkezett a több, mint 800 sebesült, akik közül Veszprémben 256 főt helyeztek el, ami az akkori elhelyezési lehetőség felső határa volt. A többi beteg a környező kórházakba került.²⁵

Hja, a sebesültek és betegek – mind férfiak. De sokszor a sebesülés sem szab gátat a vágyaknak, és az ápolónő sincs fából – olvasható egy tudósításban, miután beszámolt a lap tudósítója arról, hogy az egyik ápolónő egészséges fiúgyermeknek adott életet. Persze ebben nincs (nem lenne) rendkívüli, csupán annyi, hogy a mama leánysorban volt, és a „kincsét” ellopták. A szegény ápolónőt – hol az igazság! – a sok enyhítő körülmény folytán csak 3 hónapi fogházra ítélte a bíróság.²⁶

Tavasza a városnak sikerült elindítani a korábban hiányolt útkarbantartást. A háború miatt sok 'szépítő' tervet félre kellett tenni. Márciusban viszont kijavították a Fejérvári utcát, de megkezdik a kegyesrendiek kertje melletti, a Sédet áthidaló gyaloghídhöz vezető út javítását is, ahol főleg este, a lámpafénynél veszélyes a közlekedés a nagy gödrök miatt.

Kedves háziasszonyok! Tudták-e, hogyan készült a hadikenyér? Nos, eláruljuk – miután a Veszprémi Hírlap tudósítója utánajárt és közölte a receptet. Eszerint: „*A hadikenyérnél fontos az, hogy a tésztát nem szabad egészen megkelni hagyni és legfeljebb öt százalék burgonyát lehet keverni a liszt közé. Az ötven százalék búzalisztből készült kenyeret egyébként így kell készíteni: A kovászkészítéshez valamivel kevesebb élesztőt kell venni, mint a búzakenyérnél és ügyelni kell arra, hogy a víz se hideg, se meleg, se langyos, hanem hűvös legyen. Ha a kovász készen van, nem szabad engedni, hogy az túlkeljen, rendes kelés után kell megdagasztani és dagasztás után félóráig pihenjen a tészta. Ha a félóra elmúlt, ki kell szakajtani a tésztát, de – és ez a legfontosabb – kiszakajtság után nem szabad azt teljesen megkelni hagyni, hanem félig megkelve kell elvinni a sütődébe. Ha így készítik el a háziasszonyok a tengeri liszttel kevert kenyeret, akkor nagyon ízletes az.*”²⁷ De a veszprémi háziasszonyok – háborús állapotok ide, háborús állapotok oda – megnézhatték és természetesen meg is vásárolhatták egy berlini mérnök zseniális találmányát: a légnymású mosógépet. De talán sokkal nagyobb élvezettel hallgatta a nagyérdemű közönség a Színpartoló Egyesület háborús estélyét, ahol fellépett Kresz Géza hegedűművész, B. Liszt Mária hangverseny-énekesnő és Noreda Károly énekes. Záró fellépő a Veszprémi Dalegyesület férfikara volt. Természetesen a fellépők tiszteletdíjat nem fogadtak el, a bevétel a hadbavonult és meghalt veszprémi katonák özvegyei és árvái

kapták. Ugyancsak jótékonysági koncertet rendezett az Angolkisasszonyok veszprémi intézete is.

Drága a piac! – panaszkodik a veszprémi fogyasztó közönség. Ez pedig azt is eredményezte, hogy a vásárlók egymásra licitálva szidják a falusi termelőket, a kapzsi kereskedőket. De valóban drága? – teszi fel a kérdést a józanul gondolkodó pol-

gár. Normális békeévben a terményfelesleg magtárakba kerül. Van egy kereslet-kínálat szabályozta ár. Háborús időben más a helyzet. A város vezetése – hogy gátat vessen az uzsorának, a mértéktelen árfelhajtásnak – rögzíti és maximálja az árakat. Így például megszabta, hogy ezután a tej literjét 26 fillérért

lehet árusítani a piacon. És mi az eredménye a szabályozásnak? „Kerülik [a város közönsége] a 26 filléres árusítóhelyet, mintha kiütéses tízfusztanya volna.”²⁸ A szél-ső utcákon viszont vígan vásárolják a tejet 30–34 filléres áron. Úgy tűnik – írja a cikk szerzője – mintha a tehetősebb városi lakosok a külvárosban laktak. A város zezugos utcáin – például a Jeruzsálemhegy belső zugaiban – feketén árusítanak, megfosztva a várost a helypénztől is. Jó lenne, ha a város rendőrsége erősebben ellenőrizné nem csak a külvárost, de a Hosszú utcai kispiacot is – így a javaslat. De figyelni kellene az 'összevásárlásra' is, ami még inkább árfelhajtó hatású. Azonban: – így a szerző – Meg kell ismételnünk a vádat, hogy a vásárló közönségben is sok a hiba. Mert vásárláskor képes volt rálicitálni egy véka tojásra, csak hogy ő legyen az első. Hiába, az élelmiszerhiánynak ezek a vadhajtásai. Hogy ez mennyire igaz – mármint a helypénzbevétel csökkenése, egy későbbi, májusban közzétett adatsor igazolja: a márciusi vásár idején 657 korona, míg május 3-iki vásár már csak 494 korona bevételt eredményezett. Az elmúlt 1914-es év hasonló időszakában 884 korona helypénz folyt be a város kasszájába. Hja, a hadiállapot...

Ha már élelmiszer. Tudjuk, hogy mi volt katonáink napi fejadagja a harctéren az 1915-ös évben? Nos a hadügyminiszter rendelete alapján: „400 gramm hús, 700 gramm kenyér vagy kétszersült, 30 gramm só, fél gramm bors, 6 deci magyar bor délben, ugyanennyi estére, 140 gramm főzelék, 92 gramm kávékonzerv és végül 36 gramm pipadohány, vagy ennek ellenértéke 10 db cigaretta.”²⁹ És ebből mi valósult meg? Ennek megválaszolását rábízom a kedves olvasó képzeletére...

Úgy tűnik, hogy a dohányárú kelendő cikk volt nem csak a harctéren, de a hátszországban is. Március végén a szatócsüzetekben és italmérésekben megtiltották a dohány árusítását. Árusítani csakis olyanoknak lehet, akik dohányjövedékek eladá-

sával foglalkoznak, és a boltjukat központban akarják megnyitni. De nem lehet a trafikengedélyt átadni, továbbadni sem.³⁰

Temetnek a harctéren! – olvasható: Március elején a hóföreteges, fagyasztó telet. De temetnek elesett hős katonákat is, mint Győrötskey Ferenc honvéd hadapródot, aki a kárpáti harcokban esett el. Bátyja, Győrötskey György főhadnagy temette el azzal a szándékkal, hogy majd holttestét hazaszállítja Veszprémbe.³¹ Feri eleséről, temetéséről később számolt be az ezred tábori lelkésze, Pallman Péter. Megírta, hogy „*A veszprémi 31. gyalogezredben még nemrég két vitéz testvérpár küzdött. A Komornik főhadnagyok és a két Győrötskey testvér. Az előbbieket egy napon kapták az ősszel a katonai érdemkeresztet, de március 3-án a lupkovi harcok egyik rohamában a főhadnagy testvérek közül Komornik Aladár ellenséges golyótól találva lehelte ki hős lelkét. (...) Öt nap múlva Győrötskey Feri, a II. zászlóalj 20 éves önkéntes hadapródörmeistere szenved ugyanazon a helyen hősi halált.*”³² Őt is Manióv földjébe temették, Komornik főhadnagyot a községbe, Ferit a templom mögötti temetőbe – írja a tábori lelkész.³³ Nem egészen három hónap múlva már a másik Győrötskey testvérrel írnak a veszprémi lapok: Gyuri, az északi harctéren szerzett súlyos betegségében Budapesten meghalt. Veszprémbe temették el 1915. május 20-án, csütörtökön.³⁴

Ismert volt a városban, hogy a háború kitörésekor dr. Komjáthy László polgármester megígérte a város lakosainak: az itthon hagyott családtagokról a város szerezettel gondoskodni fog. Az ígéretét a polgármester betartotta, sőt ez évben már a hadiárvak részére egy menedék-otthon létesítését javasolta, amit a tanács elfogadott és felhívással fordult a lakossághoz: adományokkal támogassa a terv kivitelezését. Az adományra nem is kellett sokat várni: egy névtelen veszprémi kanonok az árvaotthon javára 20 000 koronát adományozott. Emellett Óvári Ferenc – igaz a Balaton partján – egy gyermekszanatórium létesítését kezdte meg a saját maga által vásárolt területen.

A húsvéti csata eredményeként újabb sebesültek érkeztek – átutazóban a veszprémi katonakórházakba. Átutazóban, mert a sebesültek nagyobb részét Ausztriába küldték, csak a magyar betegeket kellett itt, Veszprémbe elhelyezni. Természetesen volt közöttük több, 31. gyalogezredbeli is, illetve olyanok, akik kifejezetten kérték, hogy Veszprémbe maradhassanak. Jó a híre a veszprémi katonakórháznak.

De jó híre volt a veszprémi közellátásnak is. A város sokat tett azért, hogy legyen elegendő liszt, megfelelően szabályozta az ellátás formáját is. A ’lisztkérdés’ megoldása után Komjáthy László – a tanács hozzájárulása után – megkezdte a fa, a szén, burgonya, valamint a zsír beszerzését és szétosztását. A polgármester különböző helyekről kért ajánlatokat a szén nagykereskedőktől, a bakonyi uradalmaktól tűzifára – kiegészítve a város erdejében vágottakkal –, terménykereskedőktől zsírra (például Romániából három vagon zsírt rendelt) és burgonyára. Az eredmény: a

város megfelelő készletekkel rendelkezett – ami háborús időkben a hátországban kiváló eredménynek számít. A beszerzéseken túl azzal is segítik a város lakosságát, hogy mindezekhez jutányos áron lehet majd hozzájutni.³⁵ Az erdei termékek, gombák stb. szedéséhez igazolványokat állított ki, egyúttal megtiltotta a szedett gomba kivitelét a városból.

Amilyen takarékoságot írtak elő az élelmiszer-felhasználás terén, legalább olyan takarékoság volt a fémhulladékoknál: csak gyűjtés formájában. Ekkor még a hadsereg feneketlen anyagigénye nem kívánta meg a templomok harangjait, de folyamatos volt a fémhulladékok gyűjtése, ami abban nyilvánult meg, hogy gyűjtőkoci járta Veszprém városrészeit. A városban mindig a délutáni órákban jelent meg: az első félév közepén a főtéren május 3-án, Cserháton 4-én, a Jeruzsálemhegyen 5-én és 6-án, a Temetőhegyen 7-én, a Hosszú utcában és a Csapószeren 8-án. Április végén már kiadták a felhívást: be kell jelenteni minden színesfémből és azok ötvözetéből készített és tárolt fél- és készterméket.

A tavasz beköszönte nem csak a melegebb időjárást hozta, de megjelent a félelem a katonakórházakban ápolott betegek által esetleg behurcolt fertőzésektől is, amit a meleg idő csak erősíthet. Már nem tartották elégségesnek, hogy a fertőzőgyanús sebesülteket elkülönítik, új rendszabályokat vezettek be a városban. E szerint a város rendőrkapitánya *„A város 110 utcáját 15 kerületre osztotta be. Minden kerület élére a köztisztaság és az óvintézkedések kellő betartásának ellenőrzésére egy rendőr rendeltetett ki. A kerületi rendőrök ténykedésének ellenőrizhetése végett a 15 kerületet ismét 5 kerületre osztotta be egy-egy, a felügyeletet gyakorló rendőrtisztviselővel. Az összesek feletti ellenőrzést a rendőrkapitány a városi tiszt főorvossal együtt gyakorolja. [...] A kerületi rendőrök és rendőrtisztviselők kötelességévé tétetett, hogy az udvarokban és lakásokban a tisztaságra fősúlyt fektessenek. Gondoskodjanak arról, hogy az egyes házakban [...] a felgyülemlett szemetet a tulajdonos hordassa ki, úgyszintén a megtelt árnyékszékekből az ürüléket is. A nyitott árnyékszékek s a pöce-, illetve szemétdödrök naponta mézstejjel (4 liter víz egy kiló méz) fertőtlenítenve legyenek. A túlszűfolt lakásokról a rendőrközegek által azonnal jelentés teendő. A vendéglők, korcsmák, szállodák, mézszáros- és hentes-, fűszer- és szatócsüzletek, valamint a piac és utcák tisztaságára a rendőrkapitány a főorvossal ügyel fel.”*³⁶

A fertőzések elkerülésére megvolt a terv, az intézkedés, de kellene egy kórház! Bár szóbeszédként tálalták, de volt valós alapja is annak, hogy a katonaság a háború idejére járványkórházat tervez építeni – persze csak ideiglenes jelleggel – Veszprémben, a Jutasi út mellett. A város viszont azt szeretné, ha a kórház állandó jelleggel épülne meg, hiszen akkor a háború után használni tudná azt. Ha így történe – mondja a 'hírhozó' – a város magára vállalná az építési költség egy részét is.³⁷ Kellat is ez a gondolat, hiszen egy áprilisi sebesült-transzportban két fő fertőzéssel, mégpedig 'küteges hagymáz'-zal – vagyis kiütéses tífusszal – érkezett. Ők a szemi-

náriumban berendezett kórházban voltak. Természetesen elkülönítették őket, mint ahogy elkülönítették azt a négy fő ápolónőt is, akik kapcsolatban voltak a betegekkel. A püspöki templom mögötti teret azonnal katonai őrség zárta le. Az esettel az egészségügyi bizottság is foglalkozott. Határozott álláspontja volt, hogy a járványkórháznak ki kell költöznie a szeminárium épületéből, mivel a város közepében van, közel a templomokhoz. De erősen óhajtotta, hogy az önkéntes ápolónők ne foglalkozzanak a fertőzött betegekkel. A polgármesterünk mindezzel egyetértett, és ismét felhívta a lakosságot: oltassa be magát mindenki tífusz ellen.³⁸

A májusi híradás egy felettébb egyedi hírrel kezdődött: a flottaparancsnokság kommunikációjával. „Az 5. számú [osztrák–magyar] tengeralattjáró, melynek Trapp György lovag, sorhajó kapitány a parancsnoka, a Jóni tengeren a Leon Gambetta nevű francia páncélos cirkálót megtorpedózta és elsüllyesztette.”³⁹ Gondoljunk bele: néhány éve még csak fantazmagóriának minősítették az előbbieken említett eseményt. Mint ahogy lehetetlennek nyilvánították a repülőgépek harci alkalmazását is. Sajnos az élet nagyon rövid idő alatt mindezekre rácaffolt. De evezzünk „békésebb” vizekre: nézzük meg mi a helyzet a városban.

A járványkórház építése nem került le a napirendről. Komjáthy polgármesternek majd’ minden helyzetben volt olyan javaslata, ami nem csak a pillanatnyi helyzet megoldását eredményezte, de a jövőre nézve is – elsősorban a város javára – hasznos volt. Most ezt a tervet kapcsolta össze az árvaotthon létesítésével. Vagyis a város ingyen ad telket a jutasi fenyves mellékén, a vizet oda ingyen kivezeti, sőt az építési költség egy részét is átvállalja, akkor, ha a katonaság a járványkórházat úgy építi meg, hogy az a háború befejeztével alkalmas lesz a hadiárvák elhelyezésére. Már egy másik építés is foglalkoztatta a nagyérdeműt: a lapok beszámolnak arról, hogy eltűnt a városháza nagy tűzfala az Óvári utca felől. Elkészült a tető egy része, de szépen halad az új szobák kialakítása is. Megoldották a városháza portálját is, amit a jelenlegi bérlő, a Winter cég fog elkészíttetni. Egy hét múlva már arról lehetett olvasni, hogy készítik a díszes homlokzatot a város címerével. A fővárosban készül,

faragott kőből – írja a tudósító. És ezen az utcai szárnyon lesz a polgármester, a fő- és az aljegyző hivatala is.⁴⁰

Épül szépiül a városháza, épülnek a hidak is a városban – a háborús viszonyok dacára. Mint olvasható, a város szép és jó hidat csinált a Szentbenedek téri Séd-ágra, mint ahogy jó és erős híd vezet át a Séden az Aranyos-völgyben. Nagyon siralmas viszont a piaristák kertje melletti gyaloghíd, ami sajnos fából készült, így vandál elemek elég sűrűn letörlik a fakorlátot. Majd a háború után lesz betonhíd.

Ha már díszről, díszítésről olvashattunk a városháza átépítése kapcsán, meg kell említeni ebben a háborús – de még viszonylag békés(?) – időszakban a városban rendezett kézimunka kiállítást, amit Laczkó Dezső rendezett a város és a vármegye családjainál őrzött művészi kincsekből. A látogatók megcsodálhatták a székesegyház kincseit is, mint például: Mária Terézia menyasszonyi ruhájából és Erzsébet királyné koronázási díszöltönyéből készült miseruhát (Zita királyné ajándéka). A tudósító lehangolt volt, mert „*Sajnos a kiállítás és a rendezők nem tudtak kellő vonzerőt gyakorolni városunk szereplő ifjú hölgyeire, úgy kézimunkáikat, mint kedves személyüket fájdalomosan nélkülöztük.*”⁴¹

A fémek gyűjtéséről a felhívást már olvashattuk. Olvashattunk a színesfém készletek begyűjtéséről is: de új hír volt a Honvédelmi Minisztérium kilincshivatalának közleménye. A közleményben leszögezik: a kilincshivatal senkit nem bízott meg a kilincsek leszerelésével, arra senkinek nem adott ki arcképes igazolványt. Leszerelni csak a házmesternek van joga, aki a rézkilincseket (hiába színesfém) a megbízott megérkezéséig tartozik megőrizni. Úgy látszik, élelmes csalók mindig is voltak.⁴² De a háborús állapotokat jól jellemzi, hogy a kenyérjegy, a lisztjegy és más korlátozó intézkedések mellett megjelent egy másik jegyre vásárolható árucikk: a cérna. A cérnajegyre ezentúl minden háztartás kap egy orsó fehér és egy orsó fekete cérnát.⁴³

Mint látható, jegyre lehetett majdnem minden árucikket megvásárolni. Mit csináljon a takarékos polgár a pénzével, amit a bankban, vagy éppen a Takarékszövetkezetben tartott? Hát jegyezzen hadikölcsönt! Májusban a kormány már a második jegyzést indította el, hiszen kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy még a vágyott, rövid lefutású összezapás sem finanszírozható a költségvetés folyó bevételeiből és kiadásaiból. A hadsereg igénye folyamatosan növekedett, a szociális kiadások erőteljesen megnövekedtek, a munkaerő és kereslet hiánya miatt cégek kerültek nehéz helyzetbe. A Veszprémvármegye vezércikkírója kiemeli: „*A magyar nemzet megismételni készül azt a csodát, amellyel alig egy fél esztendeje ámulatba ejtette a pénzügyi világot.*”⁴⁴ Komjáthy polgármester is felhívással fordult a város közönségéhez, hogy hazafiúi meggondolásból is, jegyezzen minél több hadikölcsönt. A város 75 000 koronát, míg a város lakossága – a Takarékpénztár kimutatása alapján – 55 000 koronát jegyzett.

„Veszprém város közönsége a mai napon [május 28.] tartott közgyűlésében mélységes felháborodással ítélte el és bélyegezte meg jegyzőkönyvében az olasz királyságnak perfid eljárását és a világtörténelemben páratlanul álló szerződésességét.”⁴⁵ – olvasható abban az indítványban, amit a város tanácsa Komjáthy László előterjesztésére fogadott el az olasz szövetséges átállásakor. A május 28-ai közgyűlésnek az említett indítvány fontos volt, de fontosabb volt egy olyan döntés, ami már a város életét befolyásolta: a villamostelep átvétele. Hosszú tanulmány után – és egy kis szerencsével – a város az üzemeltető cég ajánlatára megvásárolt egy diesel motort, amit majd tartalékként üzemeltetnek. A szerencse ebben az volt, hogy a motort egy délvidéki város rendelte meg, de a háború miatt nem tudták leszállítani. Veszprémnek viszont kellett egy tartalékmotor, mert anélkül nem tudta volna átvenni a telepet, hiszen a működő 3 dieselmotort javítani kellett. Mindezekért – javítás és vásárlás – 226 000 koronát kellett fizetni. Átvétel után a villamostelep Veszprém tulajdonába került, aminek üzemeltetése csak haszonnal történhet – állította a tanács.⁴⁶

A háborúban egy elért hadisikernek mindig is nagy jelentősége van: erősíti a csapatok harci morálját, lelkesíti a hátországot, a lakosságot. A siker sötét oldaláról most ne ejtsünk szót – arról nemsokára úgyis a katonai temetők, vagy a zsúfolt sebessültszállító vonatszerelvények beszélnek majd. Az 1915. június 3-i siker: visszafoglaltuk Przemyslt! A hír hallatára Veszprémben a lakosság „spontán ünnepet rendezett.” A városháza erkélye feldíszítve, az előtte lévő Szabadság téren felállt egy díszszázad és a lábadozó osztag egy szakasza, majd egy tüzérszakasz vonult végig a főtéren feldíszített ágyúkkal, lovakkal, legénységgel. Az erkélyről éltették a magyar királyt és szövetségeseit – ismét beszélt dr. Komjáthy László polgármester is –, amire a leadott négyszeres díszsortűz válaszolt, illetve a tüzérszakasz városon kívüli díszössztüze. A Megyeházához már egy kisebb 'hadsereg' vonult, sőt a Rákóczi téren csatlakozott a menethez a tüzérüteg is. Az ünnepség a temetőben lévő hősi parcellánál koszorúzással fejeződött be.⁴⁷

A katonakórházból jobbra – mert mi is lehetne? – csak arról szóltak a hírek, hogy hány fő sebesült, beteg érkezett, volt-e köztük fertőző beteg, és hány fő halt meg. Más és egyedi volt az a hír, amiben tudósítanak: csirke-keltetőgépet helyeztek üzembe a veszprémi kórház vöröskeresztes ápolónői. A gépbe rakott 201 darab tojásból 165 csirke kikelt „... és e sereg már a műkötlóban csipog, lelkes ápoló hölgyeink és betegeink nagy örömére.” Persze szó esik a sebesültekről is, megjegyezve, hogy a „felszaporodott ellenségre való tekintettel” szóba került ismét a kórház bővítése, ami megoldaná a város kórházkérdését is és ami miatt „... az eszmét nagyon helyesen és életre valóan felkaroló város polgármesterének csak a legmelegbben gratulálni lehet.”⁴⁸

Igen sokszor írták le dicsérőleg a város polgármesterének, dr. Komjáthy

Lászlónak a nevét. Elismerték fáradhatatlan tevékenységét, amit a város ellátásáért, megóvásáért tett. De talán hasonló számban említették a város rendőrkapitányát, dr. Török Gyulát is, akit ugyan nem dicsértek (rendőrkapitány dicsérni?), de a kiadott intézkedéseit, rendeleteit olvasva bátran elmondhatjuk: rendkívül sokat tett a közrend, a közbiztonság megóvásáért. Szabályozta a katonai egyének jelentkezését, nyilvántartását, szigorú ellenőrzéseket tett a piaci rend biztosítása érdekében, különösen érzékenyen reagált a kiskorúak sérelmére elkövetett szabályszegésekre – de fellépett a madarak védelme érdekében is. Gyakorlatilag minden nap, minden héten érezni lehetett a jelenlétét.

Júniusban még egy olyan esemény volt, amit érdemes megemlíteni. A honvédlaktanyai vasúti megálló kibővítését határozták el: megálló helyett állomást építenek⁴⁹ több helyiséggel, fedett várócsarnokkal.

Az eldugott pénznek minden fillérje egy-egy ki nem lött puszkagolyó – mármint az ellenség felé, – olvasható egy hirdetésben, amiben felszólítanak mindenkit: pénzének följánlásával (hadikölcsön!) támogassa a harcoló katonákat. Egy ellenkező értelmű 'hirdetés' – egy orosz röplap már másra figyelmeztet: a magyar katonák tagadják meg a dum-dum golyó⁵⁰ kilövését. Mert minden e golyótól elesett orosz katonáért három magyar katona fog meghalni.

De visszatérve Veszprémbe és az élelmezéshez. A Veszprémi Hírlap újságírója szemére veti a város vezetésének, hogy Veszprém nem alkalmazza a piaci maximált árakat, eltörölte azt, amikor más városok éppen bevezetik. Komjáthy polgármester érvelése világos volt: míg Veszprém alkalmazta az árszabás intézményét, gyakorlatilag kiürült a piac, az árusok más városokba mentek, vagy feketén árultak. Ez viszont azt eredményezte, hogy a város lakossága nem tudott élelmiszerhez jutni – még drágábban sem. Ezért csak akkor látja értelmét a hatósági ár bevezetésének, ha a vármege minden városa bevezeti az árszabás intézményét, illetve ha hatékonyan fellép a kufárok (iparendélyvel nem rendelkezők) felvásárlása ellen. Ezért is inkább más forrásból próbál beszerezni például húst, azt viszont szabott áron adja. Így tette, amikor Oblatt Rudolf mészárosal szerződött, hogy rendes áron – csak Veszprém lakosainak – birkahúst áruljon, illetve Dániából szózott marhahúst vásárolt.

Komjáthy érvelése úgy tűnik hatott, hiszen június végén a veszprémi járás főszolgabírája, Kerényi Andor rendeletben szabályozta az élelmiszerek felvásárlását, illetve a felvásárlási árakat. Kerényi megállapította: „... az immár túrhetetlen drágaság okai azok, hogy a falusi gazdaságokban termelt élelmi cikkeket [...] viszontárusítással foglalkozó kofák, ügynökök, kereskedők, illetőleg a tyúkászok kisebb nagyobb mennyiségben összevásárolják a készleteket...”,⁵¹ majd azokat idegen városokba, más megyékbe és még Ausztriába is szállítják. Ezzel megfosztják a környékbeli lakosokat, így Veszprémet is a jó minőségű készletektől. Ezért felvásárlást csak iparigazolvánnyal rendelkező egyének végezhetnek a hatóságilag megállá-

pított árakon. A rendelet eredményessége – véli a tudósító – nagymértékben függ attól, hogy mennyire tartatják be azt.

Új intézkedést adott ki viszont Komjáthy a gabona, illetve a liszt beszerzésére. Miután a belügyminiszter úgy rendelkezett, hogy magánszemélyek 1915. szeptember 15-ig vásárolhatnak gabonát, a polgármester elhatározta – a tanács egyetértésével –, hogy a szükséges gabonamennyiség megszerzésében a város lakosságának segítségére lesz. Ennek megfelelően a lakosság vásárolhat gabonát ott, ahol akar, de előjegyeztesse a városnál gabonát, illetve lisztet. Akik nem jelentkeznek, arra majd úgy gondolnak, hogy önállóan szerezte be a szükséges kenyérgabonát. Emellett változott a hivatalos felvásárlási ár is, de változott a katonakenyér összetétele is: az árnyokat megfordították, vagyis a 400 grammos kenyérben 240 gramm nemesliszt és 160 gramm kukorica liszt lesz.

*„Veszprém népe, ami a felpörköltetés veszedelmét illeti, csak az Isten kezében van.”*⁵² – fogalmazta meg a Veszprémi Hírlap újságírója annak kapcsán, hogy tűz volt az Angeli-majornál. Mint írta: egy-két rokkant, beteges kinézésű tűzoltót világitott csak meg a tűz világa. Dicsérőleg ír viszont arról, hogy az evangélikus templom előtt a Kossuth utcán, a romladozó bástyafalat kijavították, a falat betonpárkánnyal befedték és díszes betonrácsot is emelnek rá. Szépül a város! – dacára a háborúnak.

Júliusi hírek ismét azzal kezdődtek, amivel az év első felében oly sokszor: harc az élelmiszeruzsora ellen. Az elmúlt hónapban már volt egy olyan intézkedés, ami a felvásárlást próbálta kordában tartani, hogy azok ne verjék föl az élelmiszerárakat. A július 2-ai fősolgabírói értekezleten már a teljes veszprémi járásra a fősolgabíró rendeletben maximalizálta az árakat. Veszprém tanácsa már régóta és következetesen képviselte azt az álláspontot, hogy nem lehet kiszakítva, csak egy-egy településen meghatározni az árakat, hiszen ez esetben a város piaca kiürül. A határozatnak megfelelően Török rendőrkapitány – már a tanács hozzájárulása előtt, de polgármesteri egyetértéssel – kihirdette a veszprémi piacon alkalmazható árakat. De ugyanúgy szabályozta a felvásárlás tilalmát, a kofák megzavarását is.

Jól működik a 'kapcagyár' Veszprémben! – írják a lapok, ami a Veszprémi Kötött és Szövött Iparárugyár Rt. nevű helyi gyárat jelentette. Sajnos Veszprémben és környékén még kevés gyárkérmény füstölög, ezért is közölték a részvénytársaság beszámolóját teljes egészében, hogy más üzemegységek is kedvet kapjanak a letelepedésre. A háború a keresletet roppant mértékben megnövelte, ami növelte az eladási árakat is. Így a kötőgyár igen jó időszakot zárt, eladtak 50 000 tucat harisnyát, az eladási forgalom meghaladta a 200 000 koronát. A gyár a 120 fős alkalmazotti létszámnak biztos megélhetést adott.

Egy gondolat erejéig – április első napjaiig – visszalépek az időben, pontosabban a tartalékkórház és a járványkórház építésének kezdetéig. Egyre jobban valósággá

vált, hogy a Honvédelmi Minisztérium Veszprém város területén egy 304 ágyas tartalékkórházat és egy 150 ágyas járványkórházat tervez építeni favázis barakkrendszerben. A város vezetése örömmel vette a terveket, hiszen ebben az időben tárgyalta a képviselő-testület egy városi fertőző kórház építéséről is. A HM terveit megismerve úgy döntöttek, „[...] hogy a város hajlandó áldozatokat is hozni, ha ezen építkezések nem ideiglenes jelleggel barakkszerűen, hanem akként építtetnek, hogy az épületek állandó jelleggel téli tartózkodásra is használható módon nem favázis, hanem szilárd fallal [...] eternit palával fedetten építtetnének és a hadi állapot megszűntével az összes épületek az azokban elhelyezendő betegek felgyógyulása után, de legkésőbb a hadiállapot megszűnésétől számított egy év alatt, az összes tartozékokkal együtt Veszprém r.t. város tulajdonába átadatnak.”⁵³

A város részéről a tárgyalásokat dr. Komjáthy László polgármester vezette, részt vett a bizottságban dr. Csete Antal főügyész és dr. Rosenberg Jenő városi főorvos, a Veszprém városi kórház részéről pedig dr. Csolnoky Ferenc kórházigazgató főorvos. Az 1. sz. Pozsonyi Cs. és Kir. Katonai Parancsnokságot Freller Jenő hadnagy építőmester, a katonai barakkórházat dr. Zuber György ezredorvos, kórházparancsnok képviselte. Pontosították, hogy a város mivel hajlandó hozzájárulni az építkezéshez, majd ennek ismeretében a polgármester és Freller Jenő 1915. július 3-án a város polgármesteri hivatalában aláírta a megállapodást.

A megállapodás értelmében a Katonai Kincstár Veszprém város tulajdonát képező ingatlannak – melyet a város díjtalanul átad a Kincstár részére – a jutasi vasúti állomásra vezető út jobb oldalán épít egy 304 ágyas kórházat minden tartozékaival együtt. Továbbá ugyanennek az ingatlannak az út bal oldalán megépít egy 150 ágyas járványkórházat, szintén minden tartozékaival együtt. A polgármester kijelentette, hogy amint a kórházi épületegyüttes a város tulajdonába kerül, úgy azt csak kórházi, katonai rokkantak és ezek árvái ápolására, vagy hasonló jellegű közcélokra használja. Ugyanakkor biztosítja az építkezésekhez a szükséges murvát, homokot, kiépíti a telek határáig a vízvezetékét,⁵⁴ a telek fásításához ingyen biztosítja a facsemetéket, segít a betegek vasúttól a kórházig történő szállításában, az elhunyt katonák részére ingyen sírhelyet biztosít. Mindezekon felül Veszprém városa a kórház átvételekor a Katonai Kincstár részére még 35 000 koronát is fizet. A megállapodásról lelkesedve számolt be a Veszprémvármegye tudósítója a lap 1915. július 18. számában: „A katonai kincstári érdekek a város közérdekével való összeegyeztetése íme megteremtette Veszprém városnak is az érett gyümölcsöt, amelynek alapján a háború végével a katonai kincstártól teljesen berendezett modern szép, mintegy 600.000 korona értékű kórházakat kap, melyek a városnak ezzel szemben igazán csekély szolgáltatása ellenében a város jutasi erdejében épülnek és pedig 304 ágyra betegek részére, az erdőben az út baloldalán s külön 150 ágyra ragályos betegek részére, a fenyvesben az út jobboldalán.

A téli háboru borzalmai ellen katonáinknak prémrevanszükségük. Akinek van, küldje e címre: Hadsegélyző hivatal Budapest, Váci-utca 38. szám. A posta ingyen viszi.

*Ezzel a városnak két rég óhajtott kérdése is egyidejűleg megoldást nyert és pedig a város egészséges fejlődése Jutas felé, mely úton az új honvéd tüzérlaktanya épülni fog, így a városnak ezzel erre való egészséges fejlődése biztosítva leend, s a városnak a rég vajúdó kórház ügyei is megoldást nyertek.*⁵⁵

A katonakórház élelmezésének kérdésköréhez még egy csekély adalék: A vöröskeresztes ápolónők ötlete volt, hogy csirkét keltessenek, amit majd később az élelmezés javítására fel tudnak használni. Az élelmezés javítása olyan jól sikerült, hogy amikor a veszprémi piac kiürült, gyakorlatilag a házi (csirke)forrásból tudták a betegek ellátását javítani, fenntartani. Mint ahogy próbálta javítani a polgármester a városi ellátást azzal, hogy megegyezett a Balatoni Halászati Rt.-vel friss hal szállítására – természetesen kedvezményes áron – amit hetenként kétszer áruáltak Veszprémbe.

Halat árulnak a piacon, csirkét nevelnek a kórházban – és természetesen a lakoságnál is vannak tyúkketrecek –, de július közepén korlátozzák a hús fogyasztást. Míg a hal árusítása hetenként két alkalommal történik, addig a hús forgalomba hozatala, valamint a vendéglőkben a húsból készült ételek felszolgálása tiltott lesz szintén heti két alkalommal: kedden és pénteken.

A háború velejárója, hogy a harcok során a harcoló államok hadifoglyokat ejtenek. Hadifogolynak nevezik azt a katonát, gyalogost, tengerészt vagy repülő, akit az ellenséges hatalom egy fegyveres konfliktus alatt elfog, majd közvetlenül azután bebörtönöz. A hogyanról és a mikéntől most ne ejtsünk szót, inkább arról, hogy a hadifoglyokat el kell látni, nem szabad megalázó, embertelen kínzásnak alávetni. De nem tiltja az egyezmény, hogy a fogva tartó állam részére hasznos munkát végezzenek. Ezt tették a megyében lévő hadifoglyok is, amikor lehetőséget (de inkább parancsot) kaptak arra, hogy munkát végezzenek a gazdaságokban, a balatoni halászatban, vagy éppen a meginduló kórházépítkezéseknél Veszprémbe. Ez utóbbiról olvashatjuk, hogy 300 orosz hadifogoly július 28-án megkezdte a városi vízvezeték kiépítését (csőágy kiásása) a tüzérbarakkoktól az épülő jutasi úti új kórházig.

Július vége mi másról is szólna a városban, mint arról: megújult a városháza. Igen, elkészültek az Óvári utcai homlokzattal, elkészült a Winter cég kirakata, de megújult a városháza belseje is. Volt egy másik évforduló: egy éve tört ki a háború. Egy éve, hogy katonáink távol vannak, nem érkeztek haza a falevelek lehullásáig. A

háború közeledő befejezéséről még nem írtak a lapok, de írtak győzelmekről, hősi-es kitartásról, nagyszerű haditettekről és katonáink hősiességéről. És írtak az élelmi-szerhiányról, a korlátozásokról, a sok nehézségről, az üres piacokról – és írtak a vadon élő főzeléknövényekről. A Veszprémi Hírlap külön oldalt szentelt annak, hogy bemutassa a Veszprémben és környékén élő és ehető növényeket, mint pl. csalán, a közönséges cicfark, a libatop, a kerti paréj, a tyúkhúr, a pongyola pitypang és még sorolhatnám, illetve sorolta is a lap újságírója.⁵⁶

Augusztus 11-én tartotta Veszprém város képviselő-testülete a nyári rendes közgyűlést immár a megújított városházán, az újjáalakított nagyteremben. Komjáthy polgármester a megnyitóját ezzel kezdte: „*Óhajtom – úgymond – hogy a legnagyobbodott teremben legnagyobbodott ambícióval törekedjünk a város közjavanak előmozdítására.*”⁵⁷ Első előterjesztése összefüggött az épülő jutasi úti kórházzal: köszönetet és elismerést szavazott meg a közgyűlés dr. Zuber György ezredorvosnak, hogy a katonai kórház építésének tervezésekor a város érdekeit előbbre helyezte a katonai érdekeknél. Hasonló egyetértéssel szavazta meg Óvári Ferenc indítványát is: elismerés a polgármesternek a kórház építése ügyében kifejtett tevékenységéért. Vita csak a közéletmezés ügyében volt, de végül arra is pontot tettek: a város önállóan szerzi be a gabona- és élelmiszerszükségletet, amit aztán a város lakosainak fog árulni kedvezményes áron.

Augusztus 18-án a város lakossága ágyúdörgésre ébredt. 21 ágyúlövessel vette kezdetét Ferenc József 85. születésnapjára városi ünnepsége. Az ágyúdörgés után egy katonai menet járta be a város utcáit dob- és kürtszó mellett, majd a Búzapiacon gyülekeztek, ahol az újoncok tettek esküt a születésnapos legfelsőbb hadúrra.

Az ilyen ’emelkedett érzületű’ hírek mellett olvasható volt a korabeli ’kék fény’-hírek is: vagyonszerzés miatt Hajós János meglövi, majd agyonüti friss apósát: életfogytiglant kap. Halálos késszúrás lett a vége a veszekedésnek Lendvai Imre cigányprímás és a bandából kivált, magát önállósító Punczi Feri bandája között. A Puncziék a jeruzsálemhegyi Rothauser vendéglőnél állapodtak meg, de közben találkoztak a Kupa utcában Lendvai Imrével, ahol megtörtént „... a szerencsétlenség, amely Lendvai Imre halálát okozta. Lendvain a vizsgálat hétrendbeli késszúrással származó sebet constatált...”⁵⁸ Punczi Feri és Punczi Imre beismerte tettét, de azzal védekeztek, hogy önvédelemből tették. Emiatt felmentették őket.

Megjöttek a színészek! – adta hírül az újság, amikor a győri színtársulat vendégjátékra érkezett városunkba. Az előadásokat szombaton, augusztus 29-én kezdik, és öt héten át tartózkodnak a Nemzeti Színházunkban. Az előadások között van operett és van prózai darab is. Kisebb tudósítás, hogy Kecskeméthy Margit zenetanárnő szeptember 1-én megkezdte a zenetanítást, amiben szerepel a zeneakadémiai előkészítő is. Tanítás a Virág utca 6. szám alatt. A kulturális hírek mellett egy témájában ugyancsak eltérő hír: a város iparvágányt épít ki a honvédlaktanyai megállótól a vilamos telephez.

A magyar honvédek dicsőségét kívánja bemutatni a vármegyei lap, amikor közli a június hónapi 'kitüntetésesőt'. Itt most nem részletezve, de a 6580 vitézségi éremből 114 arany (ebből 47 a honvédeké), I. osztályú ezüst 1092 (honvédeké 251), II. osztályú ezüst 2776 (honvédeké 1003) és 2598 bronz (ebből honvédeké 426) volt.

Mint minden évben szeptember elseje az iskolai tanévkezdés napja. A háború megakasztotta a tanintézetek fejlődését, a teljes tananyag leadását. Az iskolákat lefoglalták hadicélokra, bevonultak a tanítók és a növendékek közül többen. A veszprémi tanintézetek közül leginkább a katolikus elemi fiúiskolák és a városi iparos tanonciskola érezte a háború súlyát. Ez utóbbinál az oktatás csak az esti órákban történhetett 6–8 óráig, a tanításra 4 hónapot lehetett csak tervezni. A korábbi évben jelentkezett 292 tanulóval szemben 1915-ben maradt 169 tanuló. A kimaradt tanulók egy része belépett a hadseregbe. Az, hogy az iparos tanonciskola ennek ellenére minőségi oktatást tudott folytatni, Groff József iskolaigazgató érdeme is.⁵⁹ Egyébként a beiratkozás az 1915/16-os tanévre az Óvári utcai Iparostanonc, illetve a Kopácsi iskolába az Iskola utcában lehet.

A korábbi elhatározásoknak megfelelően a város polgármestere megkezdte a közvetlen gabonavásárlások előkészítését. Az ajánlatkéréseire azonban nem választak, így más módszerhez folyamodott: megegyezett a Hungária Bankkal. A szerződés kötést személyesen intézte Budapesten, amely eredményéért a tanács ismét elismerést szavazott meg Komjáthy Lászlónak.

Mint ahogy elismerést szavazott meg a közönség dr. Patek Béla győri színtársulatának. A rövid színházi kritikával megírt tudósításban olvasható: „*Remekbe készült, pompás színházunk kapui megnyíltak. Majdnem 2 évi, a háború okozta szünet után vonult be dr. Patek Béla győri színtársulata, hogy zengő magyar szóval, csengő magyar dallal hozzon némi enyhülést...*”⁶⁰ Látható, hogy a társulat még nem csiszolódott egybe, a zenekar is most szervezkedett – olvasható a lapban –, és a változatos műsor nagy terheket jelent színésznőknek és színészeknek egyaránt. Például szeptember 4-től a következő hét péntekéig 6 különböző darabot – operett és dráma – adott elő. Közöttük voltak olyanok is, melyeket a lap kritikusa „Nem lányoknak való” darabnak minősített, mint a '*Papa kedvence*' és a '*Jó éjt muki*' című darabokat. Ezért úgy döntött, hogy ha lányok nem nézhetik meg, akkor nem nézhetik meg az asszonyok sem! – ezért kritikát sem közölt róluk. De – jegyzi meg rezignáltan – „*A sikamlós helyzetekben felette gazdag, raffináltan összebonyolított darab ötletein pompásan mulatott a közönség, amelynek – hiába, ezek a darabok is kellene!*”⁶¹

A háború már egy éve tart. Egyre többen kerültek haza „csonkán, bénán, munkaképtelenül és betegen”. Végre győzött a magyar kormány álláspontja! – adta hírül a Veszprémi Hírlap. S, hogy miért az öröm? Mert „*A háború rokkantjainak ellátását, a róluk való gondoskodást is közös ügynek akarták minősíteni a Lajtán túl.*”⁶² Magyarországon létrehoztak egy országos intézményt: a m. kir. Rokkantügyi

Hivatalt, mert minden népnek kötelessége, hogy maga gondoskodjon azokról, akik az ő védelmében szenvedtek fogyatkozást. Ennek szellemében Győrött már fel is állítottak egy rokkant katonákat kiképző intézményt, ahol 120–150 fő képzését tudják megkezdeni.

Veszprémben szeptember hónapban a lakosság nem kapta meg a teljes kiutalt lisztmennyiséget, de nem volt kapható elegendő mennyiségben zsemle és kenyér sem. Majd egy ismerős vélemény: „Az 'utca' s a sörházi kritika felelőtlen vezérei természetesen mint a bokrot, szidták a várost, a hatósági lisztellátást, s a dühös kifakadások mint a tó partján a szúnyogok, sűrű rajokban röpködtek szerteszét.”⁶³ A tudósító is csodálkozott, mert – mint írja – ugyan az országban sok panasz van a miatt, hogy nincs elegendő liszt, de Veszprémben Komjáthy László és a tanács eddig „... sok meglepő ügyességgel és előrelátással párirozták ki ...” a nehézségeket. De mégis mi lehet a hiány oka? Nos, elsősorban a vasúti vagonok hiánya. Például Várpalotán vár 120 mázsa búza elszállításra, mint ahogy vagonhiány gátolja a szállítást Ajkáról, ahol 7 vagon várja a sorsát. De a legnagyobb ok maga a lakosság. Amikor Komjáthy falragaszok útján közölte, hogy aki igénybe akarja venni a hatósági lisztellátást, jelezze a polgármesteri hivatalba. Az eredmény: a város 16 000 lakosa közül csupán 424 jelentkezett. Így igencsak meglepődött a városi tanács, amikor a 400 család helyett hirtelen 2400 család bukkant fel. Persze a város – ismerve az emberek hanyagságát, nemtörődömségét – a dupláját rendelte meg a leadott igényeknek, de így is időbe telik, míg pótolják a hiányt. Természetesen a polgármester Csete Antallal együtt sürgősen megszerezte az engedélyt arra, hogy három megyében vásárolhassanak búzát. „A közönség pedig vonja szűkebbre a kritika könnyen és gyorsan nekiereszthető fujtatóját, s mielőtt ítéletét megalkotná, nézzen a dolgok mélyére.”⁶⁴ – így a tudósító. És milyen igaza van – már akkor is. Végül szeptember végére a szükséges gabonát megszerezték, a veszteglő gabona-vagonok is megérkeztek, azonban a molnárok a segéderő hiánya miatt nem győzik az őrlést. A város kérelemmel fordult a katonasághoz, hogy adjanak segítséget. Egyébként a város heti lisztszükséglete: 100 mázsa nullás és főző-, valamint 150 mázsa kenyérliszt.

A 'lisztmizéria' mellett egy pozitív kicsengésű hír: Veszprém város 1914. évi számadása – szemben a többi város deficitcsúszásával – pozitív egyenleggel, 26 062 korona többlettel zárt. „Hangosan beszélő jele ez annak a szakavatott lelkiismeretes és előrelátó gazdálkodásnak, a mely Veszprém város háztartását az utóbbi években mindenki közmegelegedésére jellemzi.”⁶⁵ Kell ennél nagyobb dicséret így háborús időben?

A polgármester következő 'ideája': városi sertéshizlaló létesítése. Erre a zsír és a sertéshús árának hihetetlen emelkedése indította. Tervei szerint a város vásárolna 1000 disznót, és 6 hónap hizlalási időt számolva nevelné azokat, majd eladná a városi henteseknek kimérésre. Természetesen maximalizálná a zsír és a hús eladási árát.

**Katona felszerelések
és fehérneműek legolcsóbban
ROSENBERG MÓR
divatáruházában kaphatók.**

Az ellátmányból a lakosságon kívül – 25%-át – a helyben állomásozó katonaságnak adná, hogy ezzel is segítse a háziezredeit. Egy másik elképzelése szerint nem csak sertéshizlaldát venne a város, hanem szarvasmarha hizlalót is építene, majd a kimérést Oblatt Rudolf mészáros végezné a város által megállapított áron. Mintha csak érezte volna Komjáthy, hogy egyhamar nem ér véget a háború.

Jöttek a rendőrségi hírek is: büntetni kellett a piacon a drágábban árusított tojás és csirke miatt, büntetést fizetett egy szekerező, mert nem volt fenn a kocsin a jelzőtáblája, egy lakost pedig azért, mert nem szállította el a trágyát az udvarából. Trágyával kapcsolatos egy árlejtési hirdetés is, mégpedig: „*A 7. honvéd tábori ágyúszerezred pótütege Veszprém helyőrségi állomáson elhelyezett lóállománya után felgyűlemlett trágya értékesítése végett ...*” Ebből megtudjuk, hogy az ajánlatot egy ló után megállapított havi összeggel kell számolni, és a szerződő fél saját költségén köteles a „*... trágyát kifuvároztatni a lóállomány elhelyezési körleteiből.*”⁶⁶ Higgyük el: sok jelentkező volt.

A város életének egyik neuralgikus pontja lett a piac és a piaci viszonyok. Szigor legyen a piacon! – követelték a vásárlók. Legyen elérhető áru a megszabott maximált árakon! – kérték a lakosok. Hagyják a piacot úgy működni, ahogy azt a kereslet-kínálat törvényei megszabják! – zúgolódtak a kereskedők, a kofák. A város hol szigorította a piaci rendeleteit és maximalizálta az árakat, hol felfüggesztette, mert a város piactól távolabbi utcáiban zugárúsítás folyt. Mert hiába határozta meg a város vezetése a piaci árakat, nem volt joga a készletek lefoglalására, vagyis rekvirálásra. Így az árbefagyasztással csak azt érte el, hogy a piacról eltűntek az árucikkek. A lakosság is belátta, hogy a hatósági árszabás nem orvosolja a drágaságot, majd a tanács felfüggesztette az ármegállapításokat és csak néhány élelmi cikkre állapított meg maximális árakat. A döntés helyességét majd az idő igazolja – vélte Komjáthy

László. Az első hét után biztató volt, hogy ugyan magasabb árakon keltek el a portékák, viszont az utóbbi hetekben sok ritkán látott étel, árucikk került a piacra.

A harctérről kapott, vagy a piaci hírek mellett októberi hangulatjavító tájékoztatás: a város gyalogjárót csináltat a Horgos utca nyugati házsora elé. Így már nem csak kocsi-, hanem gyalogosközlekedésre is alkalmas lesz! Sáros időben is. Így októberben valljuk be, tényleg javítja a hangulatot. De említsük meg – katonáknál a háborús időben 'természetes' – a városi civilek magas kitüntetését is: Ő Felsege a hadi forgalom terén teljesített szolgálataiért Rhé Gyula jutasi MÁV állomásfőnöknek az 'arany érdemkeresztet a vitézségi érem szalagján' adományozta.

A város október 13-án, szerdán rendes közgyűlésén tárgyalta a zárszámadást és a költségvetést. Jó hír volt, hogy a város az 1914. évet hiány nélkül zárta, rossz hír volt viszont az, hogy az 1916. évre maradt az 55%-os pótdadó. Talán ez utóbbi rossz hírt tompította, hogy a tanács azonnal végrehajtandó határozatot fogadott el: városi marha- és sertéshizlaló telepet állít föl. Átvette Dukovits Károly sertéshizlalóját, de megbízta annak vezetésével. Vasárnap már meg is kezdték a hús kimérést a város által megállapított áron a Kossuth Lajos utcában, az evangélikus templommal szemben, a volt Gósy-féle üzlethelyiségben. Persze a vásárolható mennyiséget korlátozták, ami heti 2 kg lehetett.

A közgyűlésen Komjáthy László egy „nagyon kedves indítványt” terjesztett a képviselők elé: „... a harctéren vitézkedő képviselőket óhajtotta a város meleg, őszinte üdvözlésével s elismerésével felkeresni.”⁶⁷ A képviselők megszavazták azzal a kiegészítéssel, hogy 'jusson az üdvözlésből' a nem képviselő, de veszprémi polgároknak is. Fa- és 'vizeskérdés' is terítéken volt: a város, hogy a fahiányon segítsen, érdekében új vágást nyitott. Ez ugyan nem hoz teljes megoldást, de legalább enyhíteni tudja a krónikus fahiányt. Persze nem mindegy, hogy milyen fáról van szó. A katonai vezetés ugyanis igényt tart a gyümölcsfákra (dió, cseresznye, körte, alma, szilva) ha a törzse legalább 2 méteres, és átmérője 28 cm. Ezek ugyanis a fegyveranyag faragásához kellene. Az egyik 'vizeskérdés': nem fejlesztik tovább a csőhálózatot, mivel a vízvezetéki alap kiürült, így a lakossági kéréseket sem tudják fogadni. A másik: a vízdíjak fizetésénél – hasonlóan a villanydíj fizetéshez – új módszert vezetnek be. A továbbiakban a fizetendő vízdíjat tizenkét részletre osztják és azt havonta kell megfizetni a fogyasztóknak. Mint látható, nincs új a nap alatt.

1915-ben megkezdődött a harangok behívása is. Ugyan nem rekvirálás formájában, mint inkább felajánlással. Már korábban elindult a fémbegyűjtés, az 'aranyat vasért' mozgalom, de harangok eddig nem kerültek sorra. A három városi köztemető harangjait – ami összesen hat darab – a tanács a hadsereg rendelkezésére bocsátja.⁶⁸ – szolt az indítvány. Talán látták: úgyszem maradhatnak helyükön.

Ísmét a piac – mint annyiszor ez kerül a hírek középpontjába. Nem véletlen. A maximalizált piaci árakat a tanács eltörölte, így azt gondolta a nagyérdemű egy

része, hogy az árak az egekbe szöknek. Nos, nem így történt. Az igaz, hogy megemelkedtek a csirke-, kacs- és a tojásárak, de legalább volt megfelelő kínálat. Sokan kerestek kukoricát, hogy házaiknál haszonállatokat neveljenek, de nem lehetett kapni. Nagyobb élelmiszer mennyiséget a város közvetítők és kereskedők útján próbált becsalogatni, még annak árán is, hogy jutalomba részesíti azokat, akik hajlandóak erre. Volt is jelentkező gazda Mezőszentgyörgyről, Lepsényből, akik csak fedett helyiségeket kértek terményeik számára. Úgy tűnt, hogy a város hajlandó átengedni a régi tűzoltóraktárt a várfeljárónál, ami megfelel árusító és raktározási helynek is. Kinőhet belőle egy árucarnok is, vagy a gazdák boltja – írja reménykedve a tudósító –, mint az más városokban már megvalósult.

Városunk polgármestere egy újabb élelmiszerfronton próbál sikert elérni – könnyítve ezzel a város lakosságán: Tejközpontot tervez létesíteni a városban. Erre a krónikus tejhiány készítette, dacára annak, hogy a megegyezés szerint a káptalan és a püspökség tehenészete egész készletét a városnak adja el. A hiányt inkább az okozza, hogy a város lakosai kijárnak a közeli gazdaságokba, magánházakba és ott vásárolnak tejterméket. Ez pedig azt eredményezi, hogy nem kerül elegendő mennyiség a piacra. A polgármester terve szerint a megyebeli uradalmakkal közösen létesítenék a tejközpontot, helyiséget és tőkét a város adná. Az árusítás a város által megállapított áron történhetne. Központi ellátással kezelné továbbá a burgonyaellátás hiányát, valamint – erre már tett is lépéseket Komjáthy László – a csöveskukorica beszerzését.

Általában nem volt szokásban, de a rendkívül magas harctéri halálozás nem is tette lehetővé, hogy az elesettek neveit – még ha veszprémiek is voltak – a lapok hasábjain közöljék. Kivételek persze voltak, mint gróf Esterházy Pál huszárszázados, vagy Veszprém háziezredének, a 31. honvéd gyalogezred korábbi parancsnokának, Weeber Edének eleste. Halálakor, október 24-én már a 81. honvéd gyalogdandár parancsnoka.⁶⁹ Temetése az opcinai temetőben október 25-én volt.

És ismét a katonakórházból. A lap újságírója megjegyzi: A második karácsony! Ki hitte volna a múlt évben, hogy a jövő karácsony a kórházban vagy a harctéren találja katonáinkat. Veszprém lakossága sokat adakozott a kórház javára, úgy tűnik, hogy a források kimerültek. Ezért a lábadozó katonák használati tárgyakat készítenek, amit árulnak és a befolyt összegben karácsonyi ajándékokat vesznek. Például a fonott kosarakat novembertől a Rákóczi tér és a Virág Benedek utca sarkán lévő üzletben fogják árulni. A kosarak készítéséhez az eszközöket Óvári Ferenc ingyen biztosította. Az (f.e.) monogramú szerző igen csak bizakodó: „*A jelek arra mutatnak, hogy ez az utolsó karácsony, mikor a sebesültekről gondoskodni kell. Ellenségeink leverve, pozdorjává zúzva hevernek, még mozognak, ezen mozgás azonban már csak annyi erői kölcsönöz nekik, hogy még egyszer felemelkedhessenek, talpra már nem állhatnak, csak térdre és úgy könyörögjék a mindenkinek üdvöt hozó békét, melyet – Vilmos császár szavai szerint – mi fogunk diktálni, de a szuronyok hegyével.*”⁷⁰ Nos, az optimizmusa kincstári.

Október vége, november első napja a temetőkről a halottak napjáról szolt. „*54 sír domborodik egymás mellett az alsóvárosi temető nyugati oldalán.*”⁷¹ – olvasható a lapban. A feldíszített és kivilágított sírok előtt a katonaság állt sorfalat. Megjelent Veszprém város lakossága, élén dr. Komjáthy László polgármesterrel, aki beszédet mondott az egybegyűlt ünneplő lakosságnak és a katonakórház megjelent betegeinek.

A tél kezdetekor egy újabb megoldásra váró feladat: a szegények – elsősorban özvegyek és hadiárvak – segítése. Komjáthy László széleskörű akciót indított. Először a tanáccsal együttműködve a segélyezés módozatait állapították meg. Megállapodtak, hogy a segélyezés indításához a városi képviselők a segélyre szorultakat fogják kerületenként összeírni. Az adatok alapján szintén a kerületekben bizottsági üléseken vitatják meg a segélyezettek körét, amit felterjesztenek a tanácshoz. Kerületi elnökök: „*I. Kránitz Kálmán püspök, II. dr. Óvári Ferenc OGY képviselő, III. Reé Jenő a veszprémi munkapárt elnöke, IV. Gubicza Lajos tanító, V. Perényi Antal igazgató, VI. Schreiner János káptalani jószágkormányzó.*”⁷² Döntés született arról is, hogy csak természetbeni segélyt utalnak: tüzelőanyagot, ruhát és élelmet, de pénzt nem.

A következő héten a már elindított szegények segítése mozgalomnak egy új elemét ismertette a városi hatóság a *‘szegény ember fája és cipője’* elnevezéssel. Ennek

is kezdeményezője a polgármester, Komjáthy László volt. Ebben szintén fontos szerepe van a kerületi elnököknek és a bizottságoknak. Ez utóbbiba beválasztották a lakosság virilistáit is, akikre elsősorban a gyűjtések megszervezésében számítanak. Ennek haszna is volt, mert például Óvári Ferenc egymaga több, mint 900 koronát gyűjtött.

De nem csak a gyűjtésben jeleskedtek a város virilistái. November végén nagy-szabású művészest rendeztek a veszprémi színházban a 31. veszprémi honvéd gyalogezred özvegyeinek és hadiárváinak javára. A leírás szerint a színház zsúfolásig megtelt, a fellépők műkedvelő művészek voltak. Az est tiszta bevétele 4275 korona volt. Olvasva a legtöbbet adakozók neveit, a város előkelőségei – élén a püspökkel és a káptalannal – igazán kitettek magukért. De az egész évi adakozásokat vizsgálva elmondható róluk: rendkívül sokat adományoztak akár pénzben, akár terményekben.

Talán nem véletlen, hogy november előrehaladtával a katonáink ellátására indított adományozási felhívások elsősorban a téli ruházatra vonatkozott. Mert hiába volt olvasható az a hivatalos jelentésekben, hogy katonáink el vannak látva megfelelő téli ruházattal, mindenki érezte (és tudta), hogy az nem elég. Veszprémben lehet, hogy megfelelő volt, de kint a Kárpátokban, a lövészárokból kevés az egy jégeral-só. Oda több, melegebb ruha kell.

Év végére már bevezették a gabona rekvirálást, az már természetes volt, hogy a lovakat szigorúan nyilvántartásba vették, de év végén megkezdődött a hadvezetőség részére szükséges szánok – a gyerekek bánatára – összeírása is. Az összeírandók körébe beleszámítják a személy és teherszállító, valamint a kéziszánokat és a ródlikat is.

A háború okozta általános élelmiszerdrágaság a városok lakosságát érintette leg-súlyosabban! – állapította meg egy decemberi írásában a Veszprémi Hírlap tárcaírója. De ezek között is elsősorban azokat, akiknek a havi javadalmozása állandó, mint például a városi tisztviselők, és a 'más értelmiségi osztályhoz tartozó egyének'. Írásában sorra veszi a tett intézkedéseket: az árak maximalizálása, ami nem hozott eredményt a drágaság fékezésében, inkább élelmiszerhiányt generált. A piacok szigorú ellenőrzése szintén csak áruhiányt okozott. De oka a drágaságnak maga a fogyasztó is, hiszen türelmetlenségével felveri az árakat. De a legfőbb 'gonosz' az üzérkedő közvetítő kereskedő. Mindezek letörésére a javaslata: a város értelmiségi fogyasztói alakítsanak szövetséget, hogy a terményeket közvetlenül a gazdáktól tudják beszerezni. Ebben élénjár a város polgármestere, aki már felállította a városi húsüzemet, de remény van arra is, hogy tavasszal már a Séd mellett kertészeti telepet fog létesíteni, illetve beállít egy csibekeltető- és nevelő telepet is.⁷³

És ismét egy hír dr. Komjáthy Lászlóval kapcsolatban, aki egy jelentést terjesztett a városi tanács elé, amelyben részletesen indokolja a villamostelep átvételét, illetve javaslatot tesz 'a villamos mű házi kezelésbe vétele' folyamatára, majd annak

működtetésére is. Leszögezte, hogy a városi üzem semmivel sem különbözik az ilyesfajta kereskedelmi üzemtől, kivéve, hogy a város előnyére és javára dolgozik. Létre kell hozni egy szervezetet, ami a villamosmű működésénél rendelkezik, intézkedik és felelősséggel tartozik. Majd kijelenti: „*Nézetem szerint célszerű lenne ezen megalakítandó igazgató szerv hatásköréhez a vízvezeték is utalni, mert a kettő között okvetlenül a kapcsolat be fog állani. [...] célszerűnek javasolnám, ha a közgyűlés megalakítaná Veszprém város vízvezetéki és elektromos üzemének igazgatóságát.*”⁷⁴ Az igazgatóság 11 tagból állna, elnöke a polgármester, az ügyvezető igazgató a város főmérnöke. Komjáthy véleménye szerint, ha kellő számú fogyasztót sikerül toborozni, virágzásnak indul a városi telep, fokozatosan jobb lesz a közvilágítás, és a város jövedelmét szaporítja.

Az előző hónapban hangzott el egy javaslat, hogy a köztisztviselők a drágaság ellenében alapítsanak gazdasági szövetkezetet, illetve egyesületet, hogy közvetítsenek a termelők és a fogyasztók között, érdekeiket összekapcsolja. Az alapító közgyűlésre november 29-én került sor, ahol tisztázták az alapelveket és kimondták a „Veszprémi Köztisztviselők Egyesület” megalakítását. Dr. Komjáthy László ugyan nem tartotta alkalmasnak az időpontot a megalakulásra, de természetesen támogatja annak létrehozását. A vitában elhangzott, hogy egyedül a tisztviselői kar volt kitéve a „... több oldalú kizsákmányolásnak. Frontot csinált ellene mindenki, aki csak eladásra dolgozott.”⁷⁵

Rövid határidővel sikerült a városi hatóság által indított jótékonyági mozgalomnak eredményt elérni. A szegény ember fája és cipője mozgalom bizottsági elnökei november 27-én már döntöttek a segélyezési alapelvekről is: az összeírt családok közül – számuk mintegy 600 – akik fát kértek, fél-fél kocsi fát kapnak. Cipőt a 6–12 éves iskolás fiúk és lányok kapnak. A kiosztandó fa és cipő értéke 12 000 korona (250 kocsi fa és 300 pár gyerekcipő), amiből csak a képviselők gyűjtöttek 4 000 koronát. Ezen kívül a polgármester kiutal a szegényházból hatvan ebédet, és több leánynak ruhaszövetet. A cipőket a helybeli iparosok készítik, illetve a veszprémi állomásparancsnokot kéri meg, hogy engedjen át a bent lévő katonák közül cipészeket. „*Városunkban sok szegénynek lesz kedves karácsonya s elmondhatjuk, hogy kevés város juttat ekkora segélyt szegényeinek.*”⁷⁶ – fejezi be írását a lap tudósítója.

A tanács a háborús időben is foglalkozik utcarendezéssel – olvashatjuk. Egyrészt az új honvédkaszárnyától a Zuschmann-féle vendéglőig csatorna épül. Az állomásparancsnokság adott katonákat a csatornázások elkészítéséhez, a város pedig a cementcsövet és a szükséges anyagokat, de a munka fejében a honvédlaktanyát mentesítette a csatornájáruclék alól. Ezzel együtt rendezték a Szent Margit híd környékét csatornázással és utcafeltöltéssel. Tervezik a csatornázást a Jeruzsálem-hegyen, a Cserhátan, és rendezik a Giricses-dombot, befödteve azt a várost csúfító, szennyes árkot, mely a Kerekeskút utca szennyvizét a Malom utca árkába vezeti,

amihez kapcsolta a Galamb és a Pacsirta utcákat is. A Thököly utca új kanálisa pedig a Buhim utcaihoz csatlakozik.

December 10-én rendelet jelent meg, amely megtiltja a búza, rozs, árpa és ezek keverékeiből a zsemle, kifli és más hasonló apró péksütemény készítését. Aki megszegi a tilalmat, annak büntetése igen szigorú: két hónapi elzárás és 600 korona pénzbírság. Cukrászsütemény készíthető, de csak akkor, ha a liszt mennyisége nem éri el az egész mennyiség 50%-át.

December 11-én a hetes ágyúszred pótütegének tisztikara itthon a veszprémi Nemzeti Színházban művésztélyt rendezett az ezred árváinak megsegítésére és aratott megérdemelt sikert, a fronton viszont az ezred kapott dicséretet az oroszok október 18-iki ellentámadása elhárításáért. A hadseregpárancsnok a következő közleményt adta ki: „*A [...] hadtest vitéz csapatai ma az oroszoknak erős támadásait a legnagyobb kitarással visszavetették. A 20. h. gy. e. támogatva a 7. honv. tábori ágyúszred 1-ső és 4-ik ütege által, az ellenséget kéztusában legyőzte.*”⁷⁷ De vissza a művésztetre, amelynek védnökei voltak: Hornig Károly megyéspüspök, Kárász Ernő altábornagy a honvédség tüzérségi felügyelője, Schultheisz Emil altábornagy, honvéd kerületi parancsnok, Kránitz Kálmán felszentelt püspök, Rédey Gyula nagyprepost, Hunkár Dénes főispán, dr. Komjáthy László polgármester és még sokan mások. A tisztikar a helyi szereplők mellé fővárosi művészek egész sorát nyerte meg. Az egyes számokat Merkler Károly tüzérhadnagy jelentette be, a „... *szünet alatt pedig a nagy népszerűsége jutott katona cigányprimás, Pepita játszott zenekarával.*”⁷⁸

Közeledve az év végéhez, de inkább a karácsonyi ünnepekhez, egyre több felhívást jelentetnek meg a városi hatóságok, polgári egyesületek, melyben adakozásra buzdítják a város lakosságát. Gyűjtést szerveznek a kórházakban lábadozó katonák karácsonyfájára, az árvák és özvegyek javára, a gyermekmenhely megsegítésére. A város lakossága sokat adakozott, jelentős összeggel és egyéb adománnyal segítette a rászorulókat. Kiemelkedő a város tehetős polgárainak, a püspökségnek és a káptalannak a bőkezűsége. Talán ez a jótékony hozzáállás is segítette a város szegényeit abban, hogy nagyobb gond nélkül átvészelték a háború eddigi másfél évét.

A sötét harctéri események olvasását, a helyi élelmezés nehézségeinek taglalását oldotta egy Eilgut írói álnevű tárcaíró (Gutheil Jenő kanonok) ‘Veszprémi levele’. Ismerkedni szeretne itt Veszprémben, de „*A társaskörök élete tengődés, a kávéházat – mint tudod – nem nagyon szeretem, vizitekkel pedig nem sokra megy az ember. Fogva tart mindenkit a háború ezer aggsága s ahol érzékenyebben nincsenek is érdekelve, az ilyen családban is szívesen látnának mondjuk – egy zsák lisztet, mint egy új ismerőst.*” A város fekvése csak akkor előnyös, ha az a cél, hogy az ostromló ellenség háromszor törje ki a nyakát, mire a várkapuhoz ér. Csupa hegy-völgy,

csúszik is a város apraja nagyja, ha beköszönt a tél – na nem a szánkón, hanem a hátán. A veszprémiek nem engedték magukhoz közel a vasutat – bizonyára félték a balesetektől. De más ok is lehet, főleg az gyanús, „... *ha megfigyeljük azt a kis vicinálist, amelyik újabb időben a fővonlról kiindulva kiköt Veszprémben. Mindig hátat fordítva jön a kis hamis: itt valami nagy fasé lehet.*”⁷⁹ Nem érti a levélíró, hogy mivel érik el azt a veszprémiek: a város sziklára épült, az országút már száraz, porzik, a városban viszont bokáig lehet járni a sárban. De ne keressük a kákán is a csomót. Főleg mert a káka ezekben az ínséges időkben kitűnő szőlőkötöző anyag. Raffia nincs az országban, egyéb kötöző anyag méregdrága: marad a tavi káka, amit siessenek is a gazdák időben begyűjteni, ha jó termést szeretnének jövőre.⁸⁰

Nagy terjedelemben számoltak be a városi lapok a sebesültek karácsonyáról. A lábadozóban – a Főgimnázium dísztermében – a 31. gyalogezered osztagparancsnoka, Krinner Lajos köszöntötte a katonákat. A katonakórházban jelen volt Véghely Kálmán alispán, Komjáthy polgármester, beszédet Rédey Gyula mondott. A városi kórházban Kránitz Kálmán köszöntötte a sebesülteket, ahol már Komjáthy László is beszédet mondott, kiemelve az igazgató és az ápolónők érdemeit. Este a zsúfolt Szemináriumban fejeződött be a karácsonyi köszöntő, ahol fellépett a Dalárda is.⁸¹

December 29-én – gyakorlatilag az 1915-ös év lezárásaként – közgyűlést tartott Veszprém város tanácsa. A napirendi pont: a villamostelep házi kezelésbe vétele, a működési szabályzat elfogadása. Döntöttek arról is, hogy a vízmű nem lesz kapcsolatban a villamos teleppel.

Az ülés elején Komjáthy polgármester megemlékezett a harctéren elesett Weeber Ede ezredesről, majd Vaszary Béláról, a felsőkereskedelmi iskola igazgatójáról. Üdvözölték dr. Óvári Ferenc és feleségének 10 000 koronás alapítványát, amit a hadiárvak javára tett. Kimondták, hogy a járványkórháznak a régi helyéről más, alkalmasabb helyre kell költöznie, továbbá hozzájárult a kötött- és szövöttiparágó gyár bővítéséhez is. Este 8 órakor zárta be a polgármester a közgyűlést, boldogabb új évet kívánva a közgyűlési tagoknak.

Vajon katonáink, jelesül a háziezredeink katonái milyen karácsonyban volt részük?

A hetes tüzérek ütegnaplójában olvasható, hogy az 1915. év utolsó hónapjaiban szünetelt az ellenséges gyalogság erősebb harca, így a tüzéreké is. A fő munka a löveg- és a mozdonyállás előkészítése és berendezése volt. Ehhez aránytalanul sok munka kellett, amit az erősen átázott talaj csak nehezített. A földfelszíni építmények már megfelelőek voltak, kiegészítve rögtönzött csatornázással. Farönkökből készült istállókkal sikerült a lovaknak is megfelelő szállást építeni. Az állandó állásváltás és a nagyobb harcok hiánya lehetővé tette a háború elejétől kezdve, illetve a harctéren

egy évnél hosszabb időt töltő állomány szabadságolását is. Sikertelt megfelelő fűrdőházat is építeni, az otthonról kapott téli ruházat megkönnyítette a téli hideg elviselését. „Így aztán őszinte bizakodással állt együtt a közös nagy karácsonyfa alatt az üteg tiszti kara és legénysége, bízva annak teljesültségében, amiért együtt fohászokdunk: Ellenségeink leverése után dicsőséges békében.”⁸²

A 31. veszprémi honvéd gyalogezred szintén állásépítéssel, kiegészítéssel foglalkozott. Számukra kiemelkedő esemény volt József Ferdinánd látogatása december 15-én és 16-án, amikor megtekintette a Csekme zászlóaljkat. A karácsonyi ünnepeket az oroszok nem zavarták. „A földalatti nagy fődözékekben felgyúltak a karácsonyfa gyertyái, buzgó fohász után szétosztották a szeretetadományokat.”⁸³ 1915 végére az ezred 3125 km gyalogolt, 399 napon keresztül állt ellenséges tűzben. A dunajeci védőállásoktól a gorlicei áttörés után 1915 végén karpilowkai szakaszon építette védőállásait. „Erőt gyűjtött az elkövetkezendő, mind inkább bizonytalan tartamú hadjárat idejére.”⁸⁴

És a háborúból még hátra van három év.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az 1915. év városi és megyei újságok, folyóiratok jegyzetben szereplő lapszámai
 FÖLDESI 2010. = Földesi Ferenc: *Erős hit – erős akarat (A Jutasi Altisztképző története 1924–1944)*, (Veszprémi Szemle könyvek 3.) – Veszprém, 2010.
 FÖLDESI 2012. = Földesi Ferenc: *A „Sosemvolt” tüzérlaktanya ürügyén – Veszprém egyes múlt századi közállapotairól*, Veszprémi Szemle, 2012/1., 3–29. oldal
 FÖLDESI 2014. = Földesi Ferenc: *A Polgármester! Világégéstől a megerősödésig – korrajz dr. Komjáthy László polgármesterről*, Veszprémi Szemle, 2014/2., 17–47. oldal
 HERCZEGH 1936. = Herczegh Géza: *A M. Kir. Veszprémi 31. Honvéd Gyalogezred, a 31. 46. és a 79. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/I. népfölkelő zászlóalj története*, – Cegléd, 1936. (Reprint kiadása 2014-ben jelent meg Veszprémben.)
 RAINER 2013. = Rainer Pál: *„Feri és Gyuri, a hősi halált halt szeretett két testvér” Harmincegyes honvédek (I. rész)*, Veszprémi Szemle, 2013/3., 96–105. oldal
 ZSIGMOND 1915. = A Veszprémvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület naptára az 1916-iki szökő évre, szerkeszti Zsigmond János egyesületi főjegyző, Veszprém, 1915.

JEGYZETEK

¹ Jövendölés az 1916-ik évre., ZSIGMOND 1915., 2. oldal

² A király újévi hadiparancsa a katonákhoz, Veszprémvármegye, 1915. január 3. 1. oldal

³ Vitéz simontornyai Schamschula Rezső nyugdíjas vezérezredes (1853–1931). Ifjan ő is a katonai pályát választotta, és az 1878-as hadjáratban Bosznia-Hercegovinában magas kitüntetést szerzett. Ezután Zilah, Debrecen és Szatmár következett – az I. világháború előtt már tábornok és dandárparancsnok Veszprémben. A világháborúban altábornagy és a 41. honvéd hadosztályt vezényli. A háború utolsó napján az olasz fronton a csapatszétválasztási tárgyalásokon az Antant

- letartóztatja és hadifogolynak minősíti. A magyarországi kommün kitörése után az olasz kormány megkeresi, mint a legmagasabb rangú magyar hadifoglyot és felajánlják, hogy 40 ezer magyar hadifoglyot felfegyvereznek, ezek élén térjen haza, és verje le a bolsevizmust. Neve akkor felmerült az ország vezetőjeként is. Ő ezt azzal utasította el, hogy nem visel hadat hazája ellen! A Tanácsköztársaság leverése után hazatérhetett, megkapta a vezérezredesi rangot, és nyugdíjazták. Károly király hívei felkérték közreműködésre az uralkodó visszatéréséhez, de az idős katona ezt sem vállalta – visszavonult. A kormányzó kívánságára elvállalta a Veszprém megyei vitézi szék elnökségét, de rövid idő után erről is lemondott. Schamschula Rezső 1931-ben halt meg Budapesten, de a simontornyai temetőben temették el a szülei mellé. 1918 októberében kapott nemességet Károly királytól az általa kérelmezett simontornyai előnévvel. Ővé az egyik utolsó nemesi cím a magyar történelemben, s a családi emlékezet szerint – a vitézi címmel ellentétben – erre nagyon büszke volt. Forrás: Kiss Margit: Megemlékezés a Schamschula családról, Simontornyai Hírek, 2009. március.
- ⁴ HERCZEGH 1936., 126. oldal
- ⁵ Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM), Hadtörténeti Intézet és Levéltár (a továbbiakban: HL), II. 1000., A m. kir. 7. honvéd ágyúezred iratanyaga
- ⁶ Zugbordélyház, Veszprém megyei Újság, 1915. január 21., 4. és 1915. január 31., 3. oldal
- ⁷ Veszprém megyei Újság, 1915. január 17., 3. oldal
- ⁸ Veszprém r.t. város 1914. októberi közgyűlésén Óvári Ferenc napirend előtti felszólalásában felszólította a polgármestert: kérje a honvédelmi minisztert, hogy ne alakítsák át az Angolkisasszonyok zárdáját katonakórházzá. A város inkább ajánljon fel más középületeket a sebesültek elhelyezésére, így pl. a legényegylet épületét. Veszprém megyei Újság, 1914. október 18., 2. oldal
- ⁹ Barakk-kórház Veszprém-ben, Veszprémvármegye, 1915. január 3., 2. oldal
- ¹⁰ Hírek a katonakórházból, Veszprémvármegye, 1915. január 3., 2. oldal
- ¹¹ Tüzéreink karácsonyestéje, Veszprémi Hírlap, 1915. január 3., 3. oldal
- ¹² Levél az égbe, Veszprémi Hírlap, 1915. január 3., 4. oldal
- ¹³ A tanítók a háborúban, Veszprémi Hírlap, 1915. január 3., 6. oldal
- ¹⁴ Koritsánszky Ottó: Baráti megemlékezés – Boldizsár Andor halálára, Veszprémvármegye, 1915. január 10. 1–2. oldal.
- ¹⁵ Hírek a katonakórházból, Veszprémvármegye, 1915. január 10. 1–2. oldal
- ¹⁶ Az őrnagy bravúrja, Veszprémi Hírlap, 1915. január 10., 4–5. oldal
- ¹⁷ Kimutatás a veszprémi egyházmegyében hadsegélyző célokra az 1914. évben gyűjtött adományokról, Veszprémi Hírlap, 1915. évi 3. szám melléklete.
- ¹⁸ A mi hős vitézeink, Veszprémvármegye, 1915. január 24., 2. oldal
- ¹⁹ Az emlékműn lévő szöveg: „*Ma még piros élet, holnap fehér álom*” A teljes szöveg: *Vihar a levelet ide-oda fújja, / Szegény katonának forgandó a sorsa. / Ma még piros élet, holnap fehér álom, / Ne sajnáld a csókot tőlem, / gyönyörű virágom! / Csendes éj harmatja reszket a virágon, / Adj egy csókot kedves, gyönyörű virágom. / Adj egy csókot édes piros rózsaszálam, / Te vagy nekem a legszentebb ezen a világon!* A szöveget írta: Endrődi Sándor, zene: Dankó Pista.
- ²⁰ A m. kir. 31. veszprémi honvéd gyalogezred veszteséglistája elektronikus formában olvasható az Eötvös Károly megyei könyvtár helytörténeti gyűjteményében is.
- ²¹ A mi honvéd tüzérsegünk hőstette, Veszprémvármegye, 1915. január 24., 2. oldal
- ²² Városi közgyűlés, Veszprémvármegye, 1915. január 31., 1. oldal
- ²³ Városi közgyűlés, Veszprémvármegye, 1915. február 14., 1. oldal
- ²⁴ FÖLDESI 2012., 3–29. oldal
- ²⁵ Sebesültek érkezése, Veszprémvármegye, 1915. február 21., 1. oldal
- ²⁶ Ápolónő sincs fából, Veszprémi Hírlap, 1915. március 7., 5. oldal
- ²⁷ A hadikenyér sütése, Veszprémi Hírlap, 1915. március 7., 6. oldal

- ²⁸ A veszprémi piac, Veszprémi Hírlap, 1915. március 21., 2. oldal
- ²⁹ Katonák mindennapi eledele, Veszprémi Hírlap, 1915. március 28., 5. oldal
- ³⁰ A kistrafik korlátozása, Veszprémi Hírlap, 1915. március 28., 5. oldal
- ³¹ Hősi halál, Veszprémi Hírlap, 1915. március 21., 4. oldal
- ³² Hős, akit a bátyja temetett el, Veszprémi Hírlap, 1915. május 9., 2. oldal
- ³³ Komornik Aladár testvére Komornik (Kiskéry) Lóránd később ezredesként a Jutasi Altisztképző parancsnoka volt 1938–1940. között. 1965-ben éjjeliőrként halt meg Balatonfüreden. Lásd: FÖLDESI 2010., 83. oldal. A két testvér sírja a veszprémi Alsóvárosi temetőben van „Feri és Gyuri” felirattal. Bővebben lásd RAINER 2013.
- ³⁴ Hősi halál, Veszprémvármegye, 1915. május 23., 2. oldal
- ³⁵ A közellátás Veszprémben, Veszprémvármegye, 1915. április 11., 2. oldal
- ³⁶ Intézkedések járványveszedelem ellen, Veszprémi Hírlap, 1915. április 4., 9. oldal
- ³⁷ Járványkórház, Veszprémi Hírlap, 1915. április 11., 4. oldal
- ³⁸ Az egészségügyi bizottságból, Veszprémi Hírlap, 1915. április 25., 4. oldal
- ³⁹ Kommuniké, Veszprémvármegye, 1915. május 1., 1. oldal
- ⁴⁰ A városház, Veszprémi Hírlap, 1915. május 9., 3–4. oldal
- ⁴¹ Kézimunkakiállítás, Veszprémi Hírlap, 1915. május 12., 2. oldal
- ⁴² Kilincsek leszerelése, Veszprémi Hírlap, 1915. május 12., 5. oldal
- ⁴³ Cérnajegy, Veszprémi Hírlap, 1915. május 12., 4. oldal
- ⁴⁴ A hadikölcsönről, Veszprémvármegye, 1915. május 23., 1. oldal
- ⁴⁵ A miniszterelnök üdvözlése, Veszprémvármegye, 1915. május 30., 3. oldal
- ⁴⁶ A veszprémi villamostelep átvétele, Veszprémvármegye, 1915. május 30., 2–3. oldal
- ⁴⁷ Örömmünnepe a városban, Veszprémvármegye, 1915. június 6., 2. oldal, Ünnepe a város!, Veszprémi Hírlap, 1915. június 6., 3. oldal
- ⁴⁸ Hírek a katonakórházból, Veszprémvármegye, 1915. június 13., 2. oldal
- ⁴⁹ A honvédlaktanyai megálló kibővítése, Veszprémvármegye, 1915. június 13., 3. oldal
- ⁵⁰ Szétrobbanó, betétet tartalmazó, kettős becsapódású lövedék. Becsapódáskor a betét előre lendül, szétszóródik, rendkívül súlyos sebeket ejtve még akkor is, ha egyébként maga a lövés nem lenne halálos.
- ⁵¹ A közlelemzés védelme, Veszprémi Hírlap, 1915. június 27., 1. oldal
- ⁵² Vörös kakas, Veszprémi Hírlap, 1915. június 27., 4. oldal
- ⁵³ MNL Veszprém megyei Levéltár (a továbbiakban: VeML) Veszprém város polgármester iratai, V.173.b. 15.714/1917.
- ⁵⁴ A szerződésben foglaltaknak megfelelően Veszprém városa a vízvezeték a kórház átadásáig kiépítette, illetve a kórház működésének időtartama alatt ingyen biztosította a vízellátást. A villanyvilágítást csak 1918-ra tudta a kórház megoldani, amit ifj. Stern Sándor készített. A villanyvezeték a Kossuth Lajos utca és a Jutasi út sarkán lévő transzformátortól indult (ami akkor a város széle volt) a Jutasi országút mellett a vasútállomás előtt lévő jobb- és baloldali kórházcsoportig. Ennek hossza kb. 2,5 km volt. Természetesen a város a villanyáramot is ingyen biztosította a kórház részére.
- ⁵⁵ Hírek a katonakórházból, Veszprémvármegye, 1915. július 18., 1. oldal
- ⁵⁶ Vadon élő főzeléknövények, Veszprémi Hírlap, 1915. augusztus 1., 3. oldal
- ⁵⁷ Városi közgyűlés, Veszprémvármegye, 1915. augusztus 15., 1. oldal
- ⁵⁸ Halálos késszúrás, Veszprémvármegye, 1915. augusztus 22., 3. oldal
- ⁵⁹ Az ipariskola háborús éve, Veszprémi Hírek, 1915. augusztus 29., 2. oldal
- ⁶⁰ Színház, Veszprémvármegye, 1915. szeptember 5., 4. oldal
- ⁶¹ Színház, Veszprémvármegye, 1915. szeptember 19., 4. oldal
- ⁶² A rokkant katonákért, Veszprémi Hírlap, 1915. szeptember 12., 3. oldal
- ⁶³ A hatósági lisztellátás és a közönség, Veszprémvármegye, 1915. szeptember 19., 2. oldal

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Veszprém város számadása, Veszprémvármegye, 1915. szeptember 19., 3. oldal

⁶⁶ Nyilvános árlejtés, Veszprémvármegye, 1915. szeptember 26., 5. oldal

⁶⁷ Üdvözlét a harctérre, Veszprémi Hírlap, 1915. október 17., 4. oldal

⁶⁸ Harangokat ad Veszprém városa, Veszprémvármegye, 1915. október 24., 3. oldal

⁶⁹ Weeber Ede ezredes 1858-ban született Pozsonyban, s tanulmányai végzése után 1877-ben mint egyéves önkéntes lépett a katonai pályára. 1878-ban már hadnagy a cs. és kir. közös hadseregben a tüzérségnél, amelynek különböző osztályainál 20 évet töltött. 1897-ben mint százados átlépett a m. kir. honvédség kötelékébe és hosszabb időt töltött mint tanár, majd mint parancsnok a soproni m. kir. honvéd főreáliskolánál. Ott kifejtett szolgálatait Ferenc József legfelsőbb elismeréssel (Signum Laudis) tüntette ki. Veszprémbe 1913-ban helyezték, ahol a 31. honvéd gyalogezred szervezését vezette. Az ezred élén részt vett a galíciai harcokban, a Kárpátok védelmében. 1915 júniusában átkerült az olasz frontra, ahol a 81. honvéd gyalogdandár parancsnokának nevezték ki. A Görzc melletti csatákban sebesült meg, majd rá egy nappal meghalt.

⁷⁰ A katonakórház karácsonyának előkészítése, Veszprémvármegye, 1915. október 31., 3–4. oldal

⁷¹ A Dalegyesület gyászünnepélye, Veszprémi Hírlap, 1915. október 31., 4. oldal

⁷² A szegények téli segítése Veszprémben, Veszprémi Hírlap, 1915. november 7., 2–3. oldal

⁷³ Falusi termelők a városi fogyasztókért, Veszprémi Hírek, 1915. november 21., 4. oldal

⁷⁴ A villamos mű házi kezelésbe vétele, Veszprémvármegye, 1915. november 28., 1–2. oldal

⁷⁵ Veszprémi tisztviselők egyesülete, Veszprémi Hírlap, 1915. december 5., 4. oldal

⁷⁶ A szegények fája és cipője, Veszprémi Hírlap, 1915. december 5., 5. oldal

⁷⁷ A veszprémi honvédtüzérek dicsérete, Veszprémvármegye, 1915. december 19., 4. oldal

⁷⁸ Tüzéreink művésztje, 1915. december 19., 2. oldal

⁷⁹ Veszprémi levél, Veszprémi Hírlap, 1915. december 19., 1–2. oldal

⁸⁰ A káka mint szőlőkötözőanyag, Veszprémi Hírlap, 1915. december 19., 6. oldal

⁸¹ A sebesültek karácsonya, Veszprémi Hírlap, 1915. december 27., 7. oldal, valamint Karácsony a veszprémi kórházakban, Veszprémvármegye, 1915. december 25., 3–4. oldal

⁸² HM HL, II. 1000., A m. kir. 7. honvéd ágyúezred iratanyaga, 4. üteg, ütegnapló

⁸³ HERCZEG 1936., 199. oldal

⁸⁴ Uo. 200. oldal

Török hétköznapiak Veszprémben (1552–1566)

SZURMAY LÁSZLÓ

A 150 ÉVES HÓDOLTSÁG IDEJÉN VESZPRÉMET több ízben is elfoglalták a törökök és összességében közel 20 évig birtokolták.¹ Azonban a várhegy szűk platója és a jól megerősített külvárosok hiánya nem tette lehetővé, hogy nagyobb számú török katonaság, hivatalnoki kar és velük együtt igazhitű lakosság telepedjék meg itt. A meglehetősen számú – 1552–53-ban 344, 1558–59-ben 312, 1565–66-ban 286 fős² –, gyakran kirajzó, portyázó dúló-fosztogató török lovasok behódoltatták a Balaton-felvidéket, míg nyugat felé egészen a Marcal és a Rába folyókig tolták ki a hódoltság határát. 1564-re az egész megye behódolt.

Hádím Ali³ budai basa 1552. június 1-jén elfoglalja a szerencsétlen parancsnokváltást⁴ megelőző Veszprém várát. A friss szerzeményt ellátta őrséggel és Dzsáfer kardja alá rendelte őket.⁵

Dávid Géza legújabban azt feltételezi, hogy már ekkor – 1552. július 3-a és 12-e között – kinevezték az első veszprémi béget, és ez történetesen Mehmed, aki minden valószínűség szerint a magyarországi hadszíntéren jeleskedő ziamet-birtokos volt.⁶

A friss hódítás helyőrségét a budai kormányzóság katonái közül állította ki Ali basa. Augusztus 16-án a szultáni tanács rendeletben hagyta meg a budai beglerbégnak, hogy gondoskodjék megfelelő lakhelyről a „*most meghódított veszprémi vár őrzésére a Fehérvárott tartományi szolgálattal ellátó udvari janicsárok közül*” kirendelt 50 embernek.⁷ Az 1552. december 18. – 1553. december 6. közötti időszakra vonatkozó kincstári defterek (regiszter, nyilvántartás) szerint Veszprémben 344 fős helyőrség szolgált. A dizdár tisztét Ali töltötte be napi 15 akce (apró ezüstpénz) zsolddal. Helyettese Hüszsein 9 akcsényi zsoldot húzott naponta. Kardjuk alá 113 fő műszthafizt rendeltek. A tüzérek csapatnemét Hasszán Szemendre szertopcsi (tüzérek főnöke) vezette, míg helyettese Armaud. Kara Mahmud bin Mohammed és Szalih bin Dzsafar volt a két szakaszparancsnok. Összesen 29 fő tartozott a tüzérséghez, akikhez egy István nevű kovácsot is beírtak, de ő végül nem lépett szolgálatba. Az őrség túlnyomó részét – 202 fő – kitevő ulufedzsik (lovasok) első ágája Yvadh 30 akce napi jövedelemmel bírt (híres vitéz lehetett, ha a dizdár zsoldjának

kétszeresét kapta!), a második aga Musztafa Diváne, aki már csak 10 akcsére volt jogosult. Érdekes, hogy a dizdár (várparancsnok) és helyettese után mindjárt mevlána Tádzseddin kátib és imám szerepel. A jeles egyházi férfi talán katonai rangot is viselt.⁸ Hegyi Klára 2007-es nagy művében kimutatta, hogy az őrség legalább 38 százaléka balkáni eredetű volt (Boszniából, Hercegnoviból és 8 albán származású katona szolgált) és még 9 keresztény is akadt köztük.⁹

A 29 fős toposi (tüzér) alakulat egy ekkora méretű várban azt jelenti, hogy a törökök mindig nagy gondot fordítottak váraik tűzérési védelmére is. Még a kisebb erősségeikben is volt egy-két tizednyi toposi (tüzér). A magyar várakban legtöbbször egyáltalán nem szerepelt tüzér a zsoldlistákban. Még a legnagyobb várakban is csak páran! 1571-ben a környékbeli Palotán 2, Cseszkenen 1, Tihanyban és Vázsonyban egy se!¹⁰

Mehmed bég már korábban kérelmezte egy hamam (gőzfürdő) létesítésének engedélyeztetését a szultáni központtól, amire végülis 1555. január 28-i rendelet szerint megkapta a lehetőséget. (Hogy hol lehetett ez a gőzfürdő – amennyiben elkészült, csak találgatni lehet –, valahol a Séd partján a Patak tér környékén, a Margitromok tájékán, vagy az Úrkúti malomnál? Nagyobb épületnek kellett lennie, mert egy klasszikus hamam 3 helyiségből áll, plusz a fűtőberendezés és többnyire folyóvíz haladt át a termeken. Nem valószínű, hogy az amúgy is vízben szűkölködő várban kapott volna elhelyezést.)¹¹

Mevlána Tádzseddin imám és kátib valamikor 1555 első felében lemondott, a basa parancsára 1555. augusztus 18-tól Abdurrahmán követte. Ő azonban kötelességét nem teljesítette, így letétetett, s helyébe Szülejmán bin Mohamed lépett Rusztem pasa parancsára 1560. június 7-én.¹²

Szent János napján (1555. június 23.) Káldy Miklós egykori nándorfehérvári öreg vitéz ír a veszprémi bégnek, hogy a jövő évi Szent György-napkor a pápai, győri, vagy akár a veszprémi mezőn is kiállna egy veszprémi török vitézzel párbajra.¹³

A következő években Takaró Mihály¹⁴ jelentéseiben csak a „veszprémi bég” kitételt használja több ízben. Így 1556. szeptember 16-án Nádasdy Tamást¹⁵ arról tájékoztatta, hogy: „Az veszprémi bég megjött vala, de ez is el akar, mind a fejevári menni.”¹⁶ A veszprémi törökök több dunántúli szandzsák csapataival együtt részt vettek Szigetvár első ostromán.¹⁷

1557. áprilisában a tihanyiak próbálkoztak egy Veszprém elleni támadással. Takaró Mihály kapitány tihanyi hadinépe mellett részt vett a vállalkozásban enyingi Török Ferenc és Choron János (Devecser ura és kapitánya) katonasága is. Takarót kisebb baleset érte a támadás alatt, ugyanis a legszebb lovát kilőtték alóla, egy másik főlovát pedig „elnyerték minden szerszámával”. A viadalban derekasan küzdöttek a legényei: „*En ilyen vakmerő népet nem láttam mint a mi népünk vala. Tarackal, sza-*

kálással lütnének hozánk, de szinte az vár alá mentünk vala, annira, hogy szinte a kis kapuig mentünk, mégis csak egy embör kárral lénk.”¹⁸

Az alábbi, ugyancsak 1557-ben kelt levelében egy fogoly ügyében járt el Mehmed. „*Vitézlő uram és barátom, köszönetemet és barátságomat. Ím az kegyelmed levelére a csausz fiát az lóval oda küldtem kegyelmedhez, de kérlek, mint barátomat, küldd mint Sárváríig egy emberedtül, és így Nádasdy uramnak mellette, hogy az egy lovon adja ki szegényt, erről is esmérhetik hogy szegény, hogy nem feküdt volna ennyi ideig ott, ha szegény nem lett volna, bizonynal higgye Kegyelmed, ez lovat én Veli bég adta Istenért érette. – Veszprémbe. szent Gergely pápa napján 1557. Veszprémi Mehmed bég.*” Kívülről: „*Vitézlő Uramnak Vásony Horvát Gáspárnak, nekem barátomnak*”.¹⁹

Még ugyanezen év augusztusában tűz ütött ki a veszprémi várban és a külső vár szinte teljesen leégett. Az ágyúk is megsemmisültek ezen a részen, és talán ha három ház maradt éppen. Takaró Mihály pár napon belül kétszer is ír ebben az ügyben Nádasdy Tamásnak. Augusztus 28-án: „*Ha király őfelségének eleibe adván Nagyságod az Veszprém megvételét soha könnyebben nem tennénk, mint most, az egész vár alj igen megromlott.*”²⁰

Az ugyancsak mozgalmasra sikeredett 1557-es év még nem ért véget. A megrogálódott veszprémi vár ellen nem hajtottak végre támadást, ellenben ősszel a fehérvári törökök rajtaütöttek és elfoglalták Komárom és Győr előterében fontos szerepet játszó Tatát.²¹ A várórséget itt is azonnal megszervezték helyi erőkből. A volt budai kethüda (helyettes) parancsnoksága alatt Pestről, Vácról, Fehérvárról, Veszprémből és Gesztesből rendelték ide őket, majd a következő évben vitányi műsztahfizokkal egészítették ki őket. A veszprémi őrségből két lovas tizedet, 20 katonát vezényeltek Tatára, ezekből a következő évben még heten voltak meg.²²

1558. január 28-án az agilis, Veszprémet mindig szemmel tartó Takaró ismét beszámol az elmúlt időkben történekről Nádasdy Tamásnak „*Az váron kívül egy szín mellett eszünk, iszunk és mulatunk vala. Azonközben juta egy paraszt ember, monda az veszprémi bék az mezőn nyulászna, azt izente volna. Én megizentem, hogy vendégeim volnának mostan szembe vele nem lehetnék, sem akarok is lenni, az ő barátsága énnekem nem kell. (...) Ha énnékem oly tanóságot ad Nagyságod, bizonynyal én ezzel a veszprémi törökkel és hitván békkel soha frigvet nem tartok... Ha ő neki királ ő felsége háza alá szabad száguldani, legyen énnéköm is az ő házok alá szabad szágódnom.*”²³

Áprilisban Újfalussy Ferenc palotai tisztartóval váltott levelet egy malom ügyében Mehmed. „*Vitézlő férfi, köszönetemet! Értem a leveledet az molnok (malmok) felől, Istennek hála, sem molnár, sem profi nem vagyok, ez koráig én molnak hasznából nem éltem, ezért Isten adott énnékem mivel éljek, ti azt tartjátok, hogy az molnak tijetek, Császár üvének tartja. Azért az Császár harmincadosátül, az Császár*

vitézei, pénzér vették meg a malmokat, ezek is üvéknek mon(d)gyák. Azért egyeztek egyenlő képpen, fele tipegtek legyen, fele ezeké, én nem akarom a molnak pusztulását, had(d) éljen az a szegénység vele, ha mi fogyatkozása esik, kit ezek egyeztetnek meg benne, kit ti. Azt is írtad, hogy ezen hozzám tartozó malmokat elpusztítod. Bátor elpusztács az én hozzám tartozót, amíg nem szólok, mert Magyarországon nekem malmom nincs. – Veszprémben, böjt közepe, szerdán, 1558. Veszprémi Mehmed bég.²⁴

Rá egy hónappal május 19-én enyingi Török Ferenc²⁵ küldött egy meglepő, az egész Dunántúlt bejárt hírről tudósítást Nádasdynak. „Hiszem, hogy értette kgd az Oroszlán (Arszlán) bég dolgát, mi módon az ő táborára ütöttek volt, és ő maga is, hogy sebben esset volna, az eszkén emberek, kik akarom kezűk voltak, így beszél, hogy az hardi erdőről (Tolna megye) ütöttek volna Oroszlán bék táborára is, háromnál több Jézust nem kiáltott volna, azok is nem igen jól magyarázhatták volna az Jézust. Híre az, hogy a beszprémi bég és Wely bég mive lett(?) volna, hogy az táborra ültetnek, mindjára az Oroszlán bég táborára mentenek és az három kadiát, kik ott voltak mindjára meg ölik. Ő magát is Oroszlán béket megakarván ölni, de egyjanczár altalmazta meg, azt azonnal megölték, Oroszlán béken penig nyolc vagy kilencz sebet lettenek, egy fe népeket is vagtanak le, az köz törökök kezűl senkit nem bántottanak, semi nemyű marhát el nem vittek. Azt kik reájok mentenek azokban egynél több meg nem hat, tart volt annak kerig az feje, az testét Fejérvárra bevitték, úgy találták, hogy minden mógya török. (...) Ugyan azon szekén emberek, kik be járnak bizonytal mongyák, hogy az bassa Weszprémbe 32 izaphiat küldet volna az az ot való béket fogva vitte volna.”²⁶

Mehmed a kínos eset után pártfogókat keresett és meglepő módon Bajezid trónörökös lépett fel támogatójaként, de nem valószínű, hogy végül is sikerült volna pozícióját megmenteni. Az ügy még folytatódott. A budai defterdár, a mohácsi, a simontornyai és a kalocsai kádi is tudósították a szultáni udvart ebben az ügyben. A nyomozások során letartóztatták és börtönbe vetették Kászim temesvári beglerbég Musztafa nevű vajdáját. A következő évben – 1559. október 2-án – kelt uralkodói leirat szerint a vád alaptalan, és a vizsgálat sem bizonyított rá semmit, így megparancsolják, hogy engedjék el Musztafát.²⁷

Az eltávolított Mehmed helyébe nem valószínű, hogy újabb béget neveztek volna ki. Közben átszervezték a várórséget is. Az 1557. október 24. – 1558. október 13. közé eső időszakban 312 fő szolgált Veszprémben, közülük csak 295-en voltak jelen, de ezeknek már legalább 47 százaléka volt balkáni eredetű. Ali bin Szulejmán töltötte be a dizdár tisztét napi 15 akcse zsoldért, míg helyettese Musztafa Mehmed volt (9 akcsével), aki előbb még mint a tüzerfőnök helyettese szerepelt, majd onnan lépet egyet előbbre. Hüszejn Szulejmán aga volt a topcsik vezetője és Musztafa Mehmed után Timurhán Mahmud volt a helyettese. A gyalogosoknál a legénységnek

napi 6 akcse, a tüzérségnél már napi 7 akcse járt. A 179 fős lovasság Timur Díváne első aga, és Paraksziz második aga alá tartozott. Lovasok között 1 tatár és két átállt magyar is szerepelt. Az egyikük felszabadított rab a koppányi szandzsákban fekvő Bán faluból, a másik a Veszprémhez tartozó (Balatonfő)Kajárról, akinek András nevű pákász testvére megmaradt keresztény hiten.²⁸

Rá egy évre ismét történt egy kisebb átszervezés az őrségnél, mert az 1558. október 14. – 1559. október 2. közötti időszakban 317 fő szerepel a nyilvántartások szerint. Ali Szulejmán és Musztafa Mahmud maradtak a helyükön, akárcsak a tüzérek tisztikara. A lovasságnál azonban kicserélődött a vezetés, mert a két előző aga tímár-birtokossá lépett elő és helyükre Mehmed Mahmud Juszuf Abdulla aga került.²⁹

1559. szeptember 6-án Takaró Mihály újból beszámol Nádasdynak a környék híreiről és többek között a veszprémi törökökről is szót ejt. Takaró Tihanyból 4 darabont küldött ki a környező falvakba, hogy a vár építéséhez szükséges szekereket berendeljék. A félsziget környékén portyázó veszprémi igazhitűek azonban Tihanytól egy mér földnyire lesből megtámadták és mind a négyüket élve elfogván magukkal hurcolták. A tudósításban megemlíti, hogy „Az veszprémi törökök Hamza bég szolgálói voltak lesben egy mély földön...”³⁰

De nemcsak Mehmed béggel gyűlt meg a baja a török vezetésnek. A fennmaradt budai török számadáskönyvek szerint több pénzügyi visszaélés történt az eltávolított szandzsákbég idejében. Ezekben az ügyekben több ízben felbukkan egy török tiszt, bizonyos Hüszejn neve. Nevezett a veszprémi vár őrségének első összeírásában – 1552. december 17. – 1553. december 5. – mint a vár kethüdája (várparancsnok-helyettes) szerepelt és napi 9 akcse zsoldra volt jogosult. Emellett még az isztolni belgrádi (székesfehérvári) terület hitetlenjeinek dzsizje adójának eminje (a bérletbe adott javak beszedője) és írnoka tisztét is ellátta. A budai számadáskönyvek tanúsága szerint még 1558-ben sem tudott elszámolni az 1554. november 16. – 1555. november 15. közötti kivetésből befolyt összegekkel. 1558. május 21-én a bevételek között szerepelt Hüszejn saját elszámolása hátralékként, saját magától 51 török aranyat (aranyanként 80 akcséval számolva) és 7 magyar aranyat: összesen 4605 akcsét fizetett be. Június 13-án szintén saját magától 28 török aranyat, 20 magyar aranyat és 5 gurust: összesen 4000 akcsét fizetett be. Július 12-én már csak „a beszprémi vár meridjei kethüdája”-ként (janicsárok parancsnok-helyettese) említik és 3 török aranyat, 53 magyar aranyat és 3,5 gurust, összesen 4412 akcsét törlesztett. Július 23-án 23 török aranyat és 12 gurust. Összesen 2440 akcsét fizetett saját magától. Egy év múlva, 1559. augusztus 27-én – még mindig az 1554. november 26. – 1555. november 15. közötti kivetésből származó hátralék! – már csak mint szertopcsi (a tüzérek vezetője) szerepel és most már a zsoldjából vontak le 2800 akcsét (35 török arany). (Az 1558. október 13. – 1559. október 1. közötti deftet szerint napi 13 akcse zsoldot húzott a kincstártól, míg helyettese, Timurkhán Mahmud 8 akcsét

kapott. Alegységében 2 szakaszba osztva 27 tüzér szolgált, akik fejenként napi 7-7 akcsére voltak jogosultak.) Ugyancsak ebben az évben egy másik ügy miatt is levontak zsoldjából. Az történt ugyanis, hogy az 1556–57-es pénzügyi évben a zsoldosztás előtt elhunyt Naszuh Boszna nevű topcsi (tüzér), de Hüszejn és az új kethüda felvették illetményét.³¹

1560. július 24-ei összeírás szerint a veszprémi szent dzsámi személyzete és fizetése: Abdurrahmán khatib napi 20 akcse, Oszmán halfa napi 13, Kejván müezzín 9 akcse, Müszliheddin muariff napi 4 akcse, öt havi illetménye 480 akcse, Ali poariff 4 akcse, hátralékos fizetése 1200 akcse. Gyertyára és gyékényre napi 1 akcsével jár 420 akcse. Általános volt, hogy a dzsámiban folyt az oktatás.³²

A veszprémi törökök addig-addig próbálkoztak a hódításukat kiterjeszteni, amíg aztán 1561 tavaszán a hanyag és elégtelen őrséget kihasználva meglepetés szerűen bevették a jó 30 km-re délnyugat felé eső Hegyesd várát.³³

Alig egy hónappal Hegyesd elvesztése után Gyulaffy László tervezett nagyobb portyát Polgárdi felé és pápai gyalogosokkal kiegészülve mintegy 400-an vágtak bele a vállalkozásba. De mivel tervük kitudódott, egy ideig még a Bakonyban lapangtak, majd május 26-án Veszprém ellen támadtak. Egy darabig csatároztak a vár alatt, majd Felsőörsön át Lovasra érkeztek, ahol a pincéket felferve mulatozásba kezdtek. A veszprémi és az időközben értesített fehérvári törökök itt ütöttek rajta a borgözös, elpilledt hadon. A szilaj mézszárlásban mintegy 200 pápai gyalogost öltek meg és Gyulaffy is csak harmadmagával tudott elmenekülni – feltételezhetően, Tihany irányába.³⁴

A veszprémi szandzsák rövid életűnek bizonyult. Az 1563. évi dzsizje- (a nem muzulmánoktól szedett fejadó) összesítés szerint Veszprém már csak a róla elnevezett náhije (kb. járásnyi terület) központja. Az 1563–66. évekre összeállított defter szerint legalább 24 falu tartozott ide: Szentgál (14 ház), Semen (9 ház), Bánkeszi (10 ház), Alsóörs (8 ház), Lovas (10 ház), Felsőörs (itt megszakad a felsorolás), Vámos (6 ház), Szentkirályszabadja (7 ház), Polány (7 ház), Bodrák (10 ház), Szárberény (12 ház), Rátót (8 ház), Szentbenedek (9 ház), Ormonos (8 ház), Bozán (6 ház), Tata (13 ház), Koskárda (1 ház), Litér (2 ház), Kövesd (4 ház), Kisberzsény (1 ház). A házak után egységesen 50-50 akcsét kellett fizetniük a családfőknek. Az itt felsorolt falvakból 13 a fehérvári szandzsákbég hász-birtoka volt, míg Alsóörs Abdurrahman Szefer veszprémi szpáhi tímár-birtoka.³⁵

1565. július 28. – 1566. január 20. közötti időszakban is Veszprém a fehérvári szandzsákhoz tartozott és 286 fős katonaság állomásozott itt, akiknek 364 416 akcsényi zsold járt. A szandzsákközpontban 1105, Csókakőn 33, Válon pedig 108 főt fizettek. A környező dunántúli várakban az alábbi őrségek szerepeltek: Koppány 123, Dombóvár 74, Simontornya 127, Ozora 40, Döbröcköz 16, Tamási 20, Endréd 77 fő. Az ugyancsak nem túl távoli Tatán 383 fő, míg Zsámbékon 65 fő. Budán

1543, Pesten 920, Esztergomban 1395 (a várban 1042, a városban 97, míg Csekerdényben – Párkányban 220) fő. Összehasonlításképpen az 1566-ban Veszprémhez közeli magyar várak őrsegei: Cseszneken 68, Tihanyban 100, Vázsonyban 68, Devecserben 160, Pápán 571, míg az ország talán legerősebb várában, Győrben 1124 katona teljesített szolgálatot.³⁶

450 éve – 1566. június 5-én a nagyravágyó Arszlán budai basa megtámadta Palota várát, hogy mielőtt a szultáni főserég eléri az ország határait, az elfoglalt várral kimutassa harciasságát. De az ostrom kudarcba fulladt, ráadásul a Győrből megindult szövetséges csapatok a jószerivel védtelenül hagyott Veszprémet június 30-án bevették. Július 5-én pedig már Tata várán is keresztény zászló lengett, majd hamarosan Geszttest és Vitányt is visszafoglalták. A palotai fiaskóért és a várak elvesztéséért augusztus 3-án a szerdár Nagyharsánynál leüttette Arszlán fejét.

A következő szűk negyedszázadban – az 1593-as nagy ostromig – élte a veszprémi vár virágkorát. Az úgynevezett igazi végvári élet ekkor zajlott: portyák, lesvételek, párbajok. Ezen időszak alatt volt itt – ha csak rövid ideig is – a korszak talán két legnagyobb hőse, Thury György³⁷ és Gyulaffy László várkapitány, de megfordult a falak között az ugyancsak jeles és híres vitéz berenhidai Huszár Péter, Eörsi Péter, a „főcsatázó” Fekete Máté, Radics vajda, a nádori helytartó és történetirő Istvánffy Miklós öccse, Istvánffy István és Tharnóczy Farkas is.³⁸

IRODALOM

- BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983. = Balassa László–Kralovánszky Alán: Veszprém. Panoráma, 1983.
- CSORBA 1978. = Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Zrínyi Katonai Kiadó, 1978.
- FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962. = Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula: Budai számadáskönyvek, 1962.
- DÁVID 1998. = Dávid Géza: Török uralom Veszprémben (1552–1566). In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém, 1998. Szerkesztette: Tóth G. Péter
- DÁVID 2005. = Dávid Géza: Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó–Magyar Török Baráti Társaság, 2005. A veszprémi szandzsák. 251–257.
- DÁVID–FODOR 2009. = Dávid Géza–Fodor Pál: „Ez az ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565). HISTÓRIA KÖNYVTÁR – OKMÁNYTÁRAK 6. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 2009.
- ERDÉLYI 1913. = Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1913.
- FMTÉ 1989. = Fejér Megyei Történeti Évkönyv 1989. (19)
- HEGYI 1995. = Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. História Könyvtár – Monográfiák. Budapest, 1995.
- HEGYI 1998. = Hegyi Klára: Veszprém török őrsegei. In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém, 1998. Szerkesztette: Tóth G. Péter

- HEGYI 2007. = Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III. kötet. Budapest 2007.
- HUNGLER 1986. = Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986.
- HUSZÁR 1974. = Dr. Huszár Pál: Thury György szerepe a dunántúli végvári harcokban 1554–1566. Várpalota, 1974.
- KÁLDY-NAGY 1977. = Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest, 1977.
- KÁRFFY 1915. = Kárfy Ödön: Foglyok váltásdíja. Hadtörténelmi Közlemények, 1915.
- KECSKÉS 1984. = Kecskés László: Komárom, az erődök városa. Zrínyi Katonai Kiadó, 1984.
- KOMÁROMY 1907. = Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Történelmi Tár, 1907.
- KOMÁROMY 1908. = Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. (Ormányi Józsa sümeg kapitány levelei) Történelmi Tár, 1908.
- V. MOLNÁR 1989. = V. Molnár László: Thury György palotái és kanizsai kapitányságának története. Veszprémi Történelmi Tár, 1989. II. 48–59.
- PÁLFFY 1998. = Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adatai (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Veszprémi múzeumi konferenciák 9., Veszprém, 1998. Szerkesztette: Tóth G. Péter
- PÁLFFY 1999. = Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalásának 400. évfordulójának emlékére. Győr, 1999.
- PÁLFFY 2005. = Pálffy Géza: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története. Jókai könyvek. Sorozatszerkesztő: Hermann István. Pápa, 2005.
- SALAMON 1886. = Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. Második, javított kiadás. Budapest, Franklin Társulat, 1886.
- SIPOS 2013. = dr. Sipos Imre SJP: Törökkoppány monográfiája. Miklósi–Törökkoppány, 2013.
- SUGÁR 1976. = Sugár István: Szigetvár és viadala. Zrínyi Katonai Kiadó, 1976.
- SZALAY 1861. = Szalay Ágoston: Négy száz magyar levél a 16. századból. Pest, 1861.
- SZÁDECZKY 1881. = Szádeczky Lajos: Szigetvár első ostroma. Történelmi Tár, 1881.
- SZÁNTÓ 1970. = Szántó Imre: Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (9.) 1970.
- VASS 1989. = Vass Előd: Források a székesfehérvári szandzsák történetéhez 1543–1688. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv (19). Székesfehérvár, 1989.
- VELICS–KAMMERER 1886–1890. = Velics Antal–Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek, 1543–1699. Bp. I. 1886., II. 1890.
- VERESS D. 1983. = Veress D. Csaba: Várak a Bakonyban. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1983.
- VERESS D.–SIKLÓSI 1990. = Veress D. Csaba–Siklósi Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990.
- TAKÁTS = Takáts Sándor: Bajnívó magyarok. Bp. 1979.
- TAKÁTS–ECKHARDT–SZEKFÜ 1915. = Takáts Sándor – Eckhardt Ferenc – Szekfü Gyula: A budai basák magyar nyelvű levelei. Budapest, 1915.

JEGYZETEK

¹ Először 1552. június 1. – 1566. június 30. között, majd 1593. október 6. – 1598. augusztus 4., és egy rövid foglalás Bécs ostroma alatt 1683. június 25. – szeptember 24. előtt. 1605–1608 között többen feltételeznek egy újabb török hódítást: ERDÉLYI 1913. 114. és nyomában

- VERESS D. 1983. 159–160.; BALASSA–KRALOVÁNSZKY 1983. 30–31.; HUNGLER 1989. 32. Erdélyi Gyula Bálint Gábor: A török hódoltságról – Századok 1870. évf. 303. oldal – hivatkozik: „*Mehmed pasa Esztergomot bevevén, Rumélia beglerbége Hasszán pasa ejaletjének (kormányzóság) seregével az említett (Veszprém) vár ellen menvén s a keresztények kegyelmeért kérve, kivonulván, elfoglalta azt.*” Lala Mohamed 1605. október 3-án foglalta el Esztergomot.: CSORBA 1978. 169. A Veszprém elleni támadás csak Esztergom elfoglalása után jöhetett szóba, viszont 1605. november 24-én 462 fős helyőrség tartózkodott Veszprém várában, akiket az alsó-ausztriai rendek pénzéből fizettek és Tobias Graf várkapitánysága töretlennek tűnik ebben az időszakban. PÁLFFY 1998. 119.; PÁLFFY 2005. 50.
- 1605 tavaszán a Bocskai István-féle küzdelmek során: május 30-án fogta le Grafot a Bocskai-párti várőrség és másnap már Pápára érkezett vicekapitányával, Győry Ferencsel együtt. Némethy Gergely Bíró Istvánt nevezte ki kapitánynak június 4-én, ki októberig töltötte be tiszteit. Augusztus végén pedig már a várban tartózkodik a Habsburg-párti Hatos Bálint pápai tisztt, aki az ügyek intézését vette át, míg Grafot újra ki nem nevezték Veszprémbe.
- Egy 1606. július 5-én kelt levélben Hatos Bálint pápai vicekapitány vitázik Tobias Graf veszprémi kapitánnyal. A pápaiak ugyanazon év márciusában sikeresen végrehajtott portyáján szerzett zsákmány, valamint az elfogott török foglyok miatt. PÁLFFY 2005. 51. 1606. november 11-én pedig megkötik húsz évre a zsitvatoroki békét.
- ² VELICS–KAMMERER 1886–1890. I. 87–88., II. 228–229., II. 348. Az ostrom előtt, 1546-ban 200 gyalogos katona képezte Veszprém őrségét. 1550-ben a tervezett létszám is csak 150 lovasal és 100 gyalogossal számolt. PÁLFFY 1999. 61., 105.
- ³ Hádím Ali budai basa két ízben is: 1551/53 és 1556/57-ben, de volt boszniai beglerbég is. Az 1552-es magyarországi várharok egyik kulcsfigurája. Március 1-jén szétveri a Szegedet ostromló királyi hadakat és felmenti a várat is. Június 1-jén beveszi Veszprémet, majd júliusban két hét alatt elfoglalja Drégelyt, Busát, (Balassa)Gyarmatot, (Ipoly)Ságot, Szécsényt, Hollóköt és Bujákot. Augusztus 9–10-én a felvidéki Palástnál az Erasmus Teuffel és Sforzia Pallavicini által vezetett sereget semmisíti meg. Augusztus 25-én körülzárja Szolnok várát és a szeptember 2-án megérkező Kara Ahmed szerdár csapataival együtt 5-én el is foglalják a fontos Tisza-parti erődöt. Innen indulnak Eger alá, ahol végül is kudarcot vallanak.
- ⁴ 1552 áprilisában Paksy János veszprémi főkapitányt Komárom várába nevezik ki, utódát, Pethő Pétert Vas Mihály egyszerűen nem engedi be a várba. A hajdúk és a katonák között véres verekedés tört ki, melyben többen meghaltak.
- ⁵ SZÁNTÓ 1970. 49–54.
- ⁶ DÁVID 1998. 19., DÁVID 2005. 252. (ziamet-birtok – 20 és 100 ezer akcse közötti jövedelmet hozó szolgálati birtok). Az első ostrom után alig másfél évvel, 1554. február 15-én kelt rendeletben derül ki, hogy az első veszprémi szandzsákbéget Mehmednek hívják. KÁLDY-NAGY 1977. 10.
- ⁷ HEGYI I. 2007. 142.
- ⁸ VELICS–KAMMERER 1886–1890. I. 87.; HEGYI II. 2007. 1023. (műszthafizok – várvédő elit gyalogság –, és feltételezhető, hogy a dizdár csak a várvédő gyalogosoknak parancsolt, és a várat egyáltalán nem hagyhatta el; ulufedzsi lovas katona; kátib – írnok; imám – a helyi vallási közösség vezetője; mevláná – „urunk”, magas állású vallási és jogi tisztségviselők megtisztelő megnevezése. Valószínű, hogy a Szent Mihály-székesegyházban rendezhették be a dzsámít.)
- ⁹ HEGYI II. 2007. 1024.
- ¹⁰ PÁLFFY 1999. 139.
- ¹¹ DÁVID 2007. 254.
- ¹² VELICS–KAMMERER 1886–1890. II. 258.
- ¹³ SZALAY 1861. 155–156.
- ¹⁴ Takaró Mihály végvári tisztt, adott időben Tihany kapitánya (1554. július 11-től 1560. év végéig).

- ¹⁵ Nádasdy Tamás (1492–1562) 1554-től haláláig nádor. Több ízben dunántúli főkapitány (1542–1546, 1548–1552, 1554–1562).
- ¹⁶ SZÁDECZKY 1881. 277.
- ¹⁷ Szigetvár első ostroma 1556. június 11. – július 30. között zajlott. A várat Stancsics Horváth Márkó sikeresen megvédte Hadim Ali budai basa csapataitól. SUGÁR 1976. 84–109. SZÁDECZKY 1881. 258–282.
- ¹⁸ ERDÉLYI 1913. 42.
- ¹⁹ KÁRFFY 1915. 523.
- ²⁰ KOMÁROMY 1907. 398.
- ²¹ KECSKÉS 1984. 68–69.
- ²² HEGYI 2007. I. 225.
- ²³ KOMÁROMY 1907. 401–402.
- ²⁴ VASS 1989.
- ²⁵ enyingi Török Ferenc Török Bálint fia, 1546-tól 1571-ben bekövetkezett haláláig pápai főkapitány, 1567–1571 között dunántúli kerületi főkapitány.
- ²⁶ KOMÁROMY 1907. 424–425.; VERESS D. 1983. 76.; VERESS D.–SIKLÓSI 1990. 87–88. A hardi erdő Tolna megye északkeleti sarkában volt egykoron. Arszlán, Oroszlán bég adott időben mohácsi bég volt, előtte volt már fehérvári, szendrői bég, 1565/66-ban budai basa. Az 1552-es várháborúk egyik tette résztvevője: honti-nógrádi várak elfoglalásában, a palásti csatában és Eger ostromában is részt vett. A harmadik budai basa, Jahjiogli Mehmed fia.
- ²⁷ Dávid–Fodor 2009. 38–39.; DÁVID 1998. 23.; DÁVID 2005. 256.
- ²⁸ HEGYI 2007. II. 1025–1026.
- ²⁹ VELICS–KAMMERER 1886–1890. II. 228.; HEGYI 2007. II. 1027.
- ³⁰ KOMÁROMY 1907. 409. Hamza az új fehérvári bég. Hamza korszakának egyik kiemelkedő török tisztje, több vár elfoglalásával mutatta ki tettekkészségét, tudását – pl. 1554-ben szécsényi bégeként Fülek várát szerzi meg, 1557-ben Tata elfoglalása is a nevéhez fűződik, 1561. június elején Palota rajtaütés szerű bevételét tervezi, de ez nem sikerül.
- ³¹ FEKETE–KÁLDY-NAGY 1962. 286., 297., 304., 307., 421., 423.
- ³² VELICS–KAMMERER II. 258. Kátib (írnok), halfa (segédtanító), müezzin (aki a minaretből énekével imára hívja a híveket), muariff (dzsámi- és mecset-alkalmazott, aki a pénteki istentisztelet előtt a jótékonykodók, adománytevők nevét olvassa fel az egybegyűlt híveknek), imám (a helyi vallási közösség vezetője).
- ³³ VERESS D. 1983. 79–80.; KOMÁROMY 1907. 132–134.; KOMÁROMY 1908. 131.
- ³⁴ KOMÁROMY 1908. 135–136.; HUNGLER 1986. 63–64.
- ³⁵ VELICS–KAMMERER 1886–1890. II. 299. A tímár-birtok szolgálati birtokot jelentett, maximális mértéke évi 20 000 akce volt, a tulajdonosnak 3000 akcsényi jövedelemként egy-egy katonát kellett kiállítania. A hász-birtok a magasabb tisztséget viselők 100 000 akce feletti szolgálati-birtoka.
- ³⁶ VELICS–KAMMERER II. 346.; PÁLFFY 1999. 128.
- ³⁷ 445. éve, 1571. április 2-án Orosztony falunál lest vetettek a törökök Thury Györgynek, és hosszú harc során végül is megölték. V. MOLNÁR 1989. 48–59.; HUSZÁR 1974. 116–119.
- ³⁹ Thury György, Gyulaffy László, Istvánffy István és Tharnóczy Farkas rövid életrajza: PÁLFFY 1998. 134–174. Thury György, Huszár Péter, Eörsi Péter: TAKÁTS 1979. Radics vajda vezette azt a sikeres támadást, amivel Gesztest vették be 1588-ban. A „főcsatázó” Fekete Máté: TAKÁTS–ECKHARDT–SZEKFFŰ 1915. 168. 1579. július 1. Kara Ovejsz budai basa Rudolf császárnak. Fekete Máté ugyancsak jeleskedett 1587. februárjában Koppány elfoglalásánál, az egyik kapu ellen ő vezette a támadást, míg a másik ellen a szintén veszprémi Erdős Pál. SIPOS 2013. 221.

A veszprémi piarista könyvtárak adományozói III.

Dr. Láncz Nándor, orvos

PÁKOZDI ÉVA SZILVIA

A Veszprémi Egyházmegye Ranolder János püspöksége idején¹

Zichy Domonkos püspök lemondása után a megüresedett veszprémi püspöki székre az uralkodó 1849 októberében a Bécsben referendáriusként² tevékenykedő Ranolder Jánost nevezte ki. Ranolder püspökké szentelésére 1850. május 12-én került sor szülővárosában, Pécsen.³ Püspöki székhelyére az azt követő héten érkezett meg. Az új püspököt nem nagy lelkesedéssel fogadta egyházmegyéje és székvárosa, amit azonban a rendkívüli szociális érzékenységgel megáldott püspök hamar rokonszenvvé változtatott. Püspöksége kezdetén segínyt osztott a szegény lakosság számára, segítő kezet nyújtott a veszprémi tűzvész károsultjainak, kolostorokba bújította a szabadságharcban érintett papjait.⁴

A világot látott, művelt püspök hatalmas energiával látott egyházmegyéje hitéletének, oktatásának megszervezéséhez, hívei testi-lelki javulásának elősegítéséhez. 1850 őszén Somogy vármegyében kezdte bérmaútjait, és folytatta azokat egyházmegyéje teljes területén egész püspöksége alatt, olyan településeket is felkeresve, ahol évtizedek óta nem járt püspök, nem volt bérmaálás. A korábban teológiát egyetemen oktató Ranolder, a hitoktatás hiányosságait felfedezve hittankönyvek írását, fordítását, kiadásuk támogatását vállalta magára. Az oktatást különösen fontosnak tekintette, és az elemi iskolák helyzetének javításától a piarista gimnázium támogatásán át a papnevelés megreformálásáig mindenre kiterjedt a figyelme.⁵

Mégis leginkább a nőnevelés apostolaként tartjuk számon. Ranolder ugyanis felismerte, hogy a családi nevelésben kiemelkedő szerepet vállaló édesanyák akkor képesek ellátni társadalmi feladatukat, vagyis a gyermekek a társadalom számára hasznos, szilárd erkölcsű, vallásos felnőtté nevelését, ha maguk is elég műveltek ehhez. A nőnevelő iskolák alapítását célzó kezdeményezés egyházmegyéjében már az öt megelőző püspökök által is felkaroltatott. Kopácsy József alapítványt tett e célra, amit Zichy Domonkos, valamint több egyházi és világi személy tovább bőví-

tett. Azonban Ranolder volt az a püspök, aki elődei hagyományára támaszkodva, megalapította egyházmegyéjében a nőnevelő intézeteket.

A nőnevelésre az 1633-ban alapított Páli Szent Vince Szeretet Leányai Társulat, az irgalmas nővérek bizonyultak a legalkalmasabbnak. A Magyarországra 1842-ben betelepített rend gyorsan népszerű lett. A szatmári alapítást követően sorra nyitották meg kapuikat újabb intézeteik az országban. Ranolder püspöknek köszönhetően ötödikként 1854-ben a veszprémi intézetük kezdte meg működését. Mint a város egyetlen nőnevelő intézete, minden társadalmi rétegből fogadott leánygyermekeket, egészen az angolkisasszonyok betelepítéséig, 1860-ig. A püspök célja az volt az újabb iskola megnyitásával, hogy a jobb módú családok leánygyermekai oktatását az angolkisasszonyokra bízva, több hely maradjon az irgalmas nővéreknél a szegényebb sorsúak számára, ahol e célra 1861-ben internátust hozott létre. Mindkét leánynevelő intézetnek a püspök új épületet emeltetett: az angolkisasszonyoké már megérkezésükre elkészült, az irgalmas nővérek pedig 1872-ben kaptak oktató-nevelő munkájuk számára megfelelő, új épületet.⁶

Ranolder püspök azonban nemcsak székhelye, hanem egész egyházmegyéje nőnevelését fontosnak tartotta. A veszprémi intézetek alapítását követően Pápán (1864), Tapolcán (1872), Kaposváron (1873), Keszthelyen (1882) alapított a leányok számára iskolákat, és bízta azokat az irgalmas nővérek vezetésére. Egyházmegyéjén kívül Pesten (1875) ugyancsak az irgalmas rendre bízva alapított nőnevelő intézetet.⁷

Több alapítványt tett vagy már meglévőket támogatott püspöki működése alatt, többek között a szegény sorsú plébániái megsegítésére, a nyugdíjba vonult papok és tanítók ellátására, a papnevelés és nőnevelés céljaira. Segítséget nyújtott a veszprémi kórháznak mind az irgalmas rend betelepítésével, mind anyagi terhei egy részének átvállalásával.

Aktív szerepet vállalt a politikai és gazdasági életben is. Azt vallotta, hogy a szellem haladásának az anyagi jólét az egyik pillére. Birtokokat vett Csopakon, Badacsonyban, Somlón és Hegyalján, ahol szőlőnemesítéssel és bortermeléssel foglalkozott. Felismerte, hogy e vidékek anyagi jólétének alapját a bortermelés jelentheti, ezért oltványokat osztott a vidék lakosságának, ingyen. Malmokat alapított az ebben hiányt szenvedő somogyi és zalai tájakon. Karitatív tevékenységéhez tartozott, hogy naponta osztott ételt palotájában a székváros szegényei számára.⁸

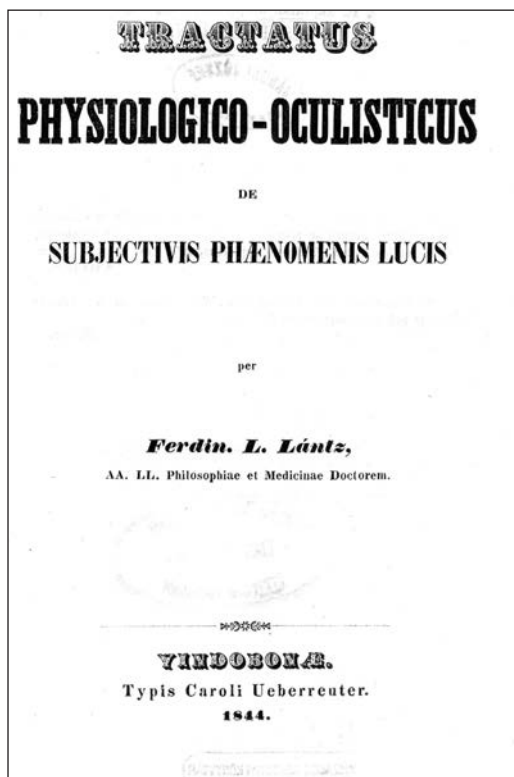
Az 1875 szeptemberében bekövetkezett halálakor anyagi és lelki értelemben megerősödött egyházmegyéjét hagyott utódaira. Ranolder János azonban nemcsak hivatali utódai számára alkotott példaértékűt, hanem rokonai számára is követendő példává vált, akik közül többen püspöki udvarában tevékenykedtek. Közéjük tartozott a piarista gimnázium egyik jötevője, a püspök unokaöccse, dr. Láncz Nándor orvos.

Láncz Nándor (1820–1886)⁹

Láncz Mátyás és Ranolder Anna házasságából második gyermekként, 1820. szeptember 1-jén született Ferdinánd, Szigetváron.¹⁰ Középiskolai tanulmányait a pécsi ciszterci gimnáziumban végezte 1830 és 1836 között.¹¹ A tanulmányaiban végig kitűnő diák a kor szokásainak megfelelően előbb bölcséleti képzésben részesült, majd 1838-ban a bécsi egyetem orvosi karára iratkozott be.¹²

A bécsi egyetem orvosi karának hallgatói között a kezdetektől jelentős létszámban találunk magyarokat, holott 1769 óta van a nagyszombati egyetemnek is orvosi kara. Azonban egy császári rendeletnek¹³ köszönhetően csak a bécsi egyetemen felavatott orvosok kapták meg a Habsburg Birodalom teljes területére a praxis folytatásának jogát.¹⁴ Láncz Ferdinánd esetében is feltehetjük, hogy ez a lehetőség volt az oka, hogy nem a pesti, hanem a bécsi egyetemet választotta tanulmányaihoz. Orvosdoktori címét 1844-ben, Semmelweis Ignác (1818–1865) évfolyamtársaként szerezte meg.¹⁵ A Dörnyei-féle orvosdoktori értekezések bibliográfiájából tudjuk, hogy a bécsi egyetemen a disszertációk nyelve még ebben a korszakban is döntően latin.¹⁶ A kor előírásainak megfelelően nyomtatásban is megjelentették a doktori dolgozatokat, Bécsben azonban sokkal gyakrabban használtak címlapváltozatokat, mint a hazai egyetemen. Ez azt jelentette, hogy a disszertáció egy ún. hivatalos címlappal (ez esetben feltüntetve az értekezés célját, a nyilvános vita helyét és idejét stb.), és egy ún. kereskedelmi címlappal (ahol már a megszerzett végzettség is szerepelt) jelent meg.¹⁷ Láncz doktor értekezése is latin nyelven készült. A mű hivatalos címlapját csak szakirodalomból ismerjük, a kereskedelmi címlappal megjelent változatról azonban tudunk fennmaradt példányokról.¹⁸ Az értekezés a szemészet témaköréből merített. A doktori védését követően néhány hónappal, 1844 júniusában e témakörben újabb, lényegesen bővebb értekezést jelentetett meg Bécsben, ezúttal magyar nyelven.¹⁹ E munkáját Stáhly Ignácnak,²⁰ Magyarország főorvosának, a Magyar Királyi Egyetem orvosi kara elnökének ajánlotta. Az értekezés előszavában maga írta, hogy a „bécsi közönséges kórházban szemészet érdemes tanára Rosas²¹ úr kóródáján” szerzett tapasztalatok segítették műve megírását.²² A munkát az első hazai orvosi szaklap, az Orvosi Tár is ismertette.²³

Gyakorlattá vált a 19. század első felében, hogy a megszerzett végzettséget követően, ha itthon állás nem várta, a frissen végzett doktorok egy ideig valamely bécsi kórházban szereztek még gyakorlatot.²⁴ Ha figyelembe vesszük az értekezés előszavának információit, és a pályája későbbi szakaszában magáról közölt információkat, joggal feltételezhetjük, hogy az orvostudori cím megszerzése után Láncz Nándor még Bécsben maradt, és Anton von Rosas, valamint Kanka Károly²⁵ magyar származású bécsi szemészorvosok vezetése alatt szerzett gyakorlatot a szemorvosi vizsgájához. Feltételezhetjük továbbá, hogy bécsi gyakorlata alatt végig élvezhette az

ugyancsak baranyai származású Anton von Rosas támogatását. Láncz Nándortól a fentiekén túl egy, a Medizinische Jahrbücher des k. k. österreichisches Staates című, Bécsben megjelenő szaklapban, folytatásokban közölt német nyelvű publikációt ismerünk, amelyben Baranya vármegye történeti, földrajzi, növényrajzi leírását adta.²⁶ A szaklap főszerkesztője Rosas doktor. Az 1846-ban publikált cikksorozat újabb információval szolgál írójáról: az orvostudori mellett itt már megjelent a sebészorvosi cím is.

Orvosi pályáját Baranya megyében kezdte, ahol a vármegye közgyűlése 1847. március 1-jén tiszteletbeli főorvossá nevezte ki. A jegyzőkönyv tanúsága szerint Láncz Ferdinánd „a rendszerű orvosi tisztért bényújtott folyamodványát visszavonta”, ugyanakkor a vármegye így kívánta

elismerni sokirányú képzettségét, tudását.²⁷ Itt kötött barátságot Baranya megye későbbi főorvosával, Hölbling Miksával,²⁸ aki esküvőjén tanúja, gyermekeinek keresztszülője volt.

Láncz Ferdinánd orvostudor a pécsi székesegyházban 1847. április 13-án kötött házasságot Strobl (Strobel) Fridolinával (1829–1909 után).²⁹ A fiatal házaspár feltehetőleg a püspök nagybáty hívására, 1850 nyarának elején elhagyta Pécs városát és Veszprémbe költözött.³⁰ Mindkét gyermekük Veszprémben született: fiuk Maximilian János (1851–1889), aki később Miksaként használta keresztnevét, amelyet keresztapja után nyert, és lányuk Mária Terézia (1854–1924).³¹

Láncz doktor veszprémi működéséről szórványos információkkal rendelkezünk. Az egyházi névtár felsorolja képesítéseit, amely szerint az orvostudor sebészorvos, a szüléset és a szeméset mestere is. Ugyancsak a névtár közlésére hivatkozva ismerjük, hogy a bécsi orvosi kar rendes és a párizsi orvos egyesület rendkívüli tagja volt. A schematismusok a püspökség szentszéki orvosaként tartják számon 1851-től haláláig.³² Ranolder János életrajz írója, Takács Lajos pedig, mint a püspök orvosáról emlékezett meg munkájában.³³ Fennmaradt iratok hiányában³⁴ a Kalocsai Érsek-

ség példájára³⁵ hivatkozva állíthatjuk, hogy a püspöki uradalom orvosa is volt. Nagybátyja halála után, annak utóda, Kovács Zsigmond (1820–1887) püspök alatt is folytatta munkáját. Tudása, orvosi működése nemcsak a püspökségen váltott ki elismerést, hanem szélesebb körben is. A visszaállított vármegyei közigazgatás 1860 decemberében tiszteletbeli orvosnak nevezte ki.³⁶

Ferenc József 1882 februárjában nemességet adományozott Lánosz Nándor veszprémi orvosnak és családjának lánoszkeri előnévvel.³⁷ A következő évben a király a Pápai Hírlap tudósítása szerint „megyénk t. főorvosának, sok évi buzgó szolgálatainak elismerésül”³⁸ királyi tanácsosi címet adományozott.³⁹ Tagja volt a Veszprémi Nemzeti Casino-nak, amely több éven keresztül közgyűlésén a

választmányi tagok közé szavazta.⁴⁰

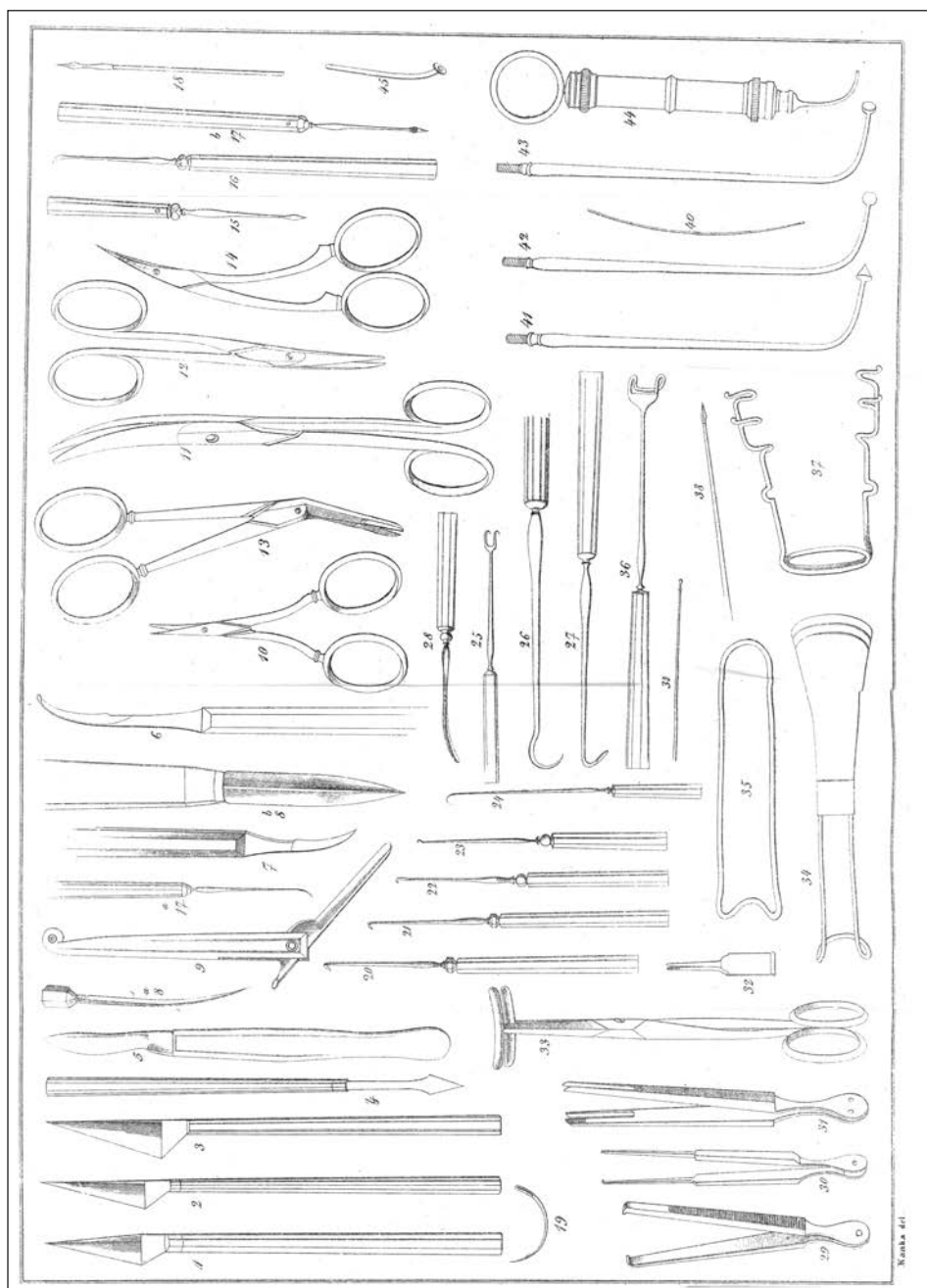
Az elismeréseket azonban már nem sokáig élvezhette. A kutatás jelenlegi állása szerint ismeretlen okból 1885/1886 fordulóján Veszprémből Budapest IV. kerületében lévő Vármegye utcai házába⁴¹ költözött a család. Lánosz doktor e házban halt meg 1886. március 18-án.⁴² A Kerepesi úti temető családi sírboltjába helyezték örök nyugalomra.⁴³

Dr. Lánosz Nándor és a piarista gimnázium

Lánosz doktor fia, Miksa 1860 őszén kezdte meg tanulmányait a kegyes-tanítórend iskolájában.⁴⁴ Az apja nyomdokain járó, mindvégig kitűnő tanuló gyermek rendszeresen adományozott a gimnázium könyvtára és szertárai számára könyvet, érmeket stb.⁴⁵ Feltehető azonban, hogy az említett tárgyi adományok mögött inkább áll az apa, mint a gyermek.

Lánosz Nándor fia tanulmányainak befejezése után is támogatója maradt az iskolának. A főgimnázium létrehozását célzó gimnáziumi alap javára négy darab veszprémi casino részvényt írt alá.⁴⁶

Mi sem bizonyítja jobban, hogy fontosnak tartotta az érettségét adó, helybeli

Orvosi eszközök rajza Láncz Ferdinánd Szemműtétek című munkájában

gimnáziumot, mint az, hogy ösztöndíjat alapított a gimnáziumot sikeres érettségivel befejező, tovább tanulni szándékozó, Veszprém megyei illetőségű szegény diákoknak. Az alapítvány tételére az 1883/84-es tanévben került sor. A 2000 Ft-os alapítvány kezelésével a vármegyét bízta meg.⁴⁷ A 84 forintnyi ösztöndíjat először, az alapító rendelkezése szerint már a tanév végén, 1884 júliusában kioszthatták egy akkor végző, feltételeknek megfelelő 6. osztályos diáknak. A következő évben a felmenő rendszerben kialakuló iskola 7. osztályosa kaphatta, végül 1886-tól egy sikeresen érettségiző diák.⁴⁸ Az ösztöndíjat pályázat útján lehetett elnyerni, a pályázat feltételeit a vármegye az iskola igazgatóságán keresztül hirdette meg. Az első ösztöndíjat Gubicza Imre, aki a tanulmányait a zirci cisztercieknél folytatta, a második ösztöndíjat Kriszmarics Péter, aki a veszprémi piaristáknál induló 8. osztályban folytatta tanulmányait, és a harmadik ösztöndíjat, az első érettségiző osztályból Hankóczy János nyerte el.⁴⁹ Az első nyilvános érettségit az ösztöndíj alapítója azonban nem érte meg.

Dr. Láncz Nándor könyvei

A kegyes-tanítórendi gimnázium 1885/86-os tanévi értesítője tudósít arról, hogy Láncz doktor könyvei a gimnáziumi könyvtárat gyarapították.⁵⁰ Azonban a könyvek felsorolásánál pontosabb adatokat az értesítő sem közöl arról, hogyan kerültek e könyvek a tanári könyvtár tulajdonába.

A kutatás során célunk volt ezt felderíteni. Több problémával kellett azonban szembesülnünk:

1. Láncz Nándor szinte egész felnőtt életét Veszprémben töltötte, de az utolsó hónapjait (heteit?) Budapesten.
2. Végrendeletet – a kutatás jelenlegi állása szerint – sem a veszprémi, sem a Budapest belvárosi kerület közjegyzőjénél nem hagyott hátra, valamint a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár által őrzött magánszemélyek végrendeletei között sem fellelhető.
3. Hagyatéki eljárására vonatkozó iratok az illetékes járásbíróság anyagában lennének megtalálhatók, azonban az 1880-as évek iratai mind a Veszprémi Járásbíróság, mind a Budapest IV. Kerületi Járásbíróság esetében hiányoznak.⁵¹
4. A Piarista Rend Magyar Tartományának Központi Levéltára által őrzött veszprémi gimnázium hivatalkönyve sem tartalmaz az 1885. és 1886. években a Láncz-féle könyvekre vonatkozó bejegyzést.

Mindezek ismeretében csak feltételezhetjük, hogy könyveit maga Láncz Nándor adta át a gimnáziumnak Budapestre költözésekor.

Az értesítő által közölt, Láncz doktorhoz köthető 21 mű jól elkülöníthetően két csoportra osztható. Az első csoportba azok a kiadványok tartoznak, amelyek kiadási évük alapján egyértelműen a tulajdonos életében kerültek a gyűjteményébe. Ez az összesen 17 mű 23 kötetben döntő többségében tankönyv, 1829 és 1840 közötti megjelenéssel.

A második csoportba tartozó 6 kötet szintén tankönyv, de megjelenési évük: 1886. További érdekessége e köteteknek, hogy valamennyi első kiadás, és kivétel nélkül magyar nyelvűek. A művek közül háromról (Varga Ottó: A magyarok történelme; Polgár György: Kis Lívius és Góbi Imre: Magyar iránytan) találunk adatot a kegyes-tanítórendiek hivatalkönyvében: az engedélyezésükről értesítette a minisztérium az iskolát.⁵² Mivel az értesítéseket 1886 márciusában kapta meg az iskola, vagyis a doktor úr halálának idején, úgy gondoljuk e tankönyveket már az iskola vásárolta, feltehetőleg a Láncz Nándor által adományozott, a könyvtár gyarapítására szánt pénzüsszezből.

Mivel az első csoportba tartozó művek köthetők kifejezetten az adományozóhoz, a továbbiakban ezekkel a kiadványokkal kívánunk foglalkozni.

A 18. század végén, a 19. század első felében jöttek létre az értelmiségi magánkönyvtárak, tudósok, írók, szakemberek magángyűjteményei. A reformkorban egyre több szaktudósnak és gyakorlati szakembernek, valamint írónak, politikusnak volt a birtokában a maga tudományos vagy gyakorlati munkáját segítő ún. munkakönyvtára.⁵³ Az orvosok közül többről tudható, hogy rendelkeztek kisebb-nagyobb könyvgyűjteménnyel, de pontosabb információk azokról a gyűjteményekről állnak a kutatók rendelkezésére, amelyek valamely nagyobb orvosi szakkönyvtárat gyarapítottak. Példaként említjük Trnka Vencel (1739–1791) orvos-tanár és Almási Balogh Pál (1794–1867) orvos könyvtárát, amelyek a pesti egyetem orvosi könyvtárát gyarapították.⁵⁴

Láncz doktor könyvgyűjteménye semmiképpen nem mérhető a fent említett két orvos saját korában is kiemelkedő könyvtárával. A gyűjteményére vonatkozó iratok hiányában azt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy az átadott könyvek a teljes gyűjteményt jelentették-e vagy sem. A családtagjai közül egyedül lánya, Mária, mint a család utolsó élő tagja hagyott végrendeletet, de sem a végrendelet, sem az 1924-ben bekövetkezett halála után, a hagyatéki eljárás során felvett jegyzőkönyv nem tartalmaz könyveket.⁵⁵

A gyűjtemény tematikája egyértelműen arra enged következtetni, hogy Láncz Nándor személyes könyvtárát adta át a piarista gimnáziumnak.⁵⁶ A gyűjtemény érdekes portrét rajzol gyűjtőjéről: megmutatja személyes kapcsolatait, utal tanulmányaira, az általa beszélt nyelvekre és szakmai érdeklődési körére. A 17 műből 8 az orvoslás és a természettudomány körébe tartozik, ez a gyűjteménynek majdnem fele. A további kötetek a bölcselet és a teológia témakörébe tartoznak, illetve 1-1 mű képviseli a jogtudományt, a történelmet és az irodalmat.

A teológia témakörébe tartozó mindkét munka a nagybátyja, Ranolder János értekezése. Az egyetlen irodalmi mű, egy versgyűjtemény, Talabér Jánoshoz köthető, aki 1850-től veszprémi karkáplán, majd 1852 és 1860 között a veszprémi papnevelde tanára.⁵⁷ Amíg a teológiai művek esetében egyértelmű, hogy a családi kapcsolat révén érkeztek a gyűjteménybe, addig Talabér János munkája, mint egyetlen irodalmi alkotás a doktor könyvei között, a két ember jó viszonyára utalhat.

A bölcelet tudományába tartozó négy munka szerzője Verney (Werner) József, a pesti egyetem bölcelettanára. E bölceleti munkák Pestet jelölik meg kiadási helyül, és valamennyi 1835-ben látott napvilágot. A gyűjtemény egyetlen történelem tankönyvének szerzője, Spányik Glycér piarista szerzetes, tankönyvíró, aki a pesti, a váci és a szegedi líceumi történelem tanári évek után, 1832-ben a budai piarista főgimnázium igazgatója lett. Történelem tankönyvei több kiadást megérve a bölceleti képzésben évtizedekig forgalomban voltak. A Lánicz-gyűjtemény Spányik tankönyvének kiadási helye: Buda, kiadási éve pedig 1834.

Lánicz Ferdinánd az egyetemre felkészítő bölceleti képzését Pécssett, a br. Szepessy Ignác püspök által alapított, nyilvános jellegű liceumban folytatta.⁵⁸ A főiskola 1835-ben nyitotta meg kapuit,⁵⁹ e diákja pedig 1836-ban kezdte meg a tanulmányait. Az általa megőrzött könyvek azt mutatják, hogy a frissen indult pécsi képzés ekkor még a pesti bölceleti képzés tankönyveit használta.

A gyűjtemény legnagyobb része orvosi és természettudományi szakirodalom, ezek zöme az 1830-as, 1840-es években látott napvilágot. Szerzőiket tekintve orvos-tanárok művei, akik többségében a bécsi egyetemen vagy a Josephinumban oktattak. Lánicz doktor egyetemi évei alatt az orvospképzés része volt a természettudományi tárgyak oktatása is. Ezért nem meglepő, hogy e témakör művei között az élettani szakirodalom mellett ásványtani és állattani munkákat is találunk. A kiadványok között azonban van egy kifejezetten gyakorlati orvoslással foglalkozó munka is, az életmentésről. Az egyetemi tanulmányaihoz kapcsolódó kiadványok sorát saját doktori értekezése zárja, 1844-ből. A fenti könyvek két kivétellel Bécsben jelentek meg. A fenn maradó reutlingeni és salzburgi kiadványokat akár egy bécsi könyvkereskedőnél is beszerezhetette gyűjtőjük.

A kiadási dátum alapján, aktív orvosi pályája alatt vált a gyűjtemény darabjává egy homeopátiával foglalkozó mű, Argenti Döme munkája. Mivel a hasonszenvi gyógyítás⁶⁰ a 19. században élte virágkorát, nyilván Lánicz doktor szakmai érdeklődésből szerezte be a téma hazai szaktekintélyének művét.

A gyűjtemény nyelvi összetételére nézve három nyelvű. A bölceleti, a teológiai és a történeti munkák latin nyelvűek. Az orvosi tanulmányai idején beszerzett művek kivétel nélkül német nyelvűek. A könyvei között összesen két magyar nyelvű munka van: Argenti Döme homeopátiáról szóló műve és Talabér János költeményei, amelyek azonban a gyűjtemény legutoljára bekerült darabjai.

A gyűjtemény tematikájába nem illeszkedik az egyetlen jogi munka, Napóleon törvénykönyve, amely a legrégebb kiadású (1808), két nyelvű (német és francia) darabja a könyvtárnak, Christian D. Erhart szerkesztésében jelent meg Lipcsében. Hogy e kötetet Láncz doktor fiatalkori utazása során szerezte-e be, vagy később került a gyűjteménybe, esetleg jogász fia volt-e a tulajdonos, ma már kideríthetetlen.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a Láncz-féle gyűjteményből feltűnően hiányoznak a periodikák, holott a 19. század folyamán több hazai orvosi folyóirat is napvilágot látott, de a külföldi folyóiratok beszerzésére is lehetőség nyílt.⁶¹

E kis gyűjteményt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy egy vidéki orvos tanulmányaihoz kapcsolódó, de ugyanakkor a munkakönyvtár szerepét is betöltő gyűjteményét kapta meg a piarista gimnázium. Láncz doktor, ahogy életpályája is mutatja, tudását kevésbé a nyomtatott szakirodalomból fejleszthette, mint inkább az orvosi gyakorlatából, szakmai kapcsolataiból. Ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy a gimnázium tanári könyvtára egy olyan, zömében orvosi-természettudományi, könyvgyűjteményt kapott, amely a saját korában, e vidéki környezetben jelentőséggel bírt. Sajnálatos, hogy a gimnázium könyvtárának hanyattatott sorsa miatt e könyvekről ma már csak jegyzékekből tudunk.

*

Ezúton szeretném megköszönni az orvostörténeti, valamint a veszprémi érseki könyvtár, a Semmelweis Egyetem levéltára, a piarista, a fővárosi, az országos, a veszprémi érseki és a Baranya megyei levéltárak munkatársainak, valamint veszprémi kollégáimnak a segítségét, hiszen nélkülük e munka nem jöhetett volna létre.

*

Az illusztrációkat az Országos Széchényi Könyvtár és a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár bocsátotta rendelkezésemre.

MELLÉKLET

A veszprémi kegyes-tanítórend gimnáziuma számára átadott
Láncz Nándor-féle könyvgyűjtemény⁶²

WERNER [Verney] József: *Psychologia empirica*. [2. ed.] Pest, 1835.

FISCHER, Zsigmond [Sigmund-Caspar]: [Handbuch der] *Mineralogie*. Bécs, 1831.

FISCHER, Zsigmond [Sigmund Caspar]: [Handbuch der] *Zoologie* [oder Beschreibung der Thiere nach dem äußeren und inneren Baue und ihren Verrichtungen.] Bécs, 1829.

- BISCHOFF, Ignaz [Rudolf]: *Grundzüge der Naturlehre des Menschen* [von seinem Werden bis zum Tode : Mit vorzüglicher Hinsicht auf die praktische Medicin. Bd. 1–4.] Bécs, 1837[–1839].
- NAPOLEONS I [Kaisers der Franzosen ...] *bürgerliches Gesetzbuch* [: Nach der neuesten officiellen Ausgabe verdeutscht ... herausgegeben von D. Christian Daniel Erhard.] [Code Napoléon] Dessau [und Leipzig], 1808.
- RUDOLF [Rudolphi], Karl [Asmund]: [Grundriss der] *Physiologie*. [Bd. 1, 2/1, 2/2.] Reutlingen, 1830.
- BERNT, Joseph: [Vorlesungen über die] *Rettungsmittel beym Scheintode* [und in plötzlichen Lebensgefahren. 2. aufl.] Bécs, 1837.
- WERNER [Verney] József: *Logica*, [seu dianoeologia. 3. ed.] Pest, 1835.
- WERNER [Verney] József: *Metaplástica*. [Metaphysica seu gnoseologia. Két kötetben.] Pest, 1835[–1838].
- RANOLDER János: *Sermones Sacri* [auditoribus suis oblati.] Pest, 1842.
- FLÖGEL, Joseph: *Compendium der Physiol[ogie] des Menschen*. Salzburg, 1840.
- LÁNTZ, Ferdinánd: *Tractatus physiol[ogico-]oculisticus* [de subjectivis phaenomenis lucis.] [Bécs] Vindobonae, 1844.
- SPÁNYIK Glycér [Mihály]: *Historia pragmatica Regni Hungariae*. [5. ed.] Buda, 1834.
- WERNER [Verney] József: *Philosophia moralis*. Pest, 1835.
- ARGENTI Döme: [Különféle betegségek hasonszenvi (] *homeopathia* [i) gyógyítása, Hahnemann életrajzával. 3. bőv. kiad.] Pest, 1858.
- RANOLDER János: *Hermeneutica*[e biblicae generalis principia rationalia christiana et catholica.] [Pécs] Quinqueecclesiae, 1838.
- TALABÉR János *költeményei*. Pest, 1860.
- NÉGYESY László: *Magyar verstan* [középiskolai segédkönyvül s magánhasználatra.] Budapest, 1886.
- HOFFMANN Mór: *Magyar nyelvtan* [a közép- és polgári iskolák első és második osztálya számára.] Budapest, 1886.
- GÓBI Imre: *Magyar irálytan* [A stilisztika első része a gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára.] Budapest, 1886.
- POLGÁR György [szerk.]: *Kis Livius*. [Függelékül gnómák, Phaedrus és Ovidius a közép-tanodák III. és IV. osztálya számára.]
- [1. füz, A római királyok korszakának története / Rothert M. után ... szerk. és szótárral ell. Polgár György.
2. füz, A római köztársaság Camillusig és az olasz háborúk / Rothert M. és Weller G. nyomán ... szerk. ... Polgár György.] Budapest, 1886.
- VARGA Ottó: *A magyarok történelme a* [tanterv alapján] *középiskolák alsó osztályai számára*. Budapest, 1886.
- RÁTH Arnold: *A kísérleti természettan kézikönyve* [a középiskolák felsőbb osztályai számára.] Budapest, 1886.

IRODALOM

- DÖRNYEI 2010. = Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. 3. kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729–1848. Zebegény Borda Antikvárium, 2010. 322 p.
- FÜLÖP 2010. = Fülöp Géza: Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban, 1772–1848. Budapest Hatágú Síp Alapítvány, 2010. 249 [17] p.
- HARKÓ 1970. = Harkó Viola, R.: Az orvostudomány és az egyetemi könyvtár, 1770–1867. In: Orvosi Könyvtáros 10. évf. (1970) 2. sz. p. 159–172.
- KAPRONCZAY 2004. = Kapronczay Katalin: A magyar orvosi szakajtó- és könyvkiadás a reformkorban és a neoabszolutizmus korában, 1831–1867. Budapest OPKM, 2004. 141 p.
- A KEGYES-TANÍTÓREND veszprémi kath. Nagygymnasiumának értesítője az 1883/4-ik tanévről. Közli Lévai Imre. Veszprém Szt. István Könyvny., 1884. 47 p.
- A KEGYES-TANÍTÓREND veszprémi Róm. Kath. Főgymnasiumának értesítője az 1885–6. tanévről. Közli Lévai Imre. Veszprém Szt. István Könyvny., 1886. 59 p.
- MAGYARY-KOSSA = Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1–4. kötet. Budapest Eggenberger Könyvker., 1929–1940.
- LÁNCZ 1844. = Láncz Ferdinánd: Szemműtétek. Bécs Haas K., 1844. 154 p.
- RAJCZI 1990. = Rajczi Péter: Dél-Dunántúl főiskolája a XIX. században. A Pécsi Püspöki Líceum (Jogakadémia) története. In: A Dunántúl településtörténete VIII. Szerk. Nemes István. Pécs MTA PAB-VEAB, 1990. p. 229–238.
- SÜLE 2002. = Süle Tamás: Hölbling Miksa emlékezete. In: Orvosi Hetilap 143. évf. (2002) 9. sz. p. 461–463.
- SZÉKELY 1971. = Székely Sándor: A magyarországi orvosok szakmai tájékozódási lehetőségei a XIX. század első felében. In: Orvostörténeti közlemények Vol. 57–59. (1971) p. 269–275.
- SZÖGI 2013. = Szögi László: Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken és akadémiákon, 1789–1848. Budapest ELTE Levéltára, 2013. 584 p.
- TAKÁCS 1987. = Takács Lajos: Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága, 1806–1875. Veszprém VETM, 1987. 134 p. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 14.)

JEGYZETEK

¹ Korábbi munkámban már szóltam a piaristák 19. századi történetéről, veszprémi küzdelmükről az érettségit adó gimnázium létrehozására, ezért azt itt nem kívánom megismételni. A témát lásd: A veszprémi piarista gimnázium adományozói. II. Kisovics József, kanonok In: Veszprémi Szemle 16. évf. (2014) 2. sz. p. 74–86.

² Magyar egyházügyi referense.

³ TAKÁCS, 1987. p. 27–30.

⁴ Uo. p. 31–32.

⁵ Uo. p. 33–40.

⁶ A veszprémi nőnevelő iskolák történetéről lásd még: *150 év a Ranolder Intézettől a Padányi Iskoláig*. A Padányi Scola Catholica 150 éves jubileumi évkönyve. Szerk. Gaál Richárd. Veszprém, 2004. 390 p.; *Horváth Elvira*: Az Angolkisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Intézete és a Veszprémi „Sancta Maria” Intézet iskoláinak története, 1860–1948. Veszprém, 2010. 168 p.

⁷ TAKÁCS, 1987. p. 43–74.

⁸ Uo. p. 75–93.

⁹ Nevét az 1870-es évekig Ferdinánd formában használta.

- ¹⁰ MNL Baranya Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL BaML) XV. 35. b. Szigetvár Dzsámi kerületi Plébánia keresztelési anyakönyveinek mikrofilm másolatai. 1809-1831. Az anyakönyv a „Lántz” névváltozatot őrizte meg.
- ¹¹ MNL BaML VIII. 52. Ciszterci Rend (Nagy Lajos) Gimnáziumának iratai. Informatis Primo-Semestratis primi anni 1830. etc.
- ¹² SZÖGI, 2013. p. 201. E szakirodalomból tudjuk azt is, hogy 1840-ben újra elsőévesnek iratkozott be a bécsi egyetemre. A kutatás jelen állása szerint a hiányzó időszakban a pesti orvosi karon nem volt hallgató, közelebbit azonban hollétéről ez időszakban nem ismerünk.
- ¹³ Az 1770-ben kiadott közegészségügyi rendelet (Generale Normativum in Re Sanitatis) 1773-ban kiadott módosítása rendelkezik arról, hogy az orvosok kötelesek egyetemen oklevelet szerezni, amelyek közül csak a bécsi oklevél alkalmas a birodalom bármely országában orvoslás gyakorlására.
- ¹⁴ MAGYARY-KOSSA, 1929. I. köt. p. 12–13.
- ¹⁵ DÖRNYEI, 2010. p. 276.
- ¹⁶ Uo. p. 32.
- ¹⁷ Uo. p. 10–11.
- ¹⁸ Uo. p. 119. A fenn maradt változat adatai: Lántz, Ferdinand: Tractatus physiologico-oculisticus de subjectivis phaenomenis lucis. Vindobonae, 1844. Typis Ueberreuter. [A mű címe magyarul: Szemészeti értekezés a fény észleléséről]
- ¹⁹ Láncz Ferdinánd: Szemműtétek. Bécs, 1844. Haas Károly sajtátja.
- ²⁰ Stáhly Ignác (1787–1849) szemézmester, sebész és szülészorvosdoktor és tanára a pesti egyetemen, az 1848/49-es szabadságharc katonae-gészségügyének megszervezője.
- ²¹ Anton von Rosas (1791–1855) szemész doktor, a Padovai Egyetem szemészeti klinikájának, majd a bécsi egyetem szemészeti klinikájának vezetője, a bécsi egyetemen a szemészet professzora. Pécsen született, eredetileg Rózsás Antal néven. (Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950. Bd. 9. Wien, 1988. p. 241–242.)
- ²² LÁNCZ, 1844. p. XI–XII.
- ²³ Orvosi Tár. Szerk. Bugát Pál, Flór Ferenc. 3. folyamat 6. kötet 18. szám. p. 287–288.
- ²⁴ DÖRNYEI, 2010. p. 22–23.
- ²⁵ Kanka Károly (1817–1910) orvos, szemész. Bécsben A[nton] von Rosas szemészeti klinikáján asszisztens, majd a szabadságharc honvéd törzsorvosa. 1864-től a pozsonyi Állami Kórház főorvosa, később igazgatója. (Forrás: Kapronczay Károly: Magyar orvos életrajzi lexikon. Budapest Mundus, 2004. p. 197.)
- ²⁶ Physich-medicinische Beschreibung der Baranyer Gespanschaft in Ungarn vom Phil. Med. et Chir. Dr. Ferdinand Lántz. In: Medizinische Jahrbücher des k. k. österreichischen Staates. Hrsg. Joh. Nep. Ritter von Raimann. Hauptredacteur Prof. Dr. A. Edl. v. Rosas. Wien Braumüller u. Seidel. 55. Bd. (1846) 1. 97–103. hasáb, 2. 231–238. hasáb, 3. 361–366. hasáb. (Szinnyei József A magyar írók munkái című művében pontatlan a folyóirat címe.) E cikksorozat érdekessége, hogy 1845-ben az Orvosok és természetvizsgálók 6. (pécsi) vándorgyűlése tiszteletére Hölbling Miksa jelentette meg művét e témában Baranya vármegyének orvosi helyirata címmel (Pécs, 1845).
- ²⁷ MNL BaML IV. 1. a) Baranya vármegye nemes közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 587/1847.
- ²⁸ Hölbling Miksa (1811–1901) orvostudor, Baranya vármegye főorvosa 1865-től.
- ²⁹ MNL BaML XV. 35. b. Pécs Székesegyház házassági anyakönyveinek mikrofilm másolatai. 1833–1851. 10/1847.
- ³⁰ MNL Veszprém Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VeML) IV. 155. a) A veszprémi cs. kir. Megyehatóság iratai. Főnöki iratok. 1989/1850 (július 4.) Láncz Ferdinánd fegyverengedélyt kap. A bejegyzés szerint Baranya vármegye cs. kir. főnöke 1850. június 26-án továbbította

- Veszprémbe az engedélyt. Vagyis Láncz Ferdinánd június végén már nem tartózkodott Baranyában, bár az engedélyért korábban ott folyamodott.
- ³¹ MNL VeML XV. 15. Felekezeti anyakönyvek mikrofilm gyűjteménye. Veszprémi keresztelési anyakönyvek mikrofilm másolatai. 1836–1854. [8. kötet másolata] Miksa 320 p., Mária 82/1854 sz.
- ³² Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Weszprimiensis a S. Stephano proto-rege anno Christi MIX. fundatae ad annum Domini MDCCCLI. Weszprimi Typ. C. Ramasetter, [1851] p. 24., valamint az azt követő évek névtáraiban is így szerepel egészen az 1885-ben megjelentig. Magyarország tisztí cím- és névtára 1886. évi kötete (Bp. Pesti Könyvnyomda, 1886.) a Veszprémi Róm. Kath. Püspökség Püspöki Szentszékének tagjai között nevezi meg, mint szentszéki orvost. (p. 380.)
- ³³ TAKÁCS, 1987. 104. p.
- ³⁴ A Veszprémi Püspökség gazdasági iratai, amelyek erre a korszakra vonatkoznak, megsemmisültek. Lásd: Lukcsics Pál: A veszprémi püspöki levéltár. In: Levéltári Közlemények (1931) 1–2. sz. p. 33.
- ³⁵ Farkas Rozália: Pest megye közegészségügye a statisztikák tükrében című tanulmánya 1. sz. mellékletében Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1882. évi egészségügyi személyei között Solti Közép járásban sorolja fel Szabó Ferenc (1823-1898) uradalmi és szentszéki orvost Kalocsáról. (In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Farkas Rozália. Szentendre Pest Megyei Múzeumok Ig., 1996. p. 372.) Ugyancsak Kalocsán volt érseki uradalmi és szentszéki orvos Nagysándor Imre (1775–1850), Nagysándor József (1804–1849) tábornok, aradi vértanú nagybátyja. (Hermann Róbert: Nagysándor József tábornok búcsúlevele In: Magyar Nemzet Online <http://mno.hu/velemenynagysandor-jozsef-tabornok-bucsulevele-1251610> (2016. 01. 12))
- ³⁶ MNL VeML IV. 252. Veszprém vármegye Bizottmányának ülésjegyzőkönyve, 1860–1861. 1860. évi december hó 29-én tartott állandó bizottmányi ülés 13. pont, 27. p.
- ³⁷ MNL Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 19 Király Személye Körüli Miniszterium Levéltára. Királyi Könyvek. 68. kötet. p. 377.
- ³⁸ Különfélék. In Pápai Lapok 11. évf. (1884) 23. sz. (június 8.) p. 96.
- ³⁹ MNL OL K 19 Király Személye Körüli Miniszterium Levéltára. Elnöki iratok. 1884. 635. ikt. sz.
- ⁴⁰ Veszprémből. In: Pápai Lapok 10. évf. (1883) 2. sz. (január 14.) p. 6.; valamint Híreink: Tisztújító közgyűlés. In: Veszprém 11. évf. (1885) 2. sz. (január 11.) p. 2.
- ⁴¹ Adressen-Kalendar von Pest, Ofen und Altoven für das Jahr 1873. III. Abteilung Erste Nachweis: Häuser-Schema von Pest, Ofen und Altoven. A) Pest. I. Inhere Stadt. Komitatgasse 3. Dr. Láncz Ferdinánd u. Strobl Fridolin p. 149. Érdekesség, hogy lakosként csak az 1888. évi Budapesti cím- és lakjegyzék veszi fel, az akkor már halott orvost.
- ⁴² MNL OL Budapest Belvárosi római katolikus plébánia halotti anyakönyveinek mikrofilm másolatai. 8. k. 1886–1892. 70/1886.
- ⁴³ Dr. lánczoskéri Láncz Nándor gyászjelentése In: Veszprémi Közlöny 3. évf. (1886) 12. sz. (március 21.) [2] p.
- ⁴⁴ MNL VeML VIII. 52. A Kegyes-tanítórend veszprémi gimnáziumának iratai, 1850–1948. Osztályanyakönyvek 1860/61–1863/64.
- ⁴⁵ A Kegyes-tanítórend veszprémi Algyrnasiumába járó ifjúságnak érdemsorozata 1862/63 tanév második felében. Veszprém Ramasetter K. Nyomdája, 1863. p. [4] valamint A Kegyes-tanítórend veszprémi Algyrnasiumába járó ifjúságnak érdemsorozata 1864. tanév második felében. Veszprém Ramasetter K., 1864. p. [4]
- ⁴⁶ MNL VeML XII. 31. A veszprémi r. k. gimnáziumügyi bizottság iratai. A bizottság jegyzőkönyvei 1875–1901. 1883. november 4. ülés 5. pont.
- ⁴⁶ MNL VeML IV. 401. a) Veszprém Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Jegyzőkönyvek. 99. köt. 344. p. 780. sz. (1883. december 3–4.-i ülés)

- ⁴⁸ A kegyes-tanítórendiek veszprémi kath. Nagygymnasiumának értesítője az 1883/84-iki tanévről. Közli Lévai Imre. Veszprém, 1884. p. 14–15.
- ⁴⁹ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (továbbiakban: PMKL) III. 6. 2. Archivum gymnasii Veszprimiensis. Protocolla. A kegyestanítórendiek veszprémi római katolikus főgimnáziumának hivatalkönyve 1885-től. 17/1885., 281/1885., 192/1886.
- ⁵⁰ A kegyes-tanítórendiek veszprémi Róm. Kath. Főgymnasiumának értesítője az 1885–6. tanévről. Közli Lévai Imre. Veszprém, 1886. p. 20.
- ⁵¹ Láncz doktor halálának helyszíne, a Vármegye utca 5., 1873 és 1950 között Budapest IV. kerülete volt.
- ⁵² PMKL III. 6. 2. Archivum gymnasii Veszprimiensis. Protocolla. A kegyestanítórendiek veszprémi római katolikus főgimnáziumának hivatalkönyve 1885-től. 57/1886., 67/1886., 69/1886.
- ⁵³ FÜLÖP, 2010. p. 42–44.
- ⁵⁴ HARKÓ, 1970. p. 161–162., p. 169.
- ⁵⁵ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) VII. 12. e. A Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Kihirdetett végrendeletek, 1924. V. (I) 04062 Mészöly Lajosné, özv., valamint a VII. 12. b. A Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Peres és peren kívüli iratok. Hagyatéki ügyek. 179844/1924 özv. Mészöly Lajosné hagyatéka
- ⁵⁶ Ebben az esetben nem beszélhetünk, olyan több generáción átívelő családi könyvgyűjtésről, mint a kortárs Dr. Janny Gyula és családja esetén. Lásd: Perényi Roland: Mit olvas a pesti polgár? Kísérlet a Janny-család könyvtárának rekonstrukciójára. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 33. (2006–2007) Budapest BTM, 2007. p. 59–69.
- ⁵⁷ Magyar katolikus lexikon. Főszerk. Diós István. 13. köt. Szentil-titán. Budapest Szent István Társulat, 2008. p. 609–610.
- ⁵⁸ MNL BaML VIII. 2. a. A Pécsi Püspöki Líceum iratai. 4. Értesítvények. Informatio ... in Quinque Ecclesia Lyceo pro semestri 2do anni scholaris 1837/38 ... Philosophiae Anno Secundo 24. Láncz Ferdinánd
- ⁵⁹ RAJCZI, 1990. p. 230.
- ⁶⁰ A homeopátia korabeli elnevezése.
- ⁶¹ A témáról lásd: *Kapronczay Katalin*: A magyar orvosi szakajtó- és könyvkiadás a reformkorban és a neoabszolutizmus korában, 1831–1867. Bp. OPKM, 2004., valamint *Székely Sándor*: A magyarországi orvosok szakmai tájékoztatói lehetőségei a XIX. század első felében. In: *Orvostörténeti közlemények* Vol. 57–59. (1971) p. 269–275.
- ⁶² A kegyes-tanítórend veszprémi Róm. Kath. Főgimnasiumának értesítője az 1885–6. tanévről című iskolai értesítő 20. oldalán közölt könyvek sorrendjét megtartottuk, de a könyvjegyzék bibliográfiai adatait pontosítva adjuk közre. A jegyzék által megadott címet döntve közöljük, []-t használtunk ott, ahol a könyvjegyzék adataihoz képest újat írtunk, vagy információt pontosítottunk.

A Laczkó Dezső Múzeum története

I. rész

KÁKONYI ANNA

*„A múzeumok a racionalizmusba vetett hiten alapultak,
az ember azon vélt és vágyott képességén,
hogy rendszerezni tudja az őt körülvevő és az
őbelőle fakadó jelenségeket és tárgyakat,
s ezzel mintegy uralja is világukat.”¹*

A 19. SZÁZAD VÉGÉN A POZITIVIZMUS SZELLEMÉBEN formálódó múzeumok annak reményében vállalkoztak egy adott terület kulturájának összegyűjtésére, hogy azok birtokában megalkothassák az adott hely és az ott élő ember történetét. A múzeumi gyűjtés és bemutatás alapelvei az elmúlt csaknem másfél évszázad alatt sokat módosultak, ahogy a múzeum mint intézmény szervezete, formája, az aktuális országos és helyi politikai helyzettől függő működése is.

A következő írás megkísérli áttekinteni a Laczkó Dezső Múzeum történetének legfontosabb állomásait a kezdetektől 1949-ig terjedő időszakban, elsősorban a már publikált múzeumtörténeti feldolgozások és a múzeum adattári dokumentumai alapján,² hangsúlyozva, hogy mint minden hasonló összefoglalás, csupán felszíni összegzésre vállalkozhat, helyenként hiányokkal és szubjektíven megválasztott hangsúlyokkal.

A múzeumalapítás korszaka

A kiegyezés utáni időszak Magyarország-szerte jellemző társadalmi és kulturális jelenségeket hívott életre. A társadalom polgárosodásának egyik legfontosabb eszköze az egyesületi élet lett. A civil szerveződések nemcsak az egyes gazdasági ágazatok, szakmák vagy az önszegélyezés területén kaptak fontos szerepet, hanem a művelődés és a tudomány szférájában is. Nem véletlen tehát, hogy Veszprém megye első muzeális intézményének története – csakúgy, mint az ország számos más pontján – egy egyesület megalakulásával kezdődött. 1871-ben Ivánfi (Jancsik) Ede, a

somorjai származású, Veszprémben szolgáló kegyesrendi tanár, a történettudomány művelője, egy részletesen kimunkált felhívást tett közzé egy Veszprém megyei múzeumi egyesület megalakítása céljával.³ A „terv-rajz” értelmében a vármegyében található természeti és régészeti⁴ kincsek összegyűjtése és múzeumban való közzététele alapvetően hármas célt szolgált volna. Ennek értelmében a magyar történelem és dicső múlt tárgyi emlékeken keresztül való megismertetése hozzájárulna a jelen megértéséhez és a jövő sikeres alakításához. Egy múzeum kiemelt szerepet kaphatna az oktatásban, és megakadályozhatná a műkincsek elkallódását.⁵ Iváncsik Edét elhelyezték Veszprémből, és bár felhívása nem maradt visszhang és erkölcsi támogatás nélkül, anyagi segítség hiányában az első múzeumalapítási kísérlet nem vált valósággá.

1873-ban született egy vármegyei határozat, amely kimondta ugyan egy vármegyei múzeum megalapítását, de a valódi szervezés ekkor még nem kezdődött meg, így az intézményalapítás csupán papíron valósult meg.⁶ Tárgygyűjtésről azonban már ebből az időszakból is vannak adataink: a szerzeményi napló első, 1875-ből származó tételei a „vármegye gyűjtésé”-ből származó pénzletek és egyéb régiségek, amelyeket szórványos bejegyzések követnek az 1880–90-es évekből.⁷

Ezekhez a korai kezdeményezésekhez mintaként szolgált a vármegyei értelmiség által is nyilvánvalóan ismert, 1802-ben alapított Nemzeti Múzeum példája és a dualizmus első városi és megyei múzeumi egyesületeinek híre.⁸

A század végéig még két említésre méltó felhívást ismerünk tudományos-kulturális egyesület létrehozására. Czirbusz Géza piarista szerzetes és tanár⁹ a Veszprém című újság hasábjain szorgalmazta egy történelmi társulat megszervezését, majd egy megyei történelmi, régészeti társulat felállításáról és Veszprém megye monográfiájának megírását előkészítő bizottság alakításáról születik határozat.¹⁰

A múzeum megalapításához végül országos szakmai támogatásra volt szükség. Veszprém vármegye területén több magángyűjtemény is ismert volt, közülük országos hírre Mihály István bakonyszentlászlói plébános régészeti gyűjteménye tett szert. A Bakonyban gyűjtött, mintegy kétezer darabos, csiszolt kőeszközökből álló kollekcióna a magyar múzeumügy támogatására életre hívott szervezet, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége is felfigyelt. Mihály halála után a Főfelügyelőség megvásárolta a tárgyejűtést, és az elnök, Fraknói Vilmos püspök, történettudós, Fenyvessy Ferenc Veszprém vármegyei főispán figyelmébe ajánlotta.¹¹ A megyei illetékességre való tekintettel a Főfelügyelőség kész volt Veszprém vármegyének ajándékozni a gyűjteményt, ha azt egy múzeum fogadja be, valamint anyagi és szakmai segítséget ajánlott egy ilyen intézmény létesítéséhez. A gyűjtemény alapja tehát rendelkezésre állt, Fenyvessy pedig a vármegye és a megyéspüspök támogatásáról, valamint a tárgyaknak a vármegyeházán való ideiglenes elhelyezéséről biztosította a Főfelügyelőséget.¹²

A fenti előzmények után 1902. november 30-án a múzeumügy támogatására megalakult a Veszprémvármegyei Múzeum Egylet. December 2-án a vármegye törvényhatósága kimondta a Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár megalakítását. Az alakuló közgyűlést már a következő év márciusában tartották, ezért számítjuk az 1903-as évtől a múzeum történetét.

Az újonnan létrejött intézmény tulajdonosa tehát maga a vármegye, a múzeum ügyének előmozdítására szolgáló szervezet pedig a múzeumi egyesület lett. Az egyesület alapszabályai az elsőként megfogalmazott célok között tartalmazták a „közművelődés” elősegítését. Az egylet egyik legfontosabb feladata az volt, hogy közönséget szervezzen a frissen alapított múzeumnak, azaz rendezvényekkel, felolvasásokkal, előadásokkal, kiadványokban népszerűsítse a múzeumot és gyűjteményét.¹³ Anyagiakkal is pártolni kívánták a múzeum ügyét: az alapító tagok által befizetett személyenkénti 200 koronát jelentő törzsvagyont egy jövőbeli múzeumépület létesítésére szándékoztak fordítani. Az alapszabályt Fenyvessy Ferenc főispán mint elnök és Paur Ödön titkár hitelesítették.¹⁴ Az egyesület alapító tagjai között ott találjuk több megyei nagybirtokos arisztokrata család tagját, Veszprém város előljáróit és a megyéspüspököt, az egyesület örökös dísztagjává választott br. Hornig Károlyt, aki értékes könyvgyűjteményt ajándékozott a múzeum könyvtára számára és nagy összegű pénzadománnyal is támogatta a múzeum felszerelését.¹⁵ Az alapszabályok lefektetése után megindulhatott a tagtoborzás, a vármegye pedig a gyűjtemény megalapozásában nyújtott segítséget.

Laczkó Dezső, az első igazgató¹⁶

A múzeum legfontosabb tisztségére, az igazgatói állásra Laczkó Dezsőt kérték fel. Laczkó a múzeumalapítást szorgalmazó elődeihez hasonlóan piarista szerzetes és tanár volt, és akárcsak Iváncsik és Czirbusz, felvidéki származású. Trencsénben született 1860-ban. 1888-ban helyezték Veszprémbe, ahol földrajz és természetrajz szakos tanárként oktatott a piarista rend gimnáziumában. Amikor 1903-ban őt jelölték a múzeumigazgatói tisztségre, már ismert tudós volt, elsősorban a geológia és a paleontológia érdekelte. Tudományos felkészültsége már fiatalként figyelemre méltó volt, ennek köszönhetően meghívást kapott többek között a Lóczy Lajos földrajztudós, budapesti egyetemi tanár által az 1890-es években szervezett Bakony- és Balatonkutatásba, és részt vett Déchy Mór egyik kaukázusi expedíciójában is (1902). Veszprémbe a jeruzsálemhegyi kőbányában talált rá egy nemzetközi érdeklődést kiváltó leletre, a kavicsfogó álteknős (*Plachocelys placodonta*) maradványaira.

Laczkó Dezső tanári és szerzetesi munkája mellett, szabadidejében keresett támogatókat a múzeum számára, járt megyeszerte terepre, tartott tudományos elő-

*Laczkó Dezső dolgozószobájában. Kutassy Endre felvétele, 1930.
LDM Múzeumtörténeti Adattár*

adásokat, vezette a kiadásokat és bevételeket, könyvelte a beérkezett új szerzeményeket és vállalta magára az új múzeumépület ügyét. Mindeközben 1912–1918 között a piarista gimnázium igazgatói tisztségét is ellátta. Nyugdíjba vonulásától haláláig (1932) tudta valóban minden idejét a múzeumnak szentelni.

Laczkó Dezsőnek a múzeum létesítése óta nagy segítséget jelentett a gyűjtemény rendezésében Rhé Gyula, a vasúti tisztviselőként dolgozó autodidakta régész, aki Laczkó kiváló kollégája és barátja lett. Rhé munkája mellett ásatásokat végzett Veszprém környékén, 1905–1910 között a múzeumegyesület titkára, 1932-től pedig négy éven át a múzeum igazgatója volt.

A Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár gyűjteménye

Milyen elvek vezérelték a gyűjteménygyarapítást a 20. század elején, milyen tárgyak álltak elődeink érdeklődésének homlokterében? Ezekre a kérdésekre részben már akkor választ kaphatunk, ha áttekintjük azokat a kérdőpontoknak, amelyeket a

*Laczkó Dezső és Rhé Gyula
a múzeumi irodában, 1930 körül.
LDM Múzeumtörténeti Adattár*

múzeum bejegyzése után a vármegye városaiba, községeibe küldték ki, és amelyek megválaszolására a törvényhatóság rendeletileg is felhívta az előljárók figyelmét – így segítve az ismert régiségek feltérképezését. A tizenhat kérdés közül nyolc régészeti jelenségek iránt érdeklődik, kettő újabb kori történeti emlékekre (régí zászló, könyv, pecsétnyomó, céhláda), négy néprajzi jellegzetességekre (viselet, kézimunka, pásztorzkodás, ösfoglalkozások eszközei) kérdez rá.¹⁷

1905 és 1932 között az évente összeállított múzeumegyleti titkári jelentések a múzeum műtárgyait öt gyűjteménybe, tárba sorolva tartották számon: régiségtár, természetrajzi gyűjtemény, képzőművészeti gyűjtemény – amely az iparművészeti tárgyakat is magába foglalta –, néprajzi gyűjtemény és könyvtár.¹⁸ A gyűjteményi darabszámokat, az éves gyarapodást, a jelentésekben ismertetett gyűjtőutak beszámolóit és a gyűjteménygyarapításra fordítható éves államsegély gyűjtemények közötti megoszlását tekintve egy régészeti-természetrajzi arculatú múzeum képe rajzolódik ki előttünk – ez minden bizonnyal köszönhető az igazgató személyes érdeklődésének is –, amely kisebb néprajzi, képző- és iparművészeti gyűjteménnyel is rendelkezett.¹⁹

*Medgyessy Ferenc Laczkó Dezsőről készített szobra. 1937-ben helyezték el és avatták fel a múzeum előtt. 1951-ben ledöntötték a szobrot, ezután került a múzeum és a Bakonyi Ház közötti, mai helyére.
LDM Fotónegatívár*

*Az Egyházmegyei Alapítvány és a Nemzeti Kaszinó épülete, 20. sz. eleje.
LDM Történeti Fotótár*

A régészeti gyűjtés alapvető célja Laczkó Dezső idejében a megye archeológiai térképének elkészítése, régészeti adatgyűjtés volt.²⁰ Az igazgató rengeteget utazott terepre, megszerzte komoly kapcsolathálója alakult ki, ismertségének köszönhetően hamar elért hozzá a hír, ha említésre méltó régiség került elő. Emellett a múzeum szűkös anyagi körülményei ellenére sor került több jelentős ásatásra is. Laczkó Dezső fedezte fel Veszprém több pontján is megtalálható bronzkori temetőt és az ő nevéhez fűződik a Benedek-hegyi 17. századi kriptá feltárása is. 1904-ben Rhé Gyula vezetésével elkezdődött balácai római villagazdaság feltárása, ami a múzeum életére hosszú évekre, évtizedekre meghatározó jelentőséggel bírt. A régészeti gyűjtemény egyik legkiemelkedőbb gyarapodása, a gici uradalomban előkerült nagydéli lararium is ebben az időszakban került a múzeum gyűjteményébe.²¹

Sokkal kevésbé szisztematikus gyűjtés folyt a néprajzi, valamint a képző- és iparművészeti gyűjtemény javára, mégis kiemelkedő szerzeményeket köszönhetünk ennek a korszaknak: többek között a néprajzi gyűjtemény legrégebbi paraszti és ipartörténeti tárgyait, különös tekintettel a 17–19. századi céhes emlékekre; az 1848/49-es forradalom és szabadságharc relikviáit, melyek ekkor – önálló történeti tár nem lévén – az iparművészeti gyűjteményben kaptak helyet; valamint Csikász Imre szobrait, Gerstner Ödön festményeit és további, helyi jelentőséggel bíró művészek alkotásait. A több mint nyolcezer darabos paleontológiai gyűjteményét maga Laczkó Dezső ajánlotta fel a természetrajzi tár javára.²² A könyvtár eleinte nem

szakkönyvtár volt – bár a múzeum részéről időről időre felmerült annak létesítésének igénye –, a lakosság és az adományozók egyszerűen régi, értékes könyvek gyűjteményének tekintették. Helyhiány miatt sokáig hozzáférhetetlen volt, emiatt funkcióját sem tudta betölteni.²³

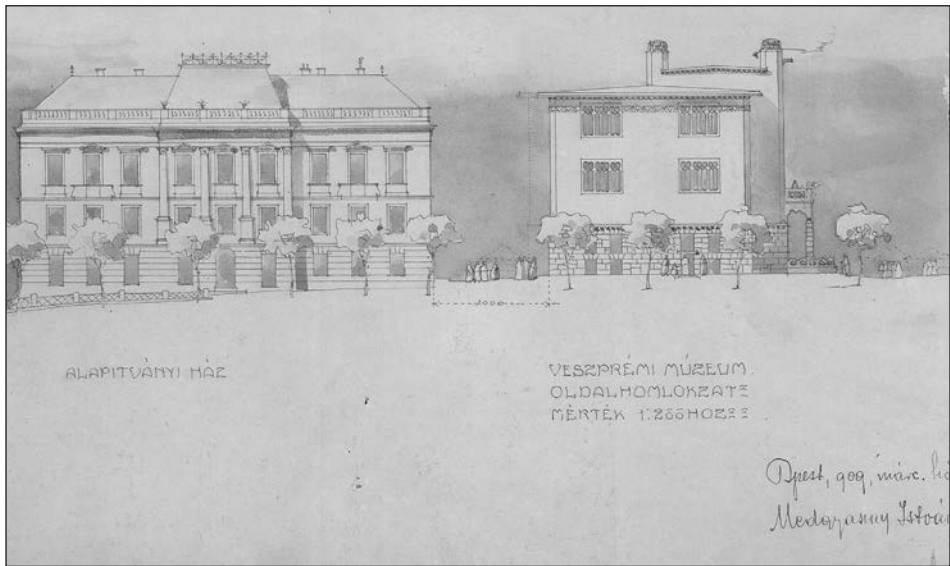
Az évről évre szép számmal gyarapodó gyűjteménnyel a múzeumigazgatón kívül mindössze egy vagy két tudományos munkatárs – akkori elnevezéssel múzeumőr – dolgozott. Rhé Gyula és a néhány évig Veszprémben tevékenykedő Dornay Béla²⁴ mellett a jelentések időnként említést tesznek könyvtárosról, illetve önkéntesekről, akik egy-egy gyűjteményrész rendezésébe segítettek be.²⁵ Technikai személyzetként a vármegye egy hivatali szolgát bocsátott a múzeum rendelkezésére. A múzeumőrök a múzeumi munkához szükséges szakképesítést, voltaképpen egyfajta útmutatást a gyűjtéshez és a rendszerezéshez, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége által szervezett, kéthetes néprajzi és ősrégészeti tanfolyamon sajátíthatták el.²⁶

A gyűjteményt első alkalommal az 1904. november 6-án megnyílt kiállítás formájában láthatta a nagyközönség. A rendelkezésre álló tíz teremben gyűjtemények szerint haladva rendezték tárlókba a műtárgyakat.²⁷ A bemutatás a teljességre törekedett, a vitrinek nem egy-egy témához rendelt válogatást tartalmaztak, hanem teljes tárgysorozatokot tettek közkincsé. Az újonnan gyűjtött tárgyakat akár rögtön be is lehetett illeszteni a helyükre, ily módon ez a raktározással egyenértékű kiállítás részleteiben folyamatosan változhatott.

„Mint népnevelő hatásról kell megemlékezni ama tényről, hogy a látogató közönség sohasem mulasztja el, hogy az itt látott tárgyak és a ma használatos között összehasonlítást ne tegyen. De nemcsak ízlését nemesíti ily módon, hanem felújítja emlékében nemzetünk történetének eseményeit is, erről eszmecserét folytat és szinte észrevétlenül lopózik a látogatók szívébe a hazafias lelkesedés szikrája és növekszik bennük e földhöz való ragaszkodásnak ösztöne.” – fogalmaz Rhé Gyula az első kiállítás értékeléseként.²⁸ Mondataiban nemcsak a korábban Ivánfi Ede által is megfogalmazott célok köszönnek vissza, kijelentése tartalmazza a múzeum és kiállítás egyfajta értékmérő szerepét is, amely hosszú időre sajátja maradt a múzeumokról való gondolkodásmódnak.

A múzeumépület

A megyeházán elhelyezett muzeális gyűjtemény darabszámát tekintve egy éven belül a kétszeresére nőtt,²⁹ így hamar kinőtte a rendelkezésre álló helyet. Már a múzeum működésének harmadik évét értékelő jelentésben megfogalmazódott a helyhiány, amely ettől kezdve mindinkább fokozódó problémaként jelentkezett.³⁰

*Medgyaszay István első múzeumterve a Piac téri helyszínre, 1909.
 LDM Múzeumtörténeti Adattár*

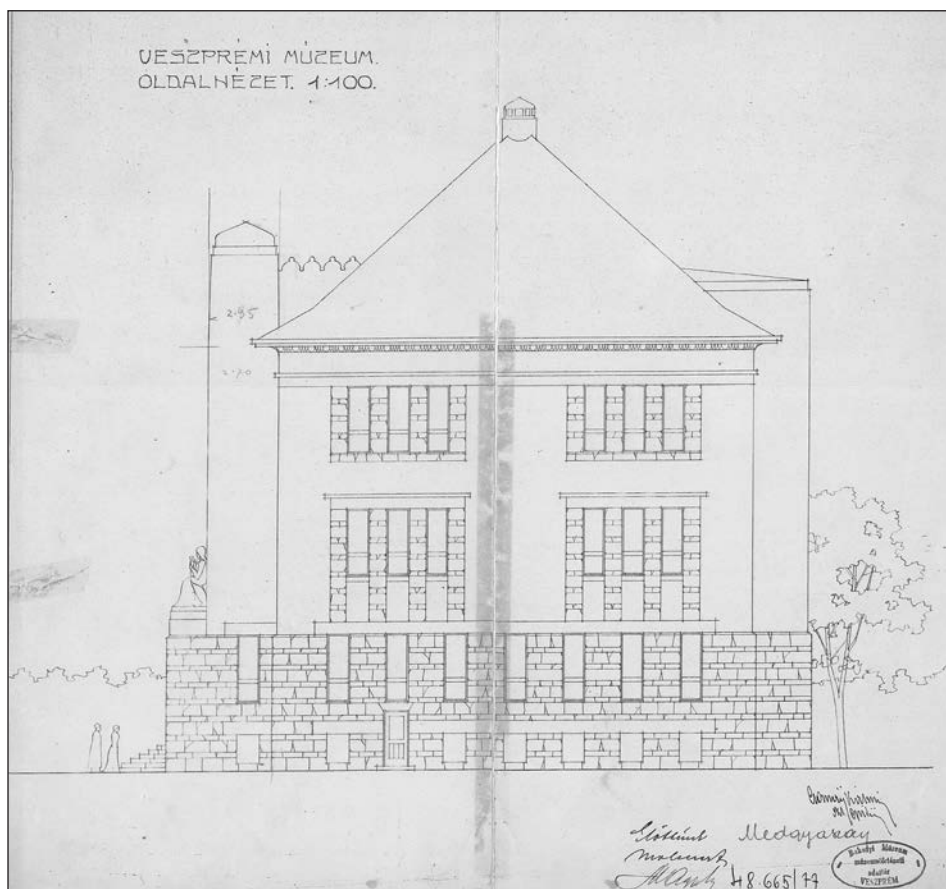
Az új, önálló múzeumépület átadására azonban csak mintegy húsz esztendővel később, viszontagságos időszak után kerülhetett sor. Ezekben az években többször is úgy tűnt, hogy a veszprémi „kulturpalota”³¹ felépítésével elérhetetlen célt tűztek ki maguk elé a múzeumegylet tagjai és a múzeum támogatói.³²

Az első akadály a helyszín kijelölésekor merült fel. A 20. század elején a modernizálódás útján éppen csak elinduló városra túl nagy teherként nehezedett az olyan jelentőségű problémák szinte egyidejű optimális megoldása, mint egy jól használható városközpont megteremtése, valamint önálló épület emelése a színház és a múzeum számára. A múzeum ügyét pártolók – érthető okokból – egy városközponti, frekvenciált elhelyezésű „kulturpalota” építését tartották szem előtt, amire alkalmas helyszínek látszott a Piac tér (a mai Óváros tér) a Nemzeti Kaszinó már nem használt, felújításra szoruló épületével. A Nemzeti Kaszinót először a Színpartoló Egyesület tervezte színház céljára átalakítani. A kaszinóépület szanálása végül úgy kötődött össze a színházépítéssel, hogy miután a Színpartoló Egyesület megvásárolta a Piac téri épületet – annak ellenére, hogy időközben eldőlt, hogy a színház a Püspökkertben épül fel –, majd eladta azt a múzeumegyletnek, amely azt állami támogatásból szanálni tudná. Az első tervek szerint a felújított, átalakított Kaszinó épületébe került volna a vármegyei múzeum, végül a Kaszinó helyére emelt új épület mellett döntöttek. A Kaszinó lebontásában és a Piac tér kibővítésében azonban több városi képviselő és a közvélemény egy része is érdekeltnek látszott, akik szí-

*Medgyaszay átalakított terve, hátsó homlokzat, 1910-es évek eleje.
LDM Múzeumtörténeti Adattár*

vesebben látták volna a múzeumot a város egy másik pontján felépülni.³³ 1910-ben már eldöntött tény volt, hogy más helyszínt kell keresni a múzeumépület számára, ekkorra azonban Medgyaszay István már elkészítette a Kaszinó helyére építendő múzeum terveit. Az a 120 000 korona anyagi fedezet, amelyet a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége biztosított az építkezéshez, és amelyhez mintegy 50 000 korona gyűlt össze közadakozásból,³⁴ csupán a telek megvásárlására, a Kaszinót terhelő jelzálog kifizetésére és az épület bontására volt elegendő. A korabeli sajtóban a múzeumépítéssel kapcsolatban olvasható polémia, valamint Éri Istvánnak a témában végzett kimerítő kutatásának eredményei azt a benyomást keltyik, hogy miután az építésre szánt összegből sikerült szanálni a Kaszinót és így bővíteni a Piac teret, az új múzeumépület ügye egyszerűen áldozatul esett a városközpont rendezésének.³⁵ Az eredeti tervek helyett végül úgy épült fel a mai helyén az

Medgyaszay átalakított terve, oldalnézet, 1910-es évek eleje.

LDM Múzeumtörténeti Adattár

új múzeumépület, hogy a Koller Sándor alispán vezetésével a múzeumépítésre szánt telket magáénak érző vármegye – jóllehet a költségeket állami támogatásból és közadakozásból teremtették elő – és a város elcserélte a Piac téri telket az akkor még városszélinek számító telekre. Ezek után más lehetőség Laczkó Dezső számára sem kínálkozott, mint hogy adaptáltassa Medgyaszay terveit az új helyszínre.

Az építkezés 1913 legvégén kezdődött, a kivitelezést Csomay Kálmán építőmester nyerte el. 1914. március 1-jén tették le az alapkövet. Még csak a falak álltak, amikor kitört az első világháború, és az építkezés hosszú időre megakadt. A munkásokat és a mestert behívták katonának, 1919-ig csak kisebb munkákat sikerült elvégeztetni. A háború utáni válságos gazdasági helyzetben Laczkó Dezső csak rengeteg után-

*A múzeumépület felavatása 1925. május 24-én.
LDM Múzeumtörténeti Adattár*

*A Veszprémvármegyei Múzeum és Könyvtár, 1930-as évek.
LDM Történeti Fotótár*

*A múzeum új épületében elhelyezett könyvtár olvasóterme, 1925–1945 között.
LDM Múzeumtörténeti Adattár*

*Csikász Imre-émlékszoba a múzeumban, 1925–1945 között.
Fényképezte: Mészáros István. LDM Fotónegatívár*

*Az állandó kiállítás néprajzi része, 1925–1945 között.
Fényképezte: Mészáros István. LDM Fotónegatívár*

*Régészeti kiállításrészlet, 1925–1945 között.
Fényképezte: Mészáros István. LDM Fotónegatívár*

Az egyház letétjeként elhelyezett liturgikus tárgyak az állandó kiállításon, 1925–1945 között. Fényképezte: Mészáros István. LDM Fotónegatívtár

járás eredményeként tudott az építkezés folytatásához támogatókat megnyerni. Az egyháztól, magánemberektől, a minisztériumtól, a megyétől és a várostól szerzett pénzbeli támogatásoknak, a mesteremberek által felajánlott ingyenmunkának köszönhetően, a tervek módosításával hivatalosan 1923-ben befejeződött az építkezés. Az átköltöztetett gyűjtemény egy részét a Néprajzi Múzeum által biztosított tárlókban sikerült elhelyezni. 1925. május 24-én ünnepélyes keretek között, Horthy Miklós kormányzó, gr. Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, dr. Magyar Károly főispán, dr. Bibó Károly alispán, Rott Nándor püspök és számos rangos vendég jelenlétében avatták fel a vármegyei múzeum új épületét és az új állandó kiállítást. Ebből az alkalomból a múzeum létesítése kapcsán nagy érdemeket szerzett Laczkó Dezsőnek a kormányzó főigazgatói címet adományozott.

Természetrajzi kiállításrész, 1925–1945 között. Fényképezte: Mészáros István. LDM Fotónegatívtár

A múzeumépület tervezője az a Medgyaszay István volt, aki 1906-ban elkészítette a színház terveit is. A színházépület tetszést aratott a veszprémiek körében, nyilván ezért is javasolta Óváry Ferenc a múzeum építészeti bizottságának, hogy Medgyaszayt bízzák meg a múzeumépület tervezésével. Az 1909-ből származó első terveken még egy lapos tetős, homlokzati freskóval díszített, a színházépülethez nagyban hasonlító épület rajzai látszanak. A megvalósult változatban praktikusabb megoldásnak bizonyult a lapos tető helyett a beépíthető padlás tér. Költségtakarékosági okokból maradtak el a tervezett díszítmények, és valósult meg a tervekhez képest egyszerűbb változat. A folyamatos kompromisszumok árán felépített új épület már befejezésekor, sőt, tervezésekor sem tudott minden vágyott célt kielégíteni. A balácai feltárások során kiemelt mozaikpadló-részletek elhelyezésének problémáját az új épületben sem sikerült megoldani. A kiállítóterek kevésbé variálhatók, a falfelületeket sűrűn tagoló ablakok miatt a kiállításra használható terület kevésnek bizonyult. Az önálló épület elkészülte mégis óriási jelentőségű volt. A kiállított műtárgyanyag nagy érdeklődésre tartott számot, és 1926 februárjában megnyílhatott a múzeum épületében az első veszprémi közkönyvtár, melynek gyűjteményét az múzeumalapítás óta folyamatosan gyarapított könyvanyag adta.³⁶

Laczkó Dezső halálával 1932-ben lezárult a múzeum történetének első jelentős korszaka. Utódja, Rhé Gyula 1936-ban bekövetkezett haláláig, csupán négy évig tudta vezetni az intézményt. Kettejüknek köszönhető az első harminc év felbecsülhetetlen értékű gyűjtési és múzeumszervezési munkája.

A vármegyei múzeum 1949-ig

1933-ban került múzeumörként Veszprémbe a régész, néprajzos képzettségű Nagy László, aki Rhé Gyulát követte a múzeumigazgatói székben. Az ő elképzelései alapján, Linczmájér György tervezésében épült fel 1935-ben a múzeum mellett a Bakonyi Ház, amely a svéd szabadtéri néprajzi múzeumok nyomán terjedő új múzeumi műfaj, a skanzen második magyarországi példája volt a balassagyarmati palóc ház után.³⁷ Az öcsi kisnemesi lakóház mintájára épült kiállítóhely első szobájának és konyhájának berendezése csaknem megegyezett a ma is látható enteriőrökkel, a hátsó szobában pedig az utolsó veszprémi csutorás műhelyét rendezték be, ahol a mester – mint egyfajta élő múzeumban – dolgozott.³⁸ Nagy László néprajzi, régészeti és könyvtárszervező tevékenysége is említésre méltó eredményeket hozott. A textilkészítés emlékeinek gyűjtése mellett tekintélyes néprajzi fotóanyaggal gyarapította a gyűjteményt.³⁹ Régészeti tevékenységéből kiemelendő több bronzkori temető, valamint a szentkirályszabadjai római villa és a zirci Árpád-kori kúria és templom feltárása.⁴⁰ Fontos szolgálatot tett a múzeumi könyvtár modernizálásával,

*Dr. Nagy László
(Jác, [Jacovce, Szlovákia] 1904 –
Budapest, 1978),
a múzeum harmadik igazgatója
1936–1949 között.
A felvétel 1935–1940 körül készülhetett.
A LDM Történelmi Fotótára őrzi*

korszerű elvek szerinti közkönyvtárrá fejlesztésében.⁴¹

Neki köszönhető, hogy a múzeum gyűjteménye komolyabb veszteségek nélkül átvészelték a második világháborút. 1944-ben kiürítette a kiállítótereket, és a műtárgyakat városszerte bombabiztos helyeken, illetve a múzeum alagsorában helyezte el. Így sikerült elkerülni, hogy a gyűjtemény komolyabb károkat szenvedjen. Bár a múzeum alagsorában elhelyezett értéktárgyakat a háború végén szét-hordták, szétdobálták, és a múzeumépület és berendezése is helyreállításra szorult, a Veszprém megyében összegyűjtött kulturális vagyon más közgyűjteményekhez képest csak kisebb károkat szenvedett.⁴² A háború utáni romeltakarítás és a felújítási munkák, valamint a munkaerőhiány miatt az intézmény még 1948-ben sem volt látogatható.⁴³ Nagy Lászlót 1949-ben felmentették állásából és elhelyezték Veszprémből. Egyik utolsó

munkájaként a Vallás- és Közoktatási Minisztérium megbízásából körzeti könyvtárat szervezett, ami a múzeum helyiségeiben kapott helyet.⁴⁴

1949-től a múzeumok is állami tulajdonba és központi irányítás alá kerültek. Ezzel, majd az 1960-as évektől szerveződő megyei múzeumi hálózattal új fejezetek kezdődtek az intézmény történetében.

IRODALOM

CS. DAX 1999. = Cs. Dax Margit: A Veszprémvármegyei Múzeum megalakulása. Magyar Múzeumok 1999/2. 3–4.

ÉBLI 2009. = Ébli Gábor: Az antropologizált múzeum. Budapest, 2009.

- ÉRI 1964. = Éri István: A veszprémi múzeum építésének története. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. 1964. 43–75.
- HERKELY 1941. = Herkely Károly: A Veszprémvármegyei Múzeum néprajzi gyűjteménye. Veszprém, 1941.
- IVÁNYI 1871. = Iványi Ede: Egy veszprém-megyei Muzeum-egylet terv-rajza. In: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi nagy-gymnasium ifjuságának érdemsorozata az 1870/71-ki tanévben. Veszprém, 1871.
- JELENTÉS 1903–1905. = A „Veszprémvármegyei Múzeum Egylet” titkári jelentése. Veszprém, 1903–1905.
- JELENTÉS 1906–1932. = A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeumegylet együttes éves jelentése. Veszprém, 1906–1932.
- KŐSZEGI–KRALOVÁNSZKY–VARGA 1979. = Kőszegi Frigyes–Kralovánszky Alán–Varga Béla: In memoriam Dr. Nagy László (1904–1978). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 14. Történelem. 1979. 7–10.
- MÜLLER 1999. = Müller Róbert: Előszó. Zalai Múzeum 9. 100 éves a keszthelyi Balatoni Múzeum. 1999. 5–6.
- RAINER 2011. = Rainer Pál: „Ülj le, te krumplicsós!” Laczkó Dezső életéről, Trencséntől Veszprémig. In: S. dr. Perémi Ágota (szerk.): Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára. Veszprém, 2011. 7–22.
- REGENYE 2011. = Regenye Judit: A régész Laczkó Dezső. In: S. dr. Perémi Ágota (szerk.): Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára. Veszprém, 2011. 51–64.
- S. LACKOVITS 1999. = S. Lackovits Emőke: Néprajzi gyűjtések és néprajzkutatás Veszprém megyében. Magyar Múzeumok 1999/2. 30–33.
- S. PERÉMI 2011. = S. dr. Perémi Ágota: Laczkó Dezső, a múzeumépítő. In: S. dr. Perémi Ágota (szerk.): Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára. Veszprém, 2011. 23–50.
- S. PERÉMI (szerk.) 2011. = S. dr. Perémi Ágota (szerk.): Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára. Veszprém, 2011.
- SCHLEICHER 2011. = Schleicher Vera: A múzeum néprajzi gyűjteménye Laczkó Dezső idején (1903–1932). In: S. dr. Perémi Ágota (szerk.): Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára. Veszprém, 2011. 80–98.
- VARGA 2009. = Varga Béla: Veszprém város lexikona. Veszprém, 2009.

JEGYZETEK

¹ ÉBLI 2005. 13.

² A múzeum történetének alapvető forrásai a Laczkó Dezső idején évente vezetett múzeum egyesületi és múzeumi bizottsági jelentések. ld. JELENTÉS 1903–1932. A *Magyar Múzeumok* múzeumi szakfolyóirat 1999-es nyári száma csaknem teljes egészében a Laczkó Dezső Múzeumról, gyűjteményeiről és a megyei múzeumi szervezetről szól. Laczkó Dezső születésének 150. évfordulójáról 2010-ben kiállítás, majd múzeumi szabadegyetemi előadássorozat emlékezett meg, amelynek előadásai írott változatban, kötetben is megjelentek. Lásd S. PERÉMI (szerk.) 2011. A felsorolt feldolgozások mellett a Múzeumtörténeti Adattár bőséges iratanyaga szolgál intézménytörténeti forrásként.

³ IVÁNYI 1871. LDM Múzeumtörténeti Adattár 48.695/1977

⁴ A „régészeti kincsek” a kor szóhasználatában nemcsak a földből előkerült leleteket takarta, hanem a történeti, esetleg művészeti szempontból értékes régiségeket.

- ⁵ IVÁNYI 1871. LDM Múzeumtörténeti Adattár 48.695/1977
- ⁶ Az 1873. évben 442. jegyzőkönyvi szám alatt hozott rendeletre hivatkozik: JELENTÉS 1903. 4.
- ⁷ LDM Szerzeményi napló I. 1903–1923. 1–8.
- ⁸ Győrben Rómer Flóris bencés szerzetes és tanár kezdeményezésére már 1868-ban megalakult a kezdetben rendi, majd városi kézben lévő intézmény, amely kifejezetten oktatási szemléltető céllal jött létre. Sopronban 1867-ben, Pozsonyban 1868-ban hívta életre a városi és egyházi értelmiség a múzeumi egyletet, Kelet-Magyarországon pedig Nyíregyházáé az elsőség a megyei tisztifőorvos által megalapozott régészeti gyűjteménnyel.
- ⁹ A kassai származású Czirbusz a piarista rend több vidéki iskolájában tanított, köztük Veszprémben is 1883–1884-ben. Neve elsősorban földrajztudósként vált ismertté, ő képviselte Magyarországon az ún. emberföldrajz irányzatát. VARGA 2009. 114.
- ¹⁰ A főszerkesztő Véghely Dezső alispán, bizottsági tagok Pillitz Benő kórházigazgató, Laczkó Dezső és Bolgár Mihály piarista főgimnáziumi tanárok lettek volna. A vállalkozás Véghely halálával meghiúsult. CS. DAX 1999. 3.
- ¹¹ CS. DAX 1999. 3.
- ¹² JELENTÉS 1903. 7.
- ¹³ JELENTÉS 1903. 13.
- ¹⁴ JELENTÉS 1903. 19.
- ¹⁵ JELENTÉS 1903. 20.
- ¹⁶ Laczkó Dezső születésének 150. évfordulója alkalmából nyílt a „*Veszprém legendás tudósa. 150 éve született Laczkó Dezső*” c. kiállítás 2010-ben, Regenye Judit és Rainer Pál rendezésében. A kiállításhoz kapcsolódó szabadegyetemi előadások írott változatai kötetben is megjelentek. E kötetben olvasható többek között Rainer Pál tanulmánya Laczkó Dezső életéről. Az összefoglaláshoz az ő munkáját használtam fel. RAINER 2011. 7–22.
- ¹⁷ JELENTÉS 1903. 9–10.
- ¹⁸ JELENTÉS 1905–1932.
- ¹⁹ A múzeum 1905. évi törzsállománya a titkári jelentés szerint összesen 22 400 db műtárgyat számlált. Az öt, jellegénél fogva egymástól különböző gyűjtemény darabszámának összehasonlításából nem vonhatunk le egyenes következtetéseket – hiszen gyűjteményenként más típusú, más módszerrel gyűjthető és leírható tárgyakról van szó –, a hangsúlyokat mégis érzékelteti, hogy a teljes gyűjtemény 63%-a régiségügyi, 24%-a könyvtári, 6%-a képzőművészeti, 5%-a természetrajzi és 1%-a néprajzi tárgy. 1932-ben a 109 886 darabot kitevő gyűjtemény 57%-ban tartalmaz régészeti, 25%-ban könyvtári, 13,6%-ban természetrajzi, 3%-ban ipar- és képzőművészeti és 1,7%-ban néprajzi tárgyakat. A néprajzi gyűjtemény és a néprajzi gyűjtés helyzetét Laczkó Dezső idején részletesen elemzi SCHLEICHER 2011. 80–98.
- ²⁰ SCHLEICHER 2011. 84. Laczkó Dezső régészeti tevékenységét bővebben ld. REGENYE 2011. 51–64.
- ²¹ REGENYE 2011. 54.
- ²² JELENTÉS 1907. 12.
- ²³ JELENTÉS 1906. 11.
- ²⁴ Dornyay Béla kegyesrendi tanár 1912–1917 között tanított Veszprémben, ezekben az években vett részt a múzeum munkájában is. JELENTÉS 1913–1918.
- ²⁵ Dr. Lovass Elemér 1919-től látta el a könyvtárosi teendőket. JELENTÉS 1920.
- ²⁶ LDM Múzeumtörténeti Adattár 48.841/1977
- ²⁷ A műtárgyak elhelyezésére szolgáló berendezések mecénásoknak, mindenekelőtt Hornig Károly püspököknek köszönhetőek. JELENTÉS 1906. 10.
- ²⁸ JELENTÉS 1906. 10.
- ²⁹ Az 1906. évi gyarapodás 32 005 (!) tétel volt. Ez több, mint az 1905-ig összegyűjtött állomány. JELENTÉS 1907. 14.

- ³⁰ JELENTÉS 1907. 17.
- ³¹ A korszak sajtónyelvében és a múzeummal kapcsolatos levelezésekben visszatérő megnevezés.
- ³² A múzeumépítés ügyét részletesen Éri István kutatásai dolgozták fel: ÉRI 1964. 43–78. A folyamatot összefoglalta és újabb adalékokkal egészítette ki S. dr. Perémi Ágota tanulmánya is: S. PERÉMI 2011. 23–50. A következő összefoglalást elsősorban e két tanulmány és a titkári jelentésekben foglaltak alapján adom.
- ³³ Ennek kapcsán 1908–1910 között élénk sajtóvita zajlott a helyi lapok hasábjain. A Veszprémi Hírlapban jelent meg Szántó László Somogy megyei plébános – korábban a Veszprémi Hírlap szerkesztője – cikke, akitől az az ötlet is származik, hogy az új múzeumot a várfeljárónál, a Tűztorony szomszédságában, mintegy a tornyot is belefoglalva kellene felépíteni. Véleménye szerint a Feckendőháztól az első kanonokházig tartó területen nagyszerű kultúrpalotát lehetne építeni. Veszprémi Hírlap 1910. 35. sz. LDM Múzeumtörténeti Adattár 48.681/1977
- ³⁴ 1907–8 folyamán a legnagyobb összegeket Jánosi Ágoston, Ádám Iván kanonok és dr. Hornig Károly adományozta. LDM Múzeumtörténeti Adattár 48.844/1977
- ³⁵ ÉRI 1964. 43–78.
- ³⁶ Az új múzeumi könyvtár kezdetben városi könyvtár volt, amely az egyleti, iskolai és egyházi könyvtárak mellett igyekezett szolgálni a lakosság igényeit. Emellett fontos célként fogalmazódott meg a muzeális anyag tudományos feldolgozásához szükséges szakkönyvtár folyamatos fejlesztése. JELENTÉS 1925–26. 7–8.
Új könyvek beszerzésére, csakúgy, mint a muzeális anyag gyarapítására, a felajánlásokon kívül az évenként kiutalt államsegély állt rendelkezésre az 1903–1932 között időszakban.
- ³⁷ HERKELY 1941. 16.
- ³⁸ HERKELY 1941. 15.
- ³⁹ S. LACKOVITS 1999. 30.
- ⁴⁰ KŐSZEGI–KRALOVÁNSZKY–VARGA 1979. 7
- ⁴¹ KŐSZEGI–KRALOVÁNSZKY–VARGA 1979. 8.
- ⁴² A vidéki múzeumok közül talán a keszthelyi Balatoni Múzeum gyűjteményének sorsa a legtragikusabb, amit nyugatra akartak menekíteni, de a vasúti szerelvény a zalaegerszegi vasútállomáson bombatalálatot kapott. MÜLLER 1999. 5.
- ⁴³ A Bakonyi Ház ekkor szintén nem szolgált kiállítóhelyként: csak 1948-ban költözött ki a háborús bombázások miatt ide települt két lakó. S. LACKOVITS 1999. 30.
- ⁴⁴ KŐSZEGI–KRALOVÁNSZKY–VARGA 1979. 9.

ÉVFORDULÓK

Harmincegyes honvédek XII. rész

Harmincegyesek nyomában a Kárpátokban és Galíciában

RAINER PÁL

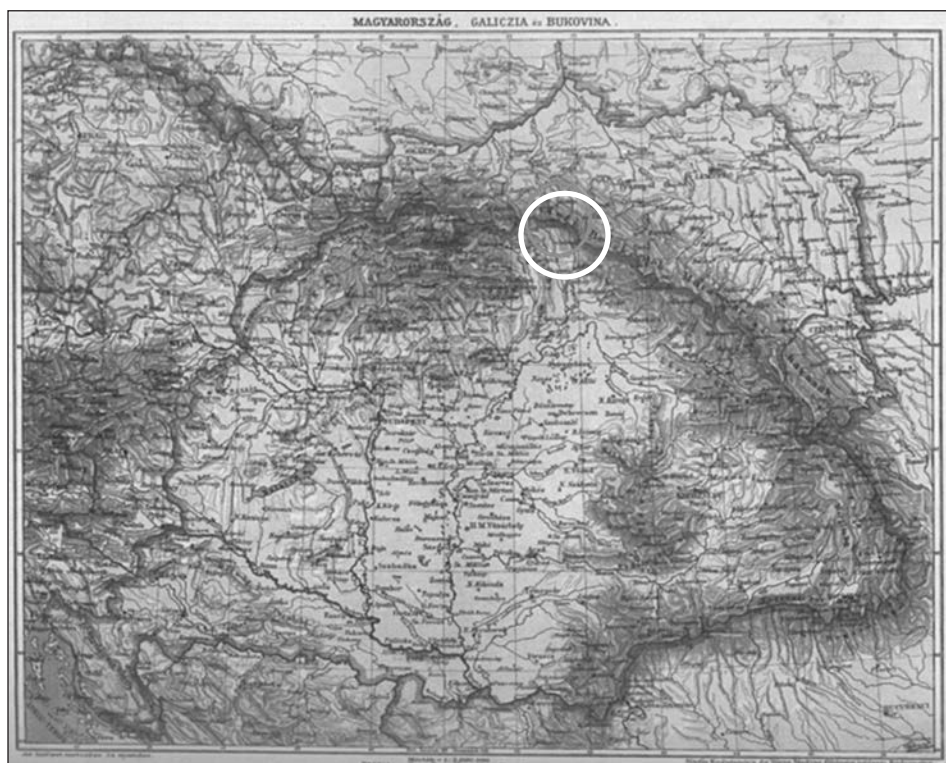
„Brawo, so etwas habe ich noch nicht gesehen!”

[Brávó,ilyent még nem láttam!]

A 906-os magaslat elfoglalásakor
elfogott orosz tiszet elismerő szavai
a honvédek támadásáról, 1915. február 26.¹

AMIKOR NÉHÁNY ÉVE BÁTYÁMAT EGYIK ISMERŐSE ARRÓL KÉRDEZTE, hogy hol járt a nyáron, ő azt válaszolta, Galíciában. Spanyolországban? – csillant fel erre ismerőse szeme. Itt tartunk a 21. század elején. A távoli spanyol föld azonos írásmódú, ám más kiejtésű vidéke jobban ismert egyes honfitársaink előtt, mint a történeti Magyarországgal határos, szomszédos lengyel tájegységé, amely teli van magyar vonatkozású emlékekkel, és ahol mindkét világháborúban rengeteg magyar katona (is) megfordult és áldozta életét.

Eredetileg nagyapám nyomában indultunk el. Rainer Rudolf (Nagyszombat, Pozsony vm., 1886. március 24. – Cincinnati, USA, 1955. március 23.) hivatásos katonatiszt, ekkoriban a cs. és kir. 101. (békéscsabai) gyalogezred főhadnagya, később m. kir. őrnagy, 1914 ősze és 1915 tavasza közt ebben a térségben, az egykori magyar–galíciai (most szlovák–lengyel) határvidéken húzódó Beszkidekben, és környékén (Zemplén vármegye, Galícia) harcolt, több százezer kor- és sorstársával együtt. Majd nagyjából tíz évvel később, 1926 táján, részletesen papírra vetette, hogy hol járt, mit csinált az I. világháborúban. A 70 oldalas, mai írólapnál nagyobb oldalakból álló, német nyelvű kéziratot ma is őrzöm. A munkához vagy 250-300 db eredeti okmány is tartozik (jelentések, napiparancsok, veszteséglisták, kitüntetési javaslatok stb.). Útba indulásunk előtt ebből, valamint a két világháború közötti időszakban, kétféle kiadásban is megjelent 101-es ezredtörténetből² alaposan „készül-

A történelmi Magyarország térképe. Karikával megjelölve 2005–2008 közötti kirándulásaink helyszíne. Az alaptérkép egy Horthy-kori iskolai földrajz atlasz. (szerző tulajdona)

tem” az útra. Továbbá tanulmányoztam József főherceg, tábornagy hét kötetes munkájának a kárpáti harcokról szóló munkáját,³ és az Osztrák Hadilevéltár 1930-as években megjelent világháborús sorozatának vonatkozó köteteit is.⁴ A területről volt régi, I. világháborús, 1 : 200 000-es térképem. A szlovák oldalról Budapesten sikerült mai részletes, 1 : 50 000-es térképet vennem, a lengyel oldalról viszont már csak a helyszínen, Lengyelországban, szintén 1 : 50 000-eset. A térképeken még idehaza próbáltam olyan helyszíneket azonosítani, amit meg is tudunk majd találni és megnézni. Ugyanis úgy gondoltam, hogy egy számunkra ismeretlen terepen sokkal könnyebb valamit megtalálni, ha eleve tudjuk, hogy mit keresünk, mintha csak vak-tában indulnánk neki a nagyvilágnak.

Utazásainkra 2005, 2006 és 2008 augusztusában került sor, 3–6 fős baráti társasággal.⁵ Budapestről, Kassán keresztül, gépkocsival utaztunk Homonnáig (ma Humenné, Szlovákia). Ebben az Andrassy-kastélyáról ismert, az I. világháború

Zemplén vármegye és Galícia határvidéke. Korabeli 1 : 200 000-es térkép részlete. (szerző tulajdona)

Homonna, vasútállomás. Archív I. világháborús levelezőlap. (szerző tulajdona)

orosz betöréseitől sokat szenvedett városban, egykor Zemplén vármegye egyik járási székhelyén szálltunk meg, egy városszéli, kb. az 1970-es években épült, jellegtelen, barátságatlan, némileg lepukkant és vigasztalan, de aránylag olcsó szállodában. A szálloda számunkra jobbára csak alvásra és mosakodásra szolgált, egész nap úgyszólván a vidéket jártuk. Reggelente bevásároltuk az aznapi hideg ételmet, majd autóval megközelítettük a kiszemelt terepszakaszt. A gépkocsit az utolsó faluban, vagy annak határában, ott hagytuk, ameddig el tudtunk vele menni. Ezután gyalogosan indultunk neki földéríteni a harcok színterét. Több órás, sokszor csaknem egész napos bolyongás, kutatás után, fáradtan, izzadtan és porosan, vagy éppen megázva, vizesen és sárosan, de minden nap új élményekkel telve tértünk vissza járművünkhöz, majd azzal Homonnára, ahol rendszerint meleg vacsorával zártuk a napot.

*Palotai-hágó, magyar címeres határkő
1893-ból. (szerző fényképe)*

Homonnáról, a Laborc (Laborec) folyócska völgyében É-felé tartó országút és vasútvonal vezet Mezőlaborcig (Medzileborce). Az út innét kezdve K-felé kanyarodva érkezik el a régi országhatárhoz, (ma Szlovákia és Lengyelország határához), a Palotai-, vagy Lupkóvi-hágóhoz. Itt a határnál, az úttól kissé távolabb rátaláltunk egy kopott, 1893-ból való, magyar címeres eredeti határkőre. A volt magyar oldalon Palota, a galíciai oldalon Lupkóv helység található. A Palotára vezető bekötőút leágazását elhagyva, mielőtt a kanyargós országút felérne a 668 m magas hágóhoz, közvetlenül az út K-i oldalán kisebb I. világháborús katonatemetőt találunk. A több, feltehetően tömegsírokból álló temető sírjain első

ott jártunkkor (2005) pléhlemez táblával ellátott kovácsoltvas sírjeleket találunk. A táblák teljesen elrozsdásodtak és semmiféle felirat nem látszott már rajtuk. Érzésem szerint talán a két világháború között készülhettek. 2006-ban már elkezdték a temető felújítását, rendbe hozatalát, ami 2008-ra meg is történt, kicserélve a régi kereszteteket, és felállítva egy központi keresztet is. A középső keresztben 2006-ban kék–fehér–vörös (szláv színek) szalagot találtunk, amelyet összekötöttünk egy általunk hozott magyar nemzetiszínnű szalaggal, és így helyeztük vissza a keresztre. Nem tudom, mely nemzet fiait fedi

Palotai-hágó, I. világháborús hősök temetője. (szerző fényképe)

*Lupkóv, elhanyagolt I. világháborús emlékmű, mögötte a vasútállomás épülete.
(szerző felvétele)*

Havas fenyőerdőben felvonuló osztrák–magyar gyalogság. Az általunk bejárthoz teljesen hasonló terepen.

(Laczkó Dezső Múzeum Történeti Fényképgyűjteménye 69.95.)

itt a föld, csak gyanítom, osztrák–magyar és orosz hősök egyaránt pihenhetnek, immár megbékélve egymással. Így a kétféle szalag egészen megfelelő lehet végső nyughelyükre. A kettős szalagot 2008-ban még helyén találtuk.

A vasútvonal az országúttól vagy 3-4 km-el keletebbre, egy 640 m magasan található alagúton keresztül lépi át a Kárpátokat. (Az alagútnál veszett nyoma egykor nagyapám ezrede, a 101-esek egyik járőrének. Valószínűleg orosz fogságba eshettek.) A vasút, tekintve a vidék gyenge áteresztő képességű úthálózatát, itt mindkét világháborúban igen fontos szerepet játszott. Az alagutat a II. világháborúban a németek megrongálták, az 1940-es évek második felében állították helyre. Szlovák oldalát az akkori Csehszlovák Köztársaság címere díszíti. A lengyel oldalon található kicsiny Lupków állomás mögötti dombocskán teljesen elhanyagolt és lepusztult I. világháborús emlékmű, egy kicsiny téglalobeliszk látható. Az állomás épületében lengyel határőrs működött. Kifogástalanul udvarias fellépésű, angolul, németül egyaránt jól beszélő, fiatal lengyel határőr igazoltatta társaságunkat. Amikor elmondtam, hogy az I. világháborúban itt járt nagyapám nyomában járunk, tisztelegve visszaadta útleveleinket és jó túrázást kívánt.

*Drótakadály egy fenyvesben.
Az általunk bejárthoz teljesen hasonló terepen.
(Laczkó Dezső Múzeum Történeti
Fényképgyűjteménye 69.91.)*

Az országot a határt átlépve, most már lengyel földön, K–DK-felé fordulva, a Kárpátok É-i oldalával párhuzamosan, azoknak lábánál, több kisebb települést érintve, vezet a Lupkóvi-hágótól mintegy 25-30 km-nyire található Cisznaig. Itt É-felé fordul, és vagy újabb 50 km után, számos kisebb falun és Baligród városkán áthaladva, Lesko városánál éri el a nem túl messzi Przemyslnél orosz hadifogságba került és ott később meghalt Gyóni Géza által is megénekelt San folyót, hogy innét tovább haladjon Ukrajna felé. Mi azonban Lesko környékénél nem mentünk tovább.

A Lupkó–Ciszna–Baligród–Lesko országot mindkét oldalát jókora erdős hegyek szegélyezik. Az egész környék, településeivel, hegyeivel, völgyeivel együtt helyszíne volt az orosz cári armádia Osztrák–Magyar Monarchia elleni, 1914 ősztől 1915 tavaszáig tartó azon támadásainak, amelyek során Mezőlaborc–Homonna irányában igye-

keztek áttörni a Kárpátokon – itt a legkeskenyebb a kárpáti hegyek koszorúja – és kijutni a magyar Alföldre.

Bár, ahogyan már említettem, eredetileg nagyapám és ezrede, a cs. és kir. 34. gyaloghadosztály alárendeltségébe tartozó 101-esek nyomában indultunk el, rövidesen rájöttem, hogy a m. kir. 41. honvéd gyaloghadosztály (és soraiban a veszprémi 31. honvéd gyalogezred, valamint a veszprémi m. kir. 7. honvéd táborigádés ezred) is ugyanezen térségben működött ekkoriban. Így már tudatosan törekedtem rá, hogy felkeressünk olyan helyszíneket is, ahol ők is harcoltak. A Lupkó–Ciszna országotól É-ra, a Kárpátokkal nagyjából párhuzamosan húzódó, átlagosan 700–1000 m magas hegylánc területén két ilyen hegyet szemeltem ki magunknak.⁶

*Chryszczata, ismeretlen katona rekonstruált sírja
a gerincen vezető turistaút mentén. (szerző felvétele)*

Chryszczata

Az egyik a 997 m magas Chryszczata. Ezt a hegyet az említett országútról Wola Michowa helységnél É-felé leágazó mellékúton közelítettük meg. Gépkocsival mentünk a Zebrak nyeregig (itt működött 1915. február–március hónapban a 31-es honvédek segélyhelye, dr. Benárd Ágost ezredorvos – később a trianoni békeszerződés egyik magyar aláírója – vezetésével),⁷ ahol lengyel nyelvű tábla ismerteti a környék nevezetességeit. Annyit sikerült kislabizálnunk belőle, hogy hosszabban tárgyalta az I. világháborús eseményeket is.

Majd a járművet itt hagyva, egy 4 km hosszú, fokozatosan emelkedő gerincen, erdők között haladva értük el először, kb. utunk felénél, a 906-os magaslatot.

A 906-os magaslatot 1915. február 26-án, 20-25 fokos csikorgó hidegben, szeles, ködös időben, 1-1,5 m magas hóban foglalták el a hóköpenybe öltözött nagykanizsai 20. és veszprémi 31. honvéd gyalogezredek harccsoportjai az orosz 138. bolchows-

*Chryszczata, lövészárók részlete a gerincen vezető turistaút mentén.
(szerző felvétele)*

ki gyalogezredtől. Foglyul esett 10 orosz tiszt, 761 főnyi legénység, és zsákmányoltak a mieink 4 géppuskát is. A 31-esek vesztesége a magaslat elfoglalásakor a következő volt: hősi halált halt 2 zászlós (Zalay Sándor és dr. Löwy Arthur) és 34 fő legénység, megsebesült 1 főhadnagy, 1 hadapród és 52 fő legénység, eltűnt 26 fő legénység. Zalay Sándor zászlós még a kezitusa alatt is a „*Pizskáld ki, pizskáld ki belőle...*” kezdetű csúfolódó nótát énekelt.⁸ Március 21-én reggelre az oroszok visszaverték a mieinket a 906-osról, de 16 órára ellentámadással sikerült azt visszafoglalnunk az ellenségtől. Március 28-án azután ismét leszorították innét az oroszok a 31-eseket.⁹

Azután a 906-os magaslatról gyalogosan továbbmenve értük el a Chryszczata tetejét. A gyalogösvényen két szépen rekonstruált I. világháborús katonasír (ismeretlenek) mellett haladtunk el. A gerinc két oldalán, a hegy meredek oldalain jól látszódnak a lövészárkok részben már beomlott és néhol növényzettel takart nyomai. Hosszabb-rövidebb keresgélés után néhány gyalogsági töltény is található. A tetőn egy lengyel gimnázium által 2007-ben állított vas keresztre elhelyezett emléktábláról megtudtuk, hogy Karol Wojtyła (a későbbi II. János Pál pápa) is kirándult itt 1952. szeptember 19-én. A gerincen végigvezető ösvény napjainkban is jelölt turistaút, mi is több kirándulóval találkoztunk itt.

Chryszczata, Karol Wojtyła (a későbbi II. János Pál pápa)

1952-es itteni kirándulása emlékére állított kereszt emléktáblája. (szerző felvétele)

A Chryszczatát 1915. március 10-én, 20 fokal hidegben, még mindig magas hóban, metsző szélviharban, 14 óra tájban a nagykanizsai 20-as honvédek (a 41. honvéd hadosztály egyik ezrede) foglalták el, csekély ellenállás mellett az oroszoktól.¹⁰ Néhány nap múlva, valószínűleg március 13-án azonban leszorították innét honvédeinket az oroszok.¹¹

Maguryczne

A másik hegy, amelyet felkerestünk, a Chryszczatától D–DNy-ra, mintegy 4 km-re található, 884 m magas Maguryczne. A Lupków–Cisna országútról Lupkówtól kissé K-re É-felé letérve, borzalmasan rossz úton Smolnikig mentünk gépkocsikkal. Smolnik, hasonlóan a környék több településéhez, tanyaszerű falu, amely több kisebb-nagyobb, hosszasan elhúzódo házcsoportból áll, az Oslawa patak völgyében. A házcsoportok között néha egészen hosszú beépítetlen térségek helyezkednek el. Innen indultunk el – egy helybéli, szerény öltözetet viselő, ám valami véletlen folytán németül remekül beszélő, és meglehetősen műveltséget eláruló, kedves lengyel

*Smolnik község 1803-ban épült temploma különálló harangtoronnyal.
(szerző felvétele)*

asszony útmutatása nyomán – a K-i irányban a hegyre vezető gyalogúton. Kezdetben a mezőn, majd erdőben továbbhaladva, a 704 méteres Jasielniken keresztül (ahol I. világháborús temetőt mutatott a térkép, de nyomait a terepen nem találtuk meg), hogy megtekintsük a 31-esek harcainak újabb színhelyét. A fák között egy idő után elvesztettük az utat, és ezután már csak az irányt tartva, egyre sűrűbb erdőben és egyre meredekebben felfelé mászva tartottunk a tető felé. Egyik társam egyszer csak felkiáltott, a száraz avarban néhány zöldesre oxidálódott, rézhüvelyes, rezes magú gyalogsági töltényt talált. Odamenve kiderült, hogy a még nagyobb halom löszert viszont, amin állt, nem vette észre maga alatt. Osztrák–magyar 1895 M Mannlicher puskákhoz használt, 8 mm-es töltények voltak. Ahogy tovább mentünk, egyre többfelé jelentkeztek a szanaszét heverő löszerek a száraz avarral és aljnövényzettel viszonylag sűrűn fedett talaj növényzettől kevésbé eltakart részein. Helyenként a töltőkerettel összerozsdásodva, esetenként az 1908 M tölténytáska rákorrodált, ráragadt bőr foszlányaival együtt. Előkerült egy rozsdás, elgörbült puskásó is, valamint egy emberi álkapocs töredék, három foggal. Egy korhadtt, kidőlt

*Maguryczne, osztrák–magyar 8 mm-es Mannlicher puska lőszer
az erdő aljnövényzete közt. (szerző felvétele)*

fatörzsbe vágva, pedig papírvékonyra rozsdásodott osztrák–magyar gyalogsági ásóra akadtunk, fa nyelének némi maradványával. Egy másik, mohával borított, hatalmas kidőlt fatörzson egy mintegy 15 cm átmérőjű tüzerségi lövedék fenékrészeire találtunk, évekkal ezelőtt helyezhette oda valaki. Azután lassan felértünk a hegy változatlanul erdővel borított tetejére. Mindenütt lövészárkok nyomai, több százra menő, szétszórt, nagyrészt éles osztrák–magyar gyalogsági lőszer. Utóbbiakból egy jókora adagra egy elhamvadt tábornóczi maradványai közt akadtunk rá, ahová valami örült behajigálta azokat. Tüzerségi srapel-lövedék gyújtófej nélküli hengeres magja és még több srapel-szilánk, valamint néhány további rozsdátt gyalogsági ásó mutatta, hogy jó helyen járunk. A visszaút során egy fenyőfa ágára akasztott rozsdás lópatkóra akadtam. A hegyről való leereszkedésnél ismét elveszítettük az ösvényt, így végül egy patak köves, egyre meredekebbé váló partoldalú medrben jutottunk le a hegyről. A patakmederben, a sekély víztükör alatt újabb szétrobant srapel fenékrészeire találtunk.

A közeli Chryszczatától eltérően a Magurycznére nem vezet turistaút, s itt egész idő alatt egyetlen lélekkel sem találkoztunk, bár némi modern szemét (műanyag flakonok, sztanioipapír, konzervdoboz) mutatta, hogy időnként azért mások is megfordultak itt.

Maguryczne, osztrák–magyar 8 mm-es Mannlicher puska löszere az erdő aljnövényzete közt. (szerző felvétele)

A Maguryczne bevétele 1915. február 26-án és február 28-án sem sikerült a 41. honvéd gyaloghadosztály csapatainak (12. szatmári, 31. veszprémi, 32. dési honvéd gyalogezredek).¹² Csak március 8-án tudta Reichard alezredes csoportja (benne a 31-esek 9., 10. és 12. százada), a 15-ös tarackokkal végrehajtott sikeres tüzérségi előkészítést követően, reggel 5 és 7 óra között a hegyet elfoglalni, ahol 13 tiszt, 550 légénységi fogoly és 4 géppuska került a győztesek kezébe.¹³ Március 12–13-án az oroszok erős tűz alá vették a Magurycznét.¹⁴ Majd március 14-én, a túlerejű orosz támadás elől kénytelen volt a Parragh főhadnagy vezényelte 31/II. zászlóalj (6., 7., 8. század) visszavonulni a Magurycznéről.¹⁵

A magurycznei harcok során vakult meg bal szemére, és jobb szeme is megsérült Baranyai Ferenc 31-es őrzetűnek, aki 1936-ban Győrött élt kereskedelmi alkalmazottként.¹⁶

Ugyanitt sebesült meg Ér Gyula 31-es tizedes (1936-ban asztalosmester Győrött), aki 75, majd 50%-os hadirokkanttá vált.¹⁷

1915. március 22-én, hosszas ostrom után, elesett Przemysl erőssége. Az eddig az ostrommal lekötött orosz hadosztályok felszabadultak, és ezek is a magyar határ előterében védekező osztrák–magyar csapatokra zúdultak. Elkeseredett és váltakozó eredményű harcok után, április 2-án éjjel után a 41. honvéd gyaloghadosztály

Maguryczne, srapel az aljnövényzet közt. (szerző felvétele)

(soraiban a veszprémi 31-esek is) megkezdte visszavonulását a Kárpátok D-i oldalára, ahol április folyamán a határhoz közeli, Zemplén vármegyei Telepóc (ma Osadné, Szlovákia) község körzetében folytattak védelmi harcokat. 1915. április elejére a kárpáti harcokban erősen megviselt 31-es honvéd gyalogezred mindössze két zászlóaljba beosztott 604, sőt néhány nappal később már csak 254 puskával rendelkezett.¹⁸ Kirándulásaink erre a körzetre azonban már nem terjedtek ki.

Még néhány apróság, amit érdemesnek tartottam megörökíteni.

Bár mindhárom alkalommal nyár végén, augusztusban jártunk ezen a vidéken, és napközben közel 30 fokos meleg volt, estére mindig erősen lehűlt a levegő, a reggelek pedig rendkívül hűvösek voltak. Csaknem minden nap, néha többször is, lehet, hogy csak 15-20 percig, de esett az eső, s olyankor ömlött. Bár utána ismét meleg lett, de ez is elég volt arra, hogy az ember csuromvizes legyen. Hiába volt a hátizsákban, kézügyben esőköpeny, alul teljesen eláztunk. A hegyen a magas fűvet, növényzetet senki nem kaszálja, s az sokszor délelőtt 11-ig is csuromvizes. Ebben pedig a nadrág szára, majd a bakancs is átázik. Később ugyan a nadrág és kívül a cipő is megszárad, de utóbbi bélése nem tud megszáradni és másnap, megint újra átázik. Így az emberen napokig vizes, nedves a lábbeli, ami rendszerint megfázást, felfázást okoz.

A terep jó része erdővel sűrűn fedett (többnyire bükkösök, helyenként már némi

Így jártunk a hősök nyomában.

A szerző 2005-ben a nyomtalanul elpusztult Balnica község helyén

fenyő is). A hegytetőkről általában nincs kilátás, ha esetleg mégis, akkor sem látni egyebet, mint minden irányban a fák véget érni nem akaró, összefüggő, zöld lombjait. A hegyeket aprócska patakok, vízerek szabdalják, s ezeknek további mellékágai, a mellékágaknak még további mellékágai vannak. Mindez az idegennek meglehetősen megnehezíti a tájékozódást, néha még térképhasználat mellett is. A terep rendszerint vagy meredeken fölfelé, vagy meredeken lefelé tart, viszonylag ritka, ahol nagyjából szintben járható. Itt bizony nem lehet 4-5 km-t megtenni egy óra alatt. Az ember még kisebb hátizsákkal is agyonizzadja magát. De katona elődeink esetenként 25–30 kg-os nehéz menetfelszereléssel, lőszerral, fegyverrel megterhelve járták ugyanezen helyeket. Egyes helyszínek a legutolsó lakott településtől 2,5-3 órás, télen a magas hóban még tovább tartó gyaloglással (sőt ilyenkor feltehetően csak hótalppal vagy síléccl) érhetőek el. Mindezen körülmények némi ízelítőül szolgáltak számunkra, hogy mit kellett kiállniuk az egykor itt küzdő katonáknak, akár akkor is, ha történetesen senki sem lőtt rájuk.

Mindezeket megtapasztalva tovább nőtt bennem, de gondolom a kirándulásokon részt vett társaimban is, az egykor itt harcolt és szenvedett katonák emléke iránti, már eredetileg is meglévő megbecsülés. Ezek az emberek nem irányítói, hanem (többnyire akaratlan) elszenvedői voltak a világháborús eseményeknek. Bármely ország katonái, bármely nemzet fiai voltak is, legyen nekik könnyű a föld!

FORRÁSOK, IRODALOM

- HERCZEGH 1936. = Herczegh Géza: A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és 79. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/I. népfőlkelő zászlóalj története. Cegléd, 1936. (Reprint kiadása megjelent 2015-ben Veszprémben.)
- JÓZSEF főherceg 1926–1934. = József főherceg tábornagy: A világháború, amilyenek én láttam. Az aktaszzerű anyagot összegyűjtötte és összeállította vitéz Rubint (majd Rubinthy) Dezső ny. altábornagy. 1–7. kötet. Budapest, 1926–1934.
- MAKKAY 1928. = Makkay (Machalek) Pál: A 101. cs. és kir. gy(alog) ezred története 1883–1918. Békéscsaba, 1928.
- MAKKAY 1934. = Makkay (Machalek) Pál: 101-es zászló alatt. A v(olt) békéscsabai cs. és kir. 101. gy(alog) e(zred) emlékalbuma. Budapest, 1934.
- ÖULK 1930–1938. = Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. I–V. und Registerband. Herausgegeben d. Österreichischen Bundesministerium für Heerwesen und vom Kriegsarchiv, unter der Leitung Edmund Glaise Horstenau. Wien, 1930–1938.

JEGYZETEK

- ¹ HERCZEGH 1936. 136.
- ² MAKKAY 1928.; MAKKAY 1934.
- ³ JÓZSEF főherceg 1926–1934. A kárpáti harcokkal foglalkozó 1. kötet 1926-ban jelent meg.
- ⁴ ÖULK 1930–1938.
- ⁵ Útitársaim voltak: 2005. aug. 23–31.: dr. Kevés Tibor ügyvéd (aug. 24–28. között), dr. Pandula Attila történész, egyetemi tanár. 2006. aug. 21–29.: dr. Kevés Tibor ügyvéd (aug. 25-ig), dr. Pandula Attila történész, egyetemi tanár, Pandula Ádám egyetemi hallgató, és bátyám, Rainer Péter építész, belsőépítész. 2008. aug. 23. – szept. 4.: Berzsényi Ádám egyetemi hallgató, dr. Kevés Tibor ügyvéd (aug. 30-ig), dr. Pandula Attila történész, egyetemi tanár (aug. 30-ig), Pandula Ádám egyetemi hallgató (aug. 30-ig), és bátyám, Rainer Péter építész, belsőépítész.
- ⁶ A vidék áttekintő térképvázlata HERCZEGH 1936. 133.
- ⁷ Lásd sorozatunk 31-es honvédorvosokról írt folytatásában. Továbbá HERCZEGH 1936. 145. fénykép (Lázár medikus a segélyhely előtt), 146–147.
- ⁸ HERCZEGH 1936. 135–138.
- ⁹ HERCZEGH 1936. 145–146.
- ¹⁰ HERCZEGH 1936. 142.
- ¹¹ HERCZEGH 1936. 144. térképvázlattal.
- ¹² HERCZEGH 1936. 138.
- ¹³ HERCZEGH 1936. 141.
- ¹⁴ HERCZEGH 1936. 143.
- ¹⁵ HERCZEGH 1936. 144.
- ¹⁶ HERCZEGH 1936. 365. fényképpel (1916. okt.-ben végleg leszerelték).
- ¹⁷ HERCZEGH 1936. 375.
- ¹⁸ HERCZEGH 1936. 149–155.

ÉRTÉKTÁR

KIVONAT

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottságának
2014. szeptember 17-én megtartott üléséről készült jegyzőkönyvéből:

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottságának
10/2014. (IX.17.) határozata
„A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja”
mint kulturális örökség
Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktárába történő felvételéről

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottsága megtárgyalta „A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja” mint kulturális örökség című felterjesztést és az alábbi döntést hozta:

1. Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottsága egyetért azzal, hogy „A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja” mint kulturális örökség a veszprémi Települési Értéktárba felvételre kerüljön.
2. A Bizottság felkéri a Bizottság elnökét, hogy a döntés közzétételéről, valamint a felterjesztő értesítéséről gondoskodjék.

Határidő: 2014. szeptember 30.

Felelős: Brányi Mária alpolgármester, Bizottsági elnök

Végrehajtásért felelős köztisztviselő:

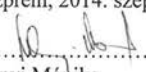
Perlaki Claudia kulturális csoportvezető, Bizottsági titkár

Brányi Mária s.k.
elnök

A kivonat hiteles.

Veszprém, 2014. szeptember 17.

.....
Sótónyi Mónika
jegyzőkönyvvezető

K I V O N A T

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottságának
2014. szeptember 17-én megtartott üléséről készült jegyzőkönyvből:

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottságának
11/2014. (IX.17.) határozata
„A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja”
mint kulturális örökség
Veszprém Megyei Értéktárba történő felterjesztéséről

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottsága megtárgyalta „A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja” mint kulturális örökség című felterjesztését és az alábbi döntést hozta:

1. Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottsága 10/2014. (IX.17.) határozatával „A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja” mint kulturális örökséget felvette a veszprémi Települési Értéktárba.
2. A Települési Értéktár Bizottság javasolja „A veszprémi Szent Mihály Bazilika Szentháromság nevű harangja” mint kulturális örökség Veszprém Megyei Értéktárba történő felvételét, egyúttal az érték jelentőségére való tekintettel javasolja, hogy a Megyei Értéktár Bizottság vizsgálja meg a Magyar Értéktárba történő felterjesztés lehetőségét is.
3. A Bizottság felkéri a Bizottság elnökét, hogy a Veszprém Megyei Értéktárba történő felvételre a felterjesztés előkészítéséről és megküldéséről, valamint a döntés közzétételéről és a felterjesztő értesítéséről gondoskodjék.

Határidő: 2014. október 3.

Felelős: Brányi Mária alpolgármester, Bizottsági elnök

Végrehajtásért felelős köztisztviselő:

Perlaki Claudia kulturális csoportvezető, Bizottsági titkár

Brányi Mária s.k.
elnök

A kivonat hiteles.

Veszprém, 2014. szeptember 17.

.....
Sótonyi Mónika
jegyzőkönyvvezető

FÖLDESI FERENC: A veszprémi Szent Mihály-bazilika Szentháromság nevű harangja

A harangról, harangozásról és a harangszóról

Herman Ottó a harangszó hatásáról írta: „*A félrevert harang megdöbbenést, riadalmat okoz; de ugyane harang hangjának más a hatása, amidőn délre kondul; más ha temetésre szól, és ismét más, ha a bevonuló nagyot üdvözli. És bizonyos az, hogy erős, fegyelmezett idegrendszerre van szüksége annak a művelt egyénnek, aki a harangszó hatása alól ki akar menekülni.*”¹

A harang az egyház szózata, mely a híveket imádságra és közajtatosságra hívja, és hangjaival az élet minden szakaszán át kíséri. Hirdeti a nap különféle szakait: a hajnalt, a delet, az estét. Felriaszt tűz és egyéb veszélyek esetén; vidáman zeng örömnépeink alkalmával és bús hangjával örök nyughelyükre kíséri a meghalt híveket.

A harangról – általában

A harang „feltalálásáról”, első használójáról nincs pontos információnk. Egyes, a XV. században keletkezett vélemény alapján sokáig a nólai Szent Pál püspököt (354–431) tartották a harangok feltalálójának. De keletkezésére a harangok elnevezései is – *campana*,² *nola* – szolgáltathattak indokot. Az első feljegyzés, akinél a „*campana*” szó harang értelemben fordul elő, Cumenaeus Albus, a Skóciához tartozó Hy (ma Iona³) sziget apátja (Kr. u. 660 körül) volt.⁴ Ami viszont biztos, hogy a VII. századtól általánossá váltak a harangok.

A középkor kétféle harangot ismert: vasból és bronzból készültet. Emellett voltak még vas-lemezekből készült harangok is, de ilyeneket csak szükségből, és szegényebb templomok vásároltak, melyek a drágább ércharangok beszerzéséhez nagyobb összegekkel nem rendelkeztek. A bronzharang – amely csak rezet és cinket tartalmazott – a legtisztább szavú harangokat szolgáltatja. A vas harangok hangja erős, de nyers és nem érces.

A XIV. századig a harangok felirata latin nyelvű volt, majd később az illető ország nyelvét kezdték használni. A feliratok hossza és tartalma szintén különböző volt a századok folyama alatt. A XIV. századig leginkább néhány szóból álltak a feliratok és az öntési év mellett az öntő nevét tartalmazták. A XIV. század közepétől kezdve – főleg az öntési technika fejlődése miatt is – azonban mind terjedelmesebbek lettek a feliratok. A legtöbb felirat versben van fogalmazva. Tartalmuk szerint a feliratok:

1. Imák, szentírási idézetek, vagy azon szentek nevei, kiknek tiszteletére a harangot ajánlták.
2. Sok felirat a harangok rendeltetését írja le, néha humoros formában.⁵
3. Leggyakoribb az a felirat, amely egybefoglalja a harang rendeltetésének összes mozzanatait.

A sok felirat közül most csak egyet említek, ami majdnem mindenkinek eszébe jut: „*Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*” vagyis: „*Az élőket hívom, a halottakat megsiratom, a villámokat összetöröm.*”⁶ Egyébként ez a legismertebb és legtöbbet idézett harangfelirat nem a leggyakoribb a harangokon.⁷

A feliratokon kívül más díszítések is előfordulnak, így pl. képek, az adományozó címere stb. A képek sorában leggyakrabban a keresztre feszítés, az Isten báránya, a Szűz Mária, karján a Jézussal stb. található.

A harangokat használat előtt fel kell szentelni. A harangszentelés első példájának tekinthető, amikor XIII. János pápa (965–972) a lateráni főtemplom részére készült óriási harangot 968-ban ünnepélyesen megszentelte és annak a „János” nevet adta.⁸

A templomi harang megszólaltatása figyelmeztető jelzésül szolgál imádságra, istentiszteletre való összejövetelre, vagy valamilyen baj (vihar közeledte, tűz stb.) hírüladására. Tűzvész, árvíz (régén ellenséges rajtaütés) esetén félreverték a harangot a lakosság riasztására. Ez abból áll, hogy nem hagyják szabadon lengeni a harangot, ami által az ütő a harangnak sorozatosan csak az egyik oldalát üti meg, ezáltal hangzása feszesebb, gyorsabb és a hallgató számára sürgetőbbé válik.

Leegyszerűsítve tehát a harangnak az említett kettős feladata, szerepe van. E kettős feladaton kívül többféle más rendeltetésük is volt és van, amit az is bizonyít, hogy különféle elnevezést kaptak. Ennek megfelelően egyes templomokban több, csak bizonyos célokra használt harangokat találunk – mint találunk a veszprémi Szent Mihály-bazilikában is. A leggyakrabban előforduló szerepeket a harangok elnevezései is mutatják. Ily elnevezések főleg a következők:⁹

1. A vasárnapi, vagy prédikációs – vagyis: **őregharang**, melyet a vásár- és ünnepnap iistentiszteletek előtt szólaltatják meg.

2. Az **ünnepi harang**, mely csak székesegyházakban, nagy kolostorokban és gazdagabb plébániatemplomokban található. Csak rendkívül ünnepélyes alkalmaknál használják.

3. Az ünnepi haranggal rokon az **örömharang**, mely kizárólag – mint a neve is mutatja – örvendetes alkalmaknál szólaltatják meg, mint a főpásztorok és államfők megjelenésekor, a győztes ütközet, békekötés alkalmából stb.

4. Az **imaharang**, a reggeli, déli és esti harangozás idején, mellyel az egyház híveit szólítja, hogy „Az Úrangyala” kezdetű imát elvégezzék. De ide tartozik még a **lélekharang** megszólaltatása és a temetések körüli harangozások is.

5. Az **emlékharang**, amit pl. a templom harangját adományozó személy halálá-

nak évfordulóján, vagy a település életében kiemelkedő esemény évfordulóján szólaltatják meg.

6. A **vészharang**, mint a neve is mutatja vész esetén szólaltatták meg.

7. A **mentőharang**, néhány vidéken használják, hogy a harang szava utat mutasson az eltévedt utazónak.

8. **Harang a polgári életben** bizonyos feladatra hívja fel a lakókat. Ezen kívül voltak komolyabb szerepű polgári harangok is. Ilyenek voltak pl. a „tolvaj-harangok”, melyeknek szavára a bírák, vádlók, tanúk gyülekeztek össze a tárgyalásra. Továbbá olyan harangok, melyek a halálraítéltek kivégzését jelezték és annak egész tartama alatt szóltak. De leginkább akkor használták a polgári harangokat, amikor a község lakóit valamilyen rendkívüli okból össze akarták hívni, vagy az ellenség váratlan megjelenésekor a lakosságot figyelmeztetni akarták.

8. A **harangjáték** játzsására készült harangok.

A XIII. századig a harangöntés mesterségével csaknem kizárólag a szerzetesek foglalkoztak, majd ezután már a világi, harangöntő-dinasztiák vették át a harangok öntésének mesterségét. A harangöntő – a Magyar Katolikus Lexikon¹⁰ meghatározása szerint – szakvizsgához kötött iparos mesterség, a rézöntő iparral rokon. A II. világháború előtt 2 és fél évnvi segédidővel a nehezebben elsajátítható szakmák közé tartozott. Mivel csak ebből nem mindig lehetett megélni, ezért a mesterek e munka mellett más, ércből készült műtárgyakat – például egyházi – is készítettek. De a XVIII. század végétől már a tűzoltáshoz szükséges eszközöket is ők állították elő.

Azt, hogy Magyarországon mikortól kezdtek harangokat használni, nem ismert. Írásbeli feljegyzések a harangról csak a XIV. századtól tesznek említést. Ismert az is, hogy a történelmi Magyarországon hamar meghonosodott a művészi harangöntés. Sajnos a török megjelenésével ez a virágzó mesterség gyorsan elsorvadt. A falvak elnéptelenedtek, új templomok nem épültek, a régiak nagy része tűz áldozata lett, s bennük égtek a harangok. A menekülő lakosság sokszor magával vitte vagy elásta az egyházi és anyagi értéket jelentő harangokat. A XVI–XVII. században Nyugat-Magyarországot Bécs és Pozsony látta el haranggal. Közvetlenül a török kiűzése után Közép-Magyarországon helyi harangöntők készítettek a kisméretű harangokat. A XVIII. század első felében egymás után alakultak a harangöntő műhelyek, főleg a püspöki székhelyeken. A céhes iparban dolgoztak, de önálló céhet egy városban sem alkottak. A műhelyek öröklődtek, s egy-egy műhely piaca nagyjából egy-egy egyházmegye területére terjedt ki. A harangöntők nemcsak megrendelésre készítettek harangot, a kisebb méretűeket vásárokon is igyekeztek értékesíteni. 1800–1850 között főleg a harangok természetes elhasználódása és az elemi csapások (tűzvész) okozta pusztulás pótlásán dolgoztak.

Ismert magyarországi harangöntő műhely volt az 1858-ban Walser Ferenc alapította harangöntőde. Harminc év alatt közel 1300 harangot öntött. De ettől régebbi

volt a soproni alapítású és ott működő „Selterhofer Frigyes és Fia” harangöntő cég. A műhelyt Selterhofer Frigyes 1816-ban alapította.¹¹

De beszélhetünk – ha nem is dinasztiaiáról – de művészi munkával dicsekedő veszprémi harangöntőkről is. A városban 1849-ig működött Schick János, 1850–1876 között Gloger Sándor, majd felesége, özvegy Gloger Sándorné, végül Tóth Árpád, akit az utolsó veszprémi harangöntőnek is neveztek.¹² Tóth Árpád és a vele egyforma méretű harangöntő műhelyek szerepe a Dunántúlon – Tóth ekkorra már országos hírű harangöntőnek számított – elsősorban az I. világháború után válik jelentőssé. A trianoni békediktátum után Magyarország nem csak területének jelentős részét veszítette el, de elveszítette több harangöntődéjét is. Így Hónig Frigyes aradi, Novotny Antal temesvári és Egry Ferenc kissegyházi műhelyét. A zsugorodott országban Budapesten Walser Ferencé és Szlezák Lászlóé, Sopronban Selterhofer Frigyesé, továbbá Pécsen, Szekszárdon és Baján, valamint Veszprémben működött egy-egy kisebb üzem. Ezekre hárult a háború által megcsappant állomány újratemetése.¹³ És ezért is volt fontos a veszprémi Tóth Árpád harangöntő működése.

Ha haragról beszélünk, mondjunk valamit a harangszóról, a harangozásról is. A harangszónak gonoszúzó szerepet tulajdonítottak, s ezért pestisjárványok, közelgő égháború idején megkongatták a harangokat. A Balaton környékén, Baranyában (de még más tájakon is) azt tartotta a néphit, hogy az a harang, amellyel öngyilkosnak vagy akasztott embernek harangoztak, elveszíti felhőűző képességét.

Kitüntetett szerepe, jelentősége van a déli harangszónak, amely minden nap déli 12 órakor hallható, és az Úrangyala imádságra hív. III. Callixtus pápa 1456. június 29-én kelt úgynevezett Imabullájában – amikor Nándorfehérvárnál a Hunyadi János vezette magyar katonák élet-halál harcukat vívták a törökkel – az egész egyházra előírta a déli harangszót. „[...] *Hogy az egész nép, fajra és nemre való tekintet nélkül, ezeknek az imáknak és búcsúknak részese lehessen, megparancsoljuk és elrendeljük, hogy az összes városok, területek és helyek minden egyes templomában a három órai és az esti ima között, tudniillik az esti imára való harangozás előtt, de legalább olyan tájban, egy vagy több zengő haranggal, hogy jól hallhatók legyenek, félórás időközönként háromszor harangozzanak minden egyes nap, ahogy az Angyali üdvözletre harangozni szokás, s akkor ki-ki az Úr imádságát [...] háromszor mondja el.*”¹⁴ Ennek a célja az volt, hogy a muszlimoknál naponta ötször imára hívó imám kiáltásához hasonlóan a keresztényeket is imára szólítsa a magyarországi kereszties seregnek a törökök elleni győzelméért.

Hunyadi János 1456. július 22-én Nándorfehérvárnál győzelmet aratott a török sereg felett. A pápai bulla Európa nagy részére a győzelem hírével egy időben, vagy azután érkezett meg. Ennek tulajdonítható, hogy a harangszót sokan mindmáig a nándorfehérvári diadal jelének tartják. Később egyébként maga III. Callixtus is korrigálta rendeletét, és a kiszabott imádságokat már nem könyörgésként, hanem hála-

adásként mondatta el a katolikus egyház híveivel. A pápai udvarba augusztus 6-án jutott el Hunyadiék győzelmének híre, ezért a pápa hálából beiktatta az Úr színeváltozásának napját a katolikus egyház hivatalos ünnepnapjai közé.

Emlékharang szól Kőszegen minden nap 11 órakor annak emlékére, hogy 1532-ben Jurisich Miklós várkapitány sikeresen védte meg a várat I. Szulejmán ostromával szemben. Szegeden minden évben március 12-én, az 1879. évi nagy árvíz betörésének évfordulóján harangszóval emlékeznek meg a város pusztulásáról. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1931. március 18-án elrendelte, hogy az I. világháború magyar hősi halottainak emlékére minden évben május 2-án 21 óra 40 perctől negyed órán át tartó harangozást kell végezni.¹⁵

Nem csak a szokásjog szerint is, de a harangok az egyház, a gyülekezet tulajdonát képezték. Sajnos e jogát nagyon sokszor figyelmen kívül hagyták azok, akiknek ezen jog felett örködni kellett volna. Végzetessé vált a harangok életére az ágyú feltalálása is. Például Franciaországban az 1789-es forradalom ideje alatt gyakorlatilag az összes harang a rekvirálás áldozatául esett. Egy közelebbi példával élve: az Európán végigsöprő világháborúk nagyon érzékeny vérveszteséget okoztak a harangállományban. A már említett veszprémi Tóth Árpádnak 1914-re harangjai szóltak Budapesten, Besztercebányán és Nagyváradon, de megrendelést kapott a „[...] megrepedt kecskeméti öreg harang pótlására is, amelynek szava a nóta szerint nemcsak a pusztába hallatszott ki, hanem a monostori zöld erdő vadgalambját is sírásra indította.”¹⁶ A kecskeméti harang öntése ritka nagy esemény volt Veszprémben, hiszen két városi lap is helyszíni riportban számolt be a harang öntéséről. „Senki sem hinné, hogy városunkban ilyen művésziessen kiállított nagyharangokat tudnak gyártani.”¹⁷ – írja a Veszprémi Napló tudósítója.

Mi már tudjuk: a Tóth Árpád öntötte harang is e tudósítás után csak néhány hónapot élt meg. A világháború feneketlen anyagigénye nem kímélte ezeket a nagy műgonddal készített eszközöket sem. 1915-ben a vallás és közoktatási miniszter még csak felmérést készíttetett az egyházak nélkülözhető harangjaikról. A kimutatásban az alábbi adatokat kellett szerepeltetni: a helység nevét, a lakosok, a hívek, a templomok, illetve a kápolnák, a bennük levő harangok számát (a régi harangoknál a készítés időpontját), a harangok hozzávetőleges súlyát, a harangok anyagát. Külön ki kellett térni a történelmi értékkel bíró harangokra, melyek megtartása indokolt lehetett.¹⁸ 1916-ban már a veszprémi harangok is hadba vonultak. Egy szeptemberi híradás szerint Veszprém templomaiból és kápolnáiból mintegy 19 harangot vonultattak be.¹⁹ Szerencsére megmaradt a Székesegyház Szentháromság nevű nagyharangja, valamint minden templomban a legkisebb harang.

Ugyan kevés, de van fordított példa is: ágyúból harang. Az eset kapcsolódik a Szentháromság harangot is öntő Scheichel családhoz. Franz Josef Scheichel a Maria Tafferl-i zárandokhelyen épült templomhoz készített egy 1800 kg-os, majd rá egy

évre egy 3750 kg-os harangot. Utóbbi szerencsésen túlélte a két világháborút. Véletlen egybeesése a sorsnak, hogy a harang verses felirata a következő:

Korábban egy tábori löveg voltam
félelmetes menydörgéseimmel,
Az ellenségnek is kárt okozva estem el.

De most a hangommal
minden istenfélőt hívok
ide, mindenhez, miben Isten tetszését leli.²⁰

Két tárgy készül egy és ugyanazon anyagból, amelyek azonban rendeltetésükben igen ellentétesek – írja egy tanulmányában Rácz Sándor. „Az egyiknek céljául Schiller ezt tűzi ki: *'Legyen első hangja béke', a másik kőfalakat rombol, embereket öl. Az egyik a harang, a másik az ágyú, s bármily ellentétes is rendeltetésük, mégis van a kettő között egy kiengesztelő határpont. Az ágyú bömböl, hogy az ellenséget elűzze, hogy a harang ismét búghassa békeszózatát. A harangokból gyakran ágyukat öntöttek. Volt erre példa dicső függetlenségi harcunkban is. De viszont az is megtörtént, hogy győzelmes háború után az elfoglalt ágyúkból harangokat öntöttek.*

Mikor lesz már egyszer valóban igaz, hogy a harang csak békét és emberbaráti szeretetet hirdethet; mikor teljesedik be Schiller 'Harang'-jának szép mondata!?: Concordia legyen neve! Hirdetni békét, összetartást, A szent gyülekezetbe folyást.”²¹

A veszprémi Szent Mihály-bazilika²²

Az előterjesztésemnek nem célja, hogy a bazilikáról terjedelmes értekezést készítsék. De úgy vélem, hogy szükséges történetének rövid ismertetése, hiszen a harangok – ezek közül az Öregharang is – e bazilika minor egyik tornyában lakik immár 289 esztendeje.²³

A Szent Mihály arkangyal tiszteletére emelt régi Árpádkori bazilika a XI. századból származik, sokszor pusztult el és épült újjá.²⁴ Jelenleg két alacsonyabb mellék-hajóval, sajtáságos altemplomos kriptával, felemelt szentélyvel záródó érseki székesegyház. Az 1276. évi pusztítás és rombolás után gótikus formában épült újjá. Az 1300-as évek második felében a székesegyház tűzvész áldozata lett. A török időkben ismét elpusztult, a várat elfoglaló törökök lóistállónak használták.

A székesegyház 1566. június 30-án, amikor a magyarok Veszprémet visszafoglalták, ismét csak teljesen elpusztult. Miután nem volt templom a várban,

II. Ferdinánd 1629-ben hozzájárult, hogy a káptalan visszatelepedjen és templomot építsen. Szerencsére 1628-ban kissennyei Sennyei István²⁵ püspök a szentély szét-szórt köveit összeszedte, így az engedély birtokában felépítette, majd 1630. január 5-én fel is szentelte az újjáépített templomot. Jobbára az 1629. évi felújítás abban nyilvánult meg, hogy a szentélyt rendbe hozták, a templom egyéb részeit pedig – a főhajót és a mellékhajókat – ideiglenesen fedéllel látták el, hogy a további pusztulástól megóvják.

A templom régi fényét gróf Esterházy Imre²⁶ püspöksége alatt nyerte vissza. Esterházy 1722. szeptember 28-án írta a veszprémi káptalannak: „*Tegnap döntés született arról, hogy a veszprémi romokat, 6000 forintos éves udvari fizetéssel együtt, nekem ítélték.*”²⁷ Annak ellenére, hogy Esterházy politikai okokból és átmeneti jelleggel került Veszprémbe, továbbá idejének jelentős részében egyházmegyéjén kívül, Bécsben és Pozsonyban tartózkodott, mégis tevékeny főpásztornak bizonyult. Veszprémben tervezte az új szemináriumi épület és piarista kollégium építését is. Legfontosabb fejlesztése pedig az volt, hogy 1723 és 1726 között barokk stílusban romjaiból teljesen újjáépítette a harcok során – elsősorban a Heister dúlása miatt 1704-ben – tönkrement román kori székesegyházat, amelynek új freskóit nem kisebb művész, mint Antonio Galli Bibiena készítette.²⁸

Az Esterházy által felépített templom mintegy 21 méter hosszú és 8,5 méter széles volt. Az oldalhajókat gömbszelvényes, a főhajót dongaboltozattal látták el. Tíz oszlop tartotta a középhajó mennyezetét, melyet a szentek különböző színben festett alakjai díszítettek. Nyilvánvaló volt, hogy az 1572-ből ismert tervrajz szerint restaurálták. Ami megmaradt a régi templomból, azt átvették, ami újat építettek, az barokk stílusban készült.

A templom nyugatra néző homlokzatán barokk szokás szerint a sárkánnyal küzdő Szt. Mihály arkangyal képét festették, mely alá a restaurálás évét feltüntető kronosztikont írták:

PIe sVM ConDeCorata eX rVINIs
Romokból ékesített engem a kegyelet²⁹

A nyugat felé eső két torony réztetővel volt fedve, tetején aranyozott keresztekkel. Ezekben 2-2 harang került, amelyekről majd később lesz szó. A szentély felett lévő alacsonyabb toronyban két kisebb harang volt elhelyezve – vagyis ekkor hat haranggal rendelkezett a székesegyház.³⁰

Kisebbségi javításoktól eltekintve nagyobb felújításon csak 1756-ban esett keresztül, amikor Padányi Biró Márton püspök a tetőzetet újjal cserélte fel.

Az 1780. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv adatai szerint a felső templomban hét, az alsó kriptában egy oltár volt. A szentélyben elhelyezett márvány főoltárt

1769-ben Koller püspök emeltette. Oltárképét, Guido Reni Szent Mihály képének utánzatát Rómában festették.

A többi oltár fából készült. Az altemplomban két kripta is volt.

A mai székesegyház Aigner Sándor tervei szerint 1907–1910 között történt újjáépítés eredménye. A csúcsíves szentélyt és altemplomot meghagyták, a megviselt barokk templomot azonban restaurálás helyett lebontották. Meghagyták a vörös kőből épült főfalakat, és a régi alapszerkezetre új templomot építettek.

Legutóbb 1970–1975-ben újították meg a székesegyház külsejét, kibontva és bemutatva annak középkori falmaradványait. 2005-ben a két toronnyal kezdődött meg a székesegyház teljes körű felújítása, amely 2010-ben fejeződött be. A székesegyház búcsúnapja: szeptember 29.³¹

A székesegyház legrégebb alaprajzát 1572-ből ismerjük. Eszerint a katedrális bazilika jellegű és a mainál sokkal rövidebb volt. Keleti felén a kívülről támpillérekkel ellátott félkör alakú szentély volt, melynek folytatásaként a széles főhajóba nyúlik a majdnem négyszögű, szintén magasra emelt térség, melynek északi oldalán, közepén az evangélium, déli oldalán pedig a leckék felolvasására elhelyezett szószékszerű emelvényeket találjuk. E helyre a főhajóból lépcső vezetett fel. Közvetlenül a szentély félkörének végződésénél, a déli oldalon a templomból is kiálló sekrestyét látjuk, melynek szemközti részén, az északi oldalon zárt, bizonyára kápolna helyiség állhatott. A bazilika háromhajós. A széles főhajó, hosszúságát tekintve fele az oldalhajóknak, míg ez utóbbiak félakkora szélességűek, mint a középső hajó. Bizonyára a főhajónál kisebb magasságú oldalhajókat külön 3-3 oszlop tartotta, melyek közül a déli oldalon állókat fallá képezték ki, hogy a dűledező résznek biztosabb alapot adjanak. Az északi oldalhajó nyugati végződésén volt a toronyház, míg a délinél az orgonista részére szánt feljáratot helyezték el. A főhajó szélességében, annak nyugati végében az előcsarnokot látjuk, ahová a főbejáraton lehetett bejutni.

A bazilika harangjai

Azt, hogy építéskor, illetve a legutolsó Heister-felé rombolás és dúlás előtt milyen harangokkal rendelkezett a bazilika, nincs, illetve nem találtam adatot. De biztos, hogy rendelkeztek, hiszen Bél Mátyás 1735. évi, Veszprémről készült leírásában megjegyzi: „[...]a török háborúk idején, amikor szükséges volt tudni, ki közelít a városhoz, a lovasok és a visszatérő gyalogosok számának megfelelően ismételve harangot kongattak.”³²

A székesegyház harangjairól találunk bejegyzést egy 1746. évi egyházi látogatás jegyzőkönyvében.³³ Ebben az olvasható, hogy a templomnak négy harangja van: 88,

44, 18 és 10 – minden valószínűség szerint, figyelemmel az akkor használatos súlymértékre – fontmázsa súlyúak.³⁴ A leírásban más adat nem szerepel a harangokról (felirat, készítő és készítés éve stb.), de a készítettő és a költségek viselője is egyben, a székesegyház újjaépítő Esterházy Imre püspök, a harangöntő pedig Franz Ulrich Scheichel. Az öntés – miután több harangról van szó – 1723–1725 között történt.

Ez némileg összeeseng egy 1901-es, a Veszprémi Hírlapban³⁵ megjelent tanulmánnyal (még jóval az I. világháború előtt vagyunk), de két ponton is van eltérés. E szerint: „*A két főtoronyban négy harang van. 95 – 55 – 18 – és 10 mázsa súlyúak a régi mértékegység szerint. Név szerint: Szentháromság, Jézus, Mária és Szent József harang. Ezen harangokat gróf Eszterházy Imre püspök készítteté. Az északi toronyban van a Szentháromság tiszteletére szentelt nagy harang, melyet tévesen Szent Mihálynak is neveznek. [...]*”³⁶

*Ezen harang fölött van a 10 mázsa súlyú, mely szt. József tiszteletére van szentelve, rajta szt. József képével és a következő felirattal: sanCte Ioseph nVtrItle IesV In teMpestatibVs InterCeDe pro nobIs.*³⁷ 1723. Francz Ulrich Schiegel goss mich in der Leopoldsadt [Leopoldstadt – Földesi].

*A déli toronyban lévő nagyobb harangon az Üdvözítő képe van s e harang az Üdvözítő Jézus tiszteletére van szentelve, amit a rajta lévő fölirat következő szavai jeleznek: ChrIste IesV IVbe VentIs Vt reCeDat teMpestat. 1724. Francz Ulrich Schiegel gegossen hat mich zu Wienn in der Leopoldsadt.*³⁸

*Ezen harang fölött lévő kisebb harangot a Boldogságos Szűz képe ékesíti ezen körirattal: sanCta MarIa VIrgo LIbera nos propICIA a fVIgVre grandIne et Ignea sagItta. 1723.*³⁹

*A szentély fölött lévő tornyocskában két kis harang van: ezek közül a nagyobbikon a szenvedő Jézus kopott képe látható ezen körirattal: Franciscus Zaborski tulit Veszprimium 1711. goss mich Johann Nuspichen in Ofen.*⁴⁰

*A kis lélekharang sz. Mihály harangja, rajta a főangyal csinosan készített dombormű képe; az alsó részén pedig ezen körirat olvasható: Medardus Reig in Graz hat mich gossen 1696.*⁴¹

Ezeket az adatokat veszi át Ádám Iván is, amikor 1912-ben könyvnyomatban is kiadja a veszprémi Székesegyház korábban, a Veszprémi Hírlapban közölt történetének és az 1910-es felújításának leírását.⁴² A legnagyobb harangról írja, hogy a kronosztikon⁴³ szavai szerint viharharangnak szánták, mint ahogy a Szent Józsefről elnevezett harangot is. A Jézus nevű harangot ugyancsak viharharangnak készítették, hiszen a felirat szerint – ami Jézusnak szól – kéri, hogy parancsoljon a szélnek, hogy égháború ne ártson. A Mária harang is viharharang, miután a felirat felszólítja Máriát, hogy mentse meg a híveket a mennykőtől, a jégesőtől és a tüztől. Ez egyáltalán nem meglepő, hogy a templom négy harangjának védőszentjétől a viha-

rok távoltartását kérték. Veszprém egyik legnagyobb sorscsepása a gyakran kitörő tűz, amit a Bakonyból lezúduló viharos szél csak erősített.

A következő kimutatás a harangokról már a háborús rekvirálás idején készült. Ebben már a ma is használatos súlymértékkel jelölték a harangokat, igaz a táblázat fejrésze szerint csak megközelítő adatokat kellett beírni. De ettől függetlenül az ott közölt súlyadatok közel megegyeznek az általam elfogadott átváltó számmal számolt súlyadatokkal.

A rekvirálás sajnos nem maradt el, csak néhány harang élte túl az első világhéget. Így egy 1917. évi államtitkári leirat szerint⁴⁴ néhány harang a történelmi és művészeti értéke okán mentesült a beolvasztás alól. A veszprémi székesegyház harangjai közül ekkor megmaradt az 1696. évben öntött Szent Mihály lélekharang, a Nuspichen János által öntött 1711. évi harang, valamint a legnagyobb, a Szentháromság harang.

A Szent Mihály-bazilika harangjai az I. világháború előtt

A harang elnevezése	Öntés ideje	A harang súlya (kg) (1 fontmázsa= 56,12 kg)	Számítás alapja	Elhelyezés	Megjegyzés
Szentháromság	1725	4938,5	88 fontm. (VÉL III.1.a.1.)	Északi torony	Az 1915-ös kimutatás alapján 4750 kg
Szent József	1723	1010	18 fontm. (VÉL III.1.a.1.)	Északi torony	Az 1915-ös alapján 900 kg.
Jézus	1724	2469,28	44 fontm. (VÉL III.1.a.1.)	Déli torony	Az 1915-ös kimutatás alapján 2750 kg
Mária	1723	561	10 fontm. (VÉL III.1.a.1.)	Déli torony	Az 1915-ös kimutatás alapján 500 kg.
Nuspichen J. által öntött harang (alsó átmérő: 67 cm)	1711	80	Az 1915-ös kimutatás alapján	Szentély fölötti toronyban	Hollétéről, sorsáról nincs tudomásom.

Szent Mihály lélekharang	1696	60	Az 1915-ös kimutatás alapján	Szentély fölötti toronyban	Hollétéről, sorsáról nincs tudomásom.
-----------------------------	------	----	------------------------------------	----------------------------------	---

A harangok végül 1916-ban kezdték meg utazásaikat, illetve olvasztották be őket, hogy aztán ágyú legyen belőlük. A református egyház templomának harangját 1916. szeptember 14-én⁴⁵ dobták ki a toronyból, majd 15-én⁴⁶ sor került a többi harang kiszerezésére is. A következő évben sor került a székesegyház harangjaira is. Mint olvasható volt: „*A közeli napokban leszerelik a székesegyház három harangját [...]. A székesegyház nagyharangja, melyet a város lakossága 'megszólal az öreg Mihály' mondással emleget, itthon marad, mert történelmi értékű műbeccsel bír.*”⁴⁷

A világháború után húsz évig az „öreg Mihály” egyedül volt a bazilika északi toronyában. Csak a két megmaradt kisebb harang tudta hangjával vigasztalni. A harangok pótlására végül 1937-ben került sor.

1937. május 10-i leiratban Rott Nándor püspök arra kéri a székeskáptalant, hogy kezdeményezze az elkészült harangok leszállítását. „*Tudomásom szerint a harangjaink már készen vannak és a Nemzetközi Árumintavásáron közszemlére is kitették.*” – írja Rott püspök. Nyomós oka is lenne a harangok időbeni leszállítására, ugyanis: „*[...] úgy a harangszentelés még a pünkösdi ünnepekben elvégezhető lenne. A rákövetkező héten történne a felszerelés, így megtörténhetne a hívek számára az a kellemes meglepetés, hogy a szentévet új harangjaink zúgása nyitná meg.*”⁴⁸ Sajnos Rott Nándor ez időben betegeskedett, így a harangszentelés jogát átadta Kauzli Dezső nagyprépost, püspökhelyettesnek.

A püspök kérésének megfelelően a harangok a Szentlélek ünnepén, pünkösd másnapján, hétfőn, május 17-én érkeztek meg a városba. A harangok fogadását délután 4 órakor a Szent Imre⁴⁹ téren tartották meg. Megjelent a város, az egyházmegye vezetése, a tanulóifjúság. Az autókat felvirágozták, majd a Szlezák-cég megbízottja átadta a harangokat Serák József kanonok-plébánosnak. A harangok átvétele után ünnepi menetben kísérték a várba, miközben a város összes harangja hallatta szavát. A harangszentelést – melyet Kauzli Dezső tartott – délután 6 órakor történt, a püspöki palota ablakából végignézte a beteg Rott Nándor püspök.

A megszentelt öt harangot ideiglenesen, míg a felemeléshez szükséges műszaki munkálatok tartottak, a székesegyház mellett helyezték el, és a felső építkezések befejezése után húzták fel őket rendeltetési helyükre.⁵⁰

A leghatalmasabb a „*Michael Archangele, Praepositus Paradisi veni in adiutorium Dei*”,⁵¹ 1704 kg, a második a 900 éves Szent István-centenáriumra készült jubileumi harang, a következő latin felírással: „*Sancto Stephano, Regi Inclyto Hungariae Patrona, Haec campana jubilat vertente anno nongentesimo obitus sui.*”⁵² Súlya 969,5 kg, alsó átmérő 125 cm, 96 cm magas és dis’ hangú. A dombor-

mű a közepén: Szent István felajánlja a koronát.

A következő nagyság szerint. „*Sancte Joseph, Quem constituit Dominus Dominum, Domus suae in aerumnis et tempestatibus, Intercede pro ecclesia pro nobis.*”⁵³ 499 kg. Negyedik a „*Sancta Anna Dei Genetricis Mater, Adjuva jugiter clerum nostrum et populum patrociniis tuis.*”⁵⁴ Veszprém 1937., Öntötte és ajándékozta Szlezák László, Magyarország aranykoszorús harangöntő mestere Budapestén.” A domborművön Szent Anna a kis Máriát olvasni tanítja. 220 kg, 63 cm magas és cis” hangú. Az ötödik s legkisebb harang a „*Sancta Maria Mater miseri cordiae, Tu nos in hora mortis suscipe.*”⁵⁵ Súlya 126 kg. Mindegyik harangot még a következő felírás díszíti: „*Ex voto episcopi Ferdinandi Rott et Capituli Wesprimiensis. 1937.*”⁵⁶

Meg kell említeni még azt a harangot is, amit Beöthy-harangnak hívnak, és a II. világháborúban elvitt 500 kg-os harang pótlására készült. Dr. Beöthy kanonok öntette Szent József tiszteletére 1974-ben Gombos Lajos őrbottyáni harangöntővel. 700 kg-os, 110 cm alsó átmérőjű, f” hangú. Felirata az egyik oldalon: „*Szent József tiszteletére öntette Dr Beöthy István kanonok Gombos Lajos őrbottyáni harangöntővel 1974-ben.*” A másik oldalon Szent József egész alakos domborműve a Kisjézussal és liliommal látható.⁵⁷

Mint látható és hallható a bazilikának jelenleg 5 harangja van: 4 harang a déli toronyban és egy – a Szentháromság – az északi toronyban.

A bazilika nagyharangja

„Szent Mihály”, „Öreg Mihály” „Nagyharang” és a megszenteléskor kapott „Szentháromság” harang. A felsorolt megnevezés mind a Bazilika legnagyobb méretű és egyben a legidősebb harangjának elnevezései, amivel a város- és környező települések lakói illették a harangot. Hangja messze szállt, hallották a Balaton-parti települések lakói is. Nem véletlen, hogy több tréfás mondókát is költöttek róla, illetve szóba öntötték a harangkondításokat. A mondókák záró sora minden esetben a Szentháromság harangé volt.⁵⁸

Az ismert, hogy a harangot Eszterházy Imre püspök a saját költségén öntette a másik három haranggal együtt. A harangon olvasható feliratokból tudjuk, hogy a mester a Leopoldstadban harangöntő műhellyel rendelkező Franz Ulrich Scheichel⁵⁹ volt.

A harangöntő_Scheichel

A Scheichel harangöntőde 1719-től működött az akkor még Bécs elővárosaként számon tartott Leopoldstadban. A harangöntő műhely a mai, az öntőde után Glockengasse (Harangköz) 10. szám alatt volt.

Az alapító Franz Josef Scheichel 1689-ben született. A harangöntést valószínűleg Johann Baptist Diválnál Bécsben tanulta, majd kitanulva a mesterséget 1719-ben megalapította a saját üzemét. Franz Josef 1758. november 10-én halt meg. Halála után a műhelyt fia, Franz Ulrich vette át.

Többek között a veszprémi székesegyház Szentháromság harangjának is művészi kivitelezője Franz Ulrich születési ideje nem ismert, de inkább Magyarországon nem fellelhető. Halálának ideje 1786. június 13. A harangöntést Franz Ulrich Scheichel halála után özvegye, Theresia Scheichel folytatta és vezette tovább 1809. november 18-án bekövetkezett haláláig. Ekkor a harangöntő üzem végleg megszűnt. Rá egyébként Ausztria legjelentősebb női harangöntőjeként tekintenek.

Johann Georg – aki szintén harangöntő volt – Franz Josef Scheichel második fia. Ő Franz Anton Grieshaberrel⁶⁰ dolgozott együtt például a salemi⁶¹ cisztercita apátság részére készülő harangon, majd 1757 körül Znaimban telepedett le és megalapította saját üzemét.

Scheichel öntőüzemében sok harang készült, számos osztrák templomba eljuttotak, többek között a bécsi Szent István-dómba is. Szállítottak a délnémet területekre, és természetesen szállítottak Magyarországra is. Néhányat megemlítve:

- Franz Ulrich Scheichel öntötte az Alsó-Ausztriában lévő Herzogenburgi Apátság nagyharangját. Az öntés ideje 1719., a harang alsó átmérője 188 cm, súlya 3.864 kg. Ő öntötte 1749-ben a bécsi Irgalmasok templomában (Barmherzigenkirche) lévő harangot is.

– Franz Josef Scheichel készítette a bécsi Károly-templom (Wiener Karlskirche) nagyharangját, a „Karl”-t, melynek alsó átmérője 169 cm, súlya kb. 3.100 kg. Az Alsó-Ausztriában lévő Mária-kegytemplom nagyharangját, aminek az alsó átmérő 181 cm, súlya 3.735 kg. De ő öntötte az egri Szervita-templom harangját, illetve az 1700-as években kemenesszentpéteri Szent Péter-plébániatemplom 68,4 cm-es alsó átmérőjű harangját is. Ez utóbbinál a harangon nincs jelölve az öntés éve.

Csak részben maradt fenn az apa, Franz Josef Scheichel legjelentősebb műve, az egykor 6-hangzású harang a bécsi Szent István dómban.⁶²

A Szentháromság-harang

Mint már említettem, a harangot Esterházy Imre püspök öntette a saját költségén. Sajnos sem a megrendelésről, a készíttetés körülményeiről, sem a harangok megszenteléséről és a beemelésről sincsenek leírások. Egyedüli leírása a már idézett Strausz-féle ismertető. Ebben olvasható:

„[...] Az északi toronyban van a Szentháromság tiszteletére szentelt nagy

harang, melyet tévesen Szent Mihálynak is neveznek. A rajta lévő kép a Boldogságos Szűzet ábrázolja, amint az égben a Szentháromság megkoronázza. Főlirata: *DoMos VIneas aegrosVe nostros et Caetera serVa o saCra trInItas nos ab aerIs fVrIa. Anno 1725. Durch Feyer bin ich gegossen Francz Ulrich Scheigel mich gegossen hat Wienn.*⁶³

A harangot az 1725. évi beemelés után csak 182 év múlva, az 1907–1910-es felújításkor mozdították el helyéről. Akkor még beavatkozást nem tettek a harangon.

Összefoglalva a harang adatai:

Megrendelő: Esterházy Imre
veszprémi megyéspüspök

Készítés éve: 1725

Készítette: Franz Ulrich
Scheichel, Bécs, Leopoldstadt

Alsó átmérője: 185 cm

Magassága: 151 cm⁶⁴

Súlya: 4935, 5 kg (88 fontmázsa x 56,12 kg)

Hangja: B⁶⁵

A harang koordinátái: 47° 5,816' Északi szélesség, 17°54,173 Keleti hosszúság. Tengerszintfeletti magassága: 246 m (a harang alsó széle). Így a harang ~ 46 m magasan függ a toronyban.

A „Szentháromság” a legidősebb 20 mázsa feletti harangja az országnak. Egy kimutatás szerint Magyarországon a nagyharangok sorában is összesítve a 11.⁶⁶ De az öntési éve és a súlya jogán egyértelműen az ország egyetlen ilyen harangja.

A harang túlélte az I. világháborút, de megcsonkolták 1937-ben. Ekkor az új harangok beemelésének előkészítésekor az eredeti fa harangszéket és jármot kicserélték acél állványra, és Szlezák-féle hajlított járomra. Ez azzal járt, hogy eredeti fűles koronáját lefűrészelték, s tárcsásat csavaroztak rá. A koronája – és a harang formája is – egyébként hasonló volt a bécsi Anna-templom 2. harangjához, amit szintén Franz Ulrich Scheichel öntött 1747-ben. Később az eredeti barokk harangnyelv helyébe is egy lekötött, nem a harang méreteihez illő nyelv került, így a hangja sem a régi. A leszerelt harangnyelv egyébként a bazilika tornyában van.

A nagyharang ma egyedül lakik az északi toronyban. Toronybéli társa csak a

kereplő, ami – mint tudjuk – akkor hallatja hangját, amikor a harangok Rómába mentek, ettől kezdve egészen húsvétig a Szentháromság harang nem szólal meg. Akkor viszont zengése örömteli és messzire hangzó.

Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

A harangszó ugyanolyan jellemzője lehetett egy településnek, tájnak, mint a népdalok vagy a népviselet. A harang zúgása, akár a legszebb énekszó, hivatása az egyik legszebb. Egy régi vers nagyon szépen felsorolja, mi mindenre is szolgál a harang:

Dicsérem az Istent,	Elsiratom a holtakat,
Összehívom a népet,	Kísérem a temetést,
Szólítom a papságot.	Szétszórom a vihart.
Ékesítem az ünnepeket,	Elhárítom a villámot,
Hirdetem a vasárnapot,	Serkentem a lassúkat,
Elűzöm a ragályt.	Békítem a haragosokat. ⁶⁷

A közösség nevet ad a harangnak – a szenteléskor kapott védőszent nevének kivételével – ami szintén annak a jele, hogy közel érzi magához: magáénak vallja, érzelmileg is kötődik hozzá. Ez a kötődés abban is megnyilvánul, hogy a harang kongását szavakkal, mondókéval helyettesíti. Például az 1840-es években keletkezett szövegből a magyar nemzeti megújulás korára, a reformkorra jellemző erős társadalombírálat csendül ki:

Csengettyű: *Was wollen sie?* (Mit akarnak?)
 Kisharang: *Essen und trinken.* (Enni és inni.)
 Nagyobb harang: *Wer wird das zahlen?* (Ki fizeti azt?)
 Nagyharang: *Bürger und Bauer.* (A polgár és a paraszt.)

Ez a kötődés nem csak Veszprémben volt észlelhető. Balatonhenyén és Monoszlón a veszprémi székesegyház harangszavával kapcsolatban is van feljegyzés.⁶⁸

A kisharang kezdi:

Jó reggelt, jó reggelt! Mi újság, mi újság?

Egy nagyobb harang válaszol:

Gyerek született! Gyerek született!

Egy még nagyobb harang kérdi:

Ki az apja? Ki az apja?

Rázendül az öregharang:

A kanonok! A kanonok!

A templom építésének éve, a harangok öntése egybeesik a barokk kiteljesedésével. Esterházy Imre közismerten a magyarországi barokk művészet egyik legjelentősebb egyházi mecénása volt, aki kortársai közül talán a legtudatosabban élt a képzőművészet által kínált reprezentációs eszközökkel, s a korszak legjelentősebb mestereit foglalkoztatta.⁶⁹ A székesegyház építésekor teljes mértékben érvényesültek a barokk stílusjegyek jellemzői. Érzékeltette az erőt, a gazdagságot, a pompát. Felszentelésekor valóban lenyűgözte a híveket, nagy hatást gyakorolt rájuk méretével, építészeti megoldásaival.

A barokk stílus jegyei nem csak a székesegyház építésében teljesebben ki, de láthatóak a templom legnagyobb harangján, a Szentháromság-haragon is. Egyértelműen látszanak a harang felső díszítésén a barokk művészet jelei: a mozgalmasság, az egyenes vonalak hiánya, ami túldíszítettnek tűnhet, de összességében egységes; és a hatalmas méret.

Még így, kopott és elhasználódott állapotában is szemet gyönyörködtető a csavart indák sokasága, a lendületesen kavargó növényornamentika, majd egy-egy férfimaszkban végződő kacsok jelenléte. Ez a díszítés megfigyelhető a harang felső és az alsó részén is. A harang védőszentjéhez írott könyörgés betűi is művészi kivitelezésűek, nem elnagyoltak, mint inkább pontosak és egyforma méretűek. A sorból csak a kronosztikon betűi „lógnak” ki, de azok is egységes egészet alkotnak a szöveg többi betűivel.

Külön említést érdemel a harang védőszentjének számító „Mária megkoronázása” jelenet. Talán nem véletlen, hogy éppen ez a motívum került a harangra. A Mária-kultusz erősítették a történelmi események. Így például a törökök szorongatták Bécs felszabadítása (1683. 09. 12.), amit Mária segítségének tulajdonítottak. Ennek emlékére ünnepet rendel el az egyház (szeptember 12-e Mária napja lesz). Buda visszafoglalása 1686-ban, amikor a harcoló csapatokat erős „máriás lelkesedés” hatja át. Majd I. Lipót 1693-ban megismétli a Szent István-i ország felajánlást, megújítja a szerződést a nemzet és Mária között. Ehhez járul még a XVIII. század felívelő szakasza a nemzet történelmében, ami azt sugallja: a Máriához visszatért magyarság ismét önmagára talált.

Esterházy Imre mecénatúrája jelentős részben a barokk kori kép- és ereklyekultusszal, a kultusz megerősítésével és fellendítésével, illetve új kultuszhelyek létrehozásával állt összefüggésben. Ebbe a programba illeszkedtek a templomoknak és a Mária-kegyhelyeknek nyújtott adományok is. A püspök, aki korábban maga is pálos

szerzetes volt, tudatosan ápolta és terjesztette a rend Mária-tiszteletét. A pálosokat a Boldogságos Szűz kultuszának ápolása minden más rendtől megkülönböztette, amely nem csak az officiumaikban,⁷⁰ miséikben, kegyhelyeik életében, világi szervezeteikben, rózsafüzér-társulataikban jelentkezett, hanem az általuk gondozott templomok képeinek jelentéstartalmában is. Szerepük volt a Patrona Hungariae-kultusz fellendítésében is.⁷¹ Ennek ismeretében megítélésem szerint Esterházy püspöknek tudatos választása volt a Szentháromság ábrázoltatása a felújított – de inkább újjáépített – székesegyház legnagyobb harangján.

Az ábrázolt jelenet nem ismeretlen. A domborművön a Szentháromság koronázza Máriát, aki az Atyaisten és Krisztus között térdel, fölötte lebeg a Szentlélek galambja. Az alakok már nehezen vehetők ki. De viszonylag jól látszik a kiterjesztett szárnyú Szentlélek galamb képében, baloldalon a kereszt Jézus kezében. Jól látható még az Atyaisten jobb oldalt, kezében a földgömbbel, illetve kissé lejjebb középen a felhőn térdeplő Mária. Már kevésbé láthatóak a jelenetet keretbe foglaló és a koronázást figyelő kerubok.

De meg kell említeni a harang másik oldalán látható – nagyon elhasználódott – műalkotást. A készítés dátuma – ANNO 1725 – felett Esterházy Imre püspök egyesített grófi címere látható, amint azt egy-egy angyal tartja. Magyarországon szokatlan módon családi címerét püspöki jelképével bővítve használta.⁷² Az archaikus grófi címere csücskös talpú pajzs kék mezejében jobbra forduló, ötágú nyitott koronán álló, nyelvét kiöltő koronás aranygriff, felemelt jobbujában arany védvasú görbe kardot, előre tartó balujában három zöld szárú és levelű, arannyal futtatott vörös rózsát tart. A sisakdíszben (két pajzstartó koronás griff ötágú nyitott koronát tart a pajzs fölé) ugyanolyan növekvő alakú griff látható, a pajzstakarók jobbról aranykék, balról arany-vörös színűek.⁷³

A harangon a módosított címerpajzs – itt kerek mezőben – valószínűleg a koronán álló és a leírásban is szereplő griff, ahol még a fő motívumok – a jobbujában görbe kard, balujában a három rózsza – még láthatóak. Ha kissé elmosódottan is, de jól felismerhetőek kétoldalt a nyitott koronát tartó griffek is. A sisakdíszben az eredeti címerpajzsban a kinövő griff helyett már a püspöki tiara látható, és ha elmosódottan is, de felismerhetőek a keresztbe tett kulcsok is. Az, hogy a címerpajzs milyen motívumra támaszkodik, sajnos nem kivehető.

A harang minden elemében remekmű. Ha nem tudnánk a díszítő elemek helyét, azt vélnénk, hogy egy művészien megmunkált ötvös-remekművön található. Amit a művész hosszadalmasan, esetleg többször javítva alkotott. Harangon, ami ráadásul méretével is kiemelkedő, nehéz elképzelni, hogy mindezt egy öntőformába álmódta meg Franz Ulrich Scheichel harangöntő művész, majd azt hibátlanul meg is valósította.

Amikor felmászva a toronyba kibújtam a szűk feljárón és először megláttam, egy

kissé visszahőköltem a meglepetéstől. Fenséges volt, ahogy ott magányosan kitöltötte a templomtorony légterét. Volt szerencsém látni Moszkvában a soha meg nem szólaló 216 tonnás „Cár Harang”-ot (még a használatba vétel előtt a földön megrepedt), Kassán a közel 8 tonnás „Orbán Harang”-ot. De ez mégis más. Ő a „mi” harangunk, Ő szolgálatban van. Jószerivel nem lehetett körbejárni, hiszen a járom és a tartószerkezet elfoglalta a harang melletti szűk teret is. Amióta felrakták helyére, sokáig csak a karbantartó személy, esetleg a sekrestyés és a harangozó látta. A hívek hallották a hangját, várták megszólalását: az emberek, a közösség, a hívek szeretetének a tárgyává vált.

Vélhetnénk, hogy nagyon nem is kellene foglalkozni küllemével, hiszen nem látható. De ez a „nem látható állapot” adja a mi felelősségünket: ezt a 290 éves művészi munkát óvnunk, vigyáznunk kell, hogy még évszázadokig szolgálja a közösséget.

És mit jelenthet minden veszprémi számára a „Nagyharang” mélyen zengő hangja? Ugyanazt, mint a pápai „Öregharang” szava: „[...] hit, a humanitás, az együvé tartozás és a türelmesség [...]”⁷⁴ – mindenki számára.

Veszprém szerelmese, Szomaházy István mindig nagy szeretettel írt városáról. Egy alkalommal ekképp mutatta be: „*A kiben van egy kis fogékonyság a természeti szépségek iránt, álljon egy decemberi délután a vár éjszakai bástyájára, mely közel a Gizella királyné földalatti kápolnájához, merészen, száz méternyi magasságban ugrik ki az apró házak amfiteátruma fölé. [...] És hátunk mögött megszólal a nagy székesegyház harangja, mely alatt, a sírbolt pislákoló világosságában, Veszprém elhunyt püspökei alusszák örök álmukat, nehéz, halotti ornátusban.*”⁷⁵

Veszprémbe költözve figyelmeztettek: itt vagy fúj a szél, vagy harangoznak. A mondás igaznak bizonyult, csak az a kár, hogy a város szélén már nem hallatszik oly szépen és zengően a harangszó. De hangzásuk így is kellemes akusztikai élményt nyújt. Különösen akkor, amikor ünnepnapokon megszólal a székesegyház nagyharangja. Az a harang, amelyről Bél Mátyás is megemlékezett Veszprém vármegye leírásában: „[...] az órák változását jeles harangszóval jelzi; négy van a harangokból, hangjában és súlyában egyik fölülmúlja a másikat. Mikor kongatják őket, az együtthangzásnak harmóniájában vetélkednek egymással, hogy azt hihetnéd: harangok szavából szebb zene sehol sem csendül.”⁷⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

Veszprém Érseki és Főkáptalani Levéltár

Levéltári jelzet	Év/szám
1. Veszprémi Káptalan Levéltára, Veszprémi Káptalan magánlevéltára, Documenta iuris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok, Veszprém ecclesiae 1746, Canonica visitacio (III. 1.a.1.)	1746.
2. Veszprém Püspöki levéltár, egyházmegyei hatósági iratai, visitationa canonici, tom 31. (I.1.47.j.Vp.)	1780.
3. Plébániai Levéltárak Veszprém, Szent Mihály plébánia iratai	
Harangok rekvirálása	1916/R209
Harangok visszatartása	1917/O186
Harangok fogadása	1937/A248
Harangok súlya	1940/B494

Könyvek, folyóiratok

- A harangok régésze. Beszélgetés Benkő Elekkel. Természet Világa, 2002. december. Az interjút készítette: Silberer Vera
- ÁDÁM 1912. = Ádám Iván: *A veszprémi székesegyház*. Veszprém, 1912.
- Balogh Jolán et al.: *A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig*, 1. kötet, II. javított kiadás, Budapest, 1961
- BENKŐ 2002. = Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelomedencéi*. Budapest–Kolozsvar, 2002 Elektronikus változata:
<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=865>
- BÉL 1989. = Bél Mátyás: *Veszprém vármegye leírása*. Veszprém, 1989., hasonmás kiadás.
- Dr. Dolencz József: *A veszprémi Székesegyház*. Vasárnapi Újság, 1910. október 9. 841–842. o.
- FORGÓ 2009. = Forgó András: *Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben*. – In: „Fényes palotákban, ékes kőfalokban”: tanulmányok az Esterházy családról / szerk. Maczák Ibolya. – Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2009, 65–87. o.
- FRIEDREICH 1907. = Dr. Friedrich Endre: *A veszprémi Szent Anna kápolna története 1724–1907*. Veszprém, 1907.
- GUTHEIL 1977. = Gutheil Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977
- HALAVÁTS 1905. = Halaváts Gyula: *Magyar harangfeliratokról*, Archeológiai értesítő. 1905/2.
- HARANGOK 2003. = Magyar harangok. *Déli harangszó a Magyar Rádióban*. Budapest, 2003.
- HARANGOK 2009. = *Magyar harangok 2. Déli harangszó az MRI rádióban*. Budapest, 2009.
- HUNFALVY 1860. = Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. II. kötet, Darmstadt, 1860.
- HUNGLER 1986. = Hungler József: *A török kori Veszprém*. Veszprém, 1986.
- HUNGLER 1988. = Hungler József: *Veszprém településtörténete*. Veszprém, 1988.
- Kelényi György: *A barokk művészete*. Corvina Kiadó, Budapest, 1985.
- KOLTAI 2005. = Koltai András: *Császárhű, bőkezű, remete: Esterházy Imre hercegprímás*, In: LIMES 2005/3. Tudományos Szemle, Tataháza, 5–19. o.
- KOROMPAY 1957. = Korompay György: *Veszprém*. 2. átdolgozott, bővített kiadás, Budapest, 1957.

- LUKÁCS 2001. = Lukács László: *Népi harangszó-magyarázatok*. In: Magyar Nyelvőr, 2001/1. szám 56–68. o.
- LUKCSICS 1912. = Dr. Lukcsics Pál – dr. Pfeiffer János: *A veszprémi Püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszprém, 1933.
- MÁRKUSNÉ 2011. = Márkusné Vörös Hajnalka: *A veszprémi barokk székesegyház rendhagyó keresztút-ábrázolásai*. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor (szerk.): *Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újraszentelésének tiszteletére*. (A veszprémi egyházmegye múltjából 23.) 85–98. o.
- NAGY 1858. = Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest, 1858, 4. kötet
- PATAY 1965. = Patay Pál: *A homokbödögei harang*. Veszprém megyei Múzeumi közlemények, 1965/3.
- PATAY 1976. = Patay Pál: *Harangszó*. In: Múzsák 1976/2.
- PATAY 1977. = Patay Pál: *Régi harangok*, Corvina kiadó, Budapest, 1977.
- PATAY 1989. = Patay Pál: *Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt*. Magyar Nemzeti Múzeum, 1989.
- PATAY 2000. = Patay Pál: *A magyarországi harangok új- és legújabbkori története*. In: Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Szerk: Visy Zsolt, Budapest, 2000.
- PETERDY 2010 = Horváthné Peterdy Ilona: *Csengős szerelem*. Veszprém 2010.
- Pauer János: *Egyházi nevezetes régiség*. In: *Religió*, 1855. szeptember 27., 298–299. o.
- RÁCZ 1887. = Rácz Sándor: *A harang*. Vasárnapi Újság, I. – 1887. 09. 11., II. – 1887. 09. 18., III. – 1887. 09. 25.
- RÉVAI 1780. = Révai Miklós: *Böltselkedés a menykőről*. Várad, 1780.
- Rómer Flóris: *Ultimatum a honi harangisíne ügyében*. Vasárnapi Újság, 1865. február 26. 103. o.
- Rómer Flóris: *Ismét néhány szó a régi harangokról*. Vasárnapi Újság, 1865. december 10. 634. o.
- SAUR 2007. = Saur Allgemeines Künstlerlexikon, 27. kötet, K. G. Saur Verlag, München–Leipzig, 2007.
- Szikora József: *Mint a középkorban. Harangöntés, harangozás, harangszó*. Új Ember, 1999. május. 2., 4. o.
- SZOMAHÁZY 1893. = Szomaházy István: *Veszprém*. Vasárnapi Újság, 1893. április 23.
- VARGA 2009. = Varga Béla: *Veszprém város lexikona*. Veszprém, 2009.
- Veszprém múltja és jelene 1912, [é. n.]
- WALTER 1885. = Dr. Walter Gyula: *A harang*. In: Új Magyar Sion, Esztergom, 1885. 413–418. o.

*Ez úton is megköszönöm Nagy Károly kanonok úr,
a Szent Mihály-bazilika plébánosa, valamint
dr. Kredics László, dr. Miklós Márton és
Simon Nándor hathatós segítségét.*

JEGYZETEK

¹ Idézi LUKÁCS 2001., 56. o. Az idézet megjelent: Herman Ottó: *A harangok szava és még valami*. Ethnographia II. 1891. Budapest

² Olaszország (Itália) Campania tartománya az ókorban híres volt nemcsak érceiről és kitűnő agyagjáról, hanem e két anyag felhasználásával készült edényeiről is. Ismert, hogy az agyagalakítás és ércöntés mily nagy szerepet játszanak a harangok készítésénél. Így könnyen elképzel-

hető, hogy azon hely neve, ahol a harangokhoz szükséges anyagok rendelkezésre álltak és ahol ezek feldolgozásában ügyes iparosok éltek, átkerült magára az előállított tárgyra is. WALTER 1885., 417. o.

³ Belső-Hebridák egyik szigete. 5,5 kilométer hosszú és 2 kilométer széles.

⁴ WALTER 1885., 416. o.

⁵ „So lang ich sitze, bin ich stumm, Doch schwing ich mich im Thurm herum Und werf' mein Zungen hin und her, So ruf' ich dich zu Gottes Ehr' Zur Predigt, Ol gel und Gesang. Den Dieb ruf' ich zum Galgenstrang, Den Wittwen bring ich Traurigkeit, Dem Brautpaar bring ich frohe Zeit, Auch des creirten Doctors Ruhm Verkü id' ich in der Stadt herum. Zu Märkten, Schlachten und zu Brand Ruf' ich die ganze Stadt zu Hand. Was man verliert bei meinem Schall, Ein jeder Bürger wissen soll” – Amíg ülök, néma vagyok, de ha a toronyban lóbálok magam, és a nyelvem ide-oda dobálok, úgy hívlak téged az istentisztelethez, prédikációhoz, imához és énekhez. Így hívom a tolvajt az akasztófára, az özvegyének viszem a szomorúságot, az ifjú párnak boldog időket viszek, még a szülészbába dicséretet is hirdetem az egész városban. Vásárokhoz, harcokhoz és a tüzekhez hívom az egész város segítségét. Mit egy hangnál az ember kiolvas, azt tudni kell minden lakónak. Forrás: Walter 1885., 430–433. o. (A német nyelvű szövegeket lefordította: Földesi József)

⁶ Az idézet Friedrich Schiller *Das Lied von der Glocke* (Ének a harangról) költeményének motója, ami a harangról szóló és Celanoi Boldog Tamásnak (Celano, Abruzzók, Itália, 1190 k. – Tagliacozzo, 1260 k., költő, életrajzíró) tulajdonított híres leoninusok töredékeinek egyik sora. Forrás: Pallas Nagylexikon

⁷ A harangszó villámörő erejét már elég korán vitatták. Bolgár Mihály egy felolvasásában mondta: „[...] ha tehát az égháború az ördög műve, tömjén, szentelt só stb. által el is lesz űzhető. De különösen a harangok szava az, a mely az ördögöt megállítja eme romboló munkájába, s tönkreteszi erejét. Innét a falukon ma is divatozó harangozás a felhők elé [...] A tudomány fegyvere kiirtotta a sárkányokat, nevetségessé tette a babonát, megritkította a csodákat, s az égháborúnál tönkretette a sátán hatalmát.” Forrás: Részlet „... a régiek ismeretei a villám-, villámlás és mennydörgésről” című felolvasásból. Veszprémi Közlöny, 1888. november 18. De hasonlóképpen vélekedik Révai Miklós is a villámokról szóló könyvében: „[...] Vagynak, a' kik az álgyük kisüttetésének, vagy a' harangok veretésének valami természeti tehetséget tulajdonítanak az égi háborúnak széllyel oszlatására, kiket azonban csak maga a hangról való tanítás is eléggé megtorkol: mert a hanggal nem okoztatik a felhőknek eltávozások [...]. Britanniában huszon négy templomokba béütött a mennykő, a melyeken harangoztak, a többiek pedig, a hol csendesen voltak, mind sértetlen maradtak; és a Kisznettei toronyban két harangozót az életéből is kivégzett.” RÉVAI 1780., 196–197. o.

⁸ WALTER 1885., 892. o.

⁹ WALTER 1885., 898–902. o.

¹⁰ Magyar Katolikus Lexikon, főszerk: Diós István, Budapest, 1993. A lexikon internetes verziója elérhető a <http://lexikon.katolikus.hu/H/harang%C3%B6nt%C5%91.html> linken. Letöltés ideje: 2013. december 30.

¹¹ WALTER 1885., 917. o.

¹² Dr. Földesi Ferenc: Harangöntők Veszprémben. Veszprémi Szemle, 2015/1. 36–50. o.

¹³ PATAY 2000

¹⁴ http://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9li_harangsz%C3%B3. Letöltés ideje: 2014. január 3.

¹⁵ <http://lexikon.katolikus.hu>. Letöltés ideje: 2013. december 30.

¹⁶ Veszprémi Napló, 1914. április 26. A veszprémi ipar diadala. 5. o. Az újságíró ez esetben pontatlan volt. A kecskeméti öregharang valóban megrepedt, amit 1852-ben Schaudt András öntött újjá. Tóth Árpád valószínűleg egy másik harangot öntött, amit az I. világháborúban beolvasztottak.

- ¹⁷ Veszprémi Napló, 1914. július 5. Harangöntés. 2. o.
- ¹⁸ <http://lexikon.katolikus.hu/H/harangrekvir%C3%A11%C3%A1s.html>. Letöltés ideje: 2014. március 31. A veszprémi plébánia a harangösszesítést 1915. szeptember 15-én készítette el. E szerint Veszprémben a hívek száma 11.418 fő volt, a templomok száma 8, amelyekben 25 harang lakott. Ezekon kívül a református templomban 3, az evangélikusban szintén 3 harang volt, illetve a város tulajdonában a felső és a középső temetőben 2-2 lélekharang is volt. Forrás: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL), Legújabbkori plébániai kimutatások, (a továbbiakban: I.1.47.j.), Veszprém, 1916/R209
- ¹⁹ Veszprémi Hírlap, 1916. szeptember 17. 4. o. és Veszprémi Hírlap, 1917. október 21. 4. o.
- ²⁰ Forrás: http://de.wikipedia.org/wiki/Wallfahrtskirche_Maria_Taferl. Letöltve: 2014. 08. 20.
- ²¹ RÁCZ 1887., III. 643. o.
- ²² A Székesegyház 1981-ben II. János Pál pápa emelte „basilica minor” rangra. A basilica minor templomok pápától kapott kitüntető címe, melynek adományozása a XVIII. századtól terjedt el. Építészeti stílushoz nem kötődik. Kiváltságai közé tartozik a pápai címerben található kulcsok ábrázolásának alkalmazása a saját fölszerelési tárgyain, és pápai hatalom jelképeinek használata az oltár két oldalán.
- ²³ Az ismertetés elsősorban dr. Lukács Pál – dr. Pfeiffer János: A veszprémi Püspöki vár a katolikus restauráció korában, valamint Veszprém múltja és jelene 1912. című kiadványok felhasználásával készült.
- ²⁴ A Székesegyház részletes történetét, az 1910. évi felújítás részleteivel lásd: Ádám Iván: A veszprémi Székesegyház. Veszprém, 1912. A lenyomat folytatásban megjelent a Veszprémi Hírlap 1907–1912. évi lapszámaiban is.
- ²⁵ Sennyey István, kissenyeyi (Küküllővár, Küküllő vm., 1580 körül – Győr, 1635. október 22.): megyéspüspök. Apja Sennyey Pongrác a székelyek főkapitánya, később Báthory Zsigmond kancellárja. A gimnáziumot a bécsi jezsuitáknál, a teológiát Rómában végezte. 1616-ban pappá szentelték. 1618-ban Pázmány Péter esztergomi kanonokká és gömöri főesperessé, és 1623. V. 13-tól budafelhévi préposttá nevezte ki. 1621. V. 15. – 1623. III. 25. között soproni városplébános. 1621. X. 21-én a király kinevezte boszniai, 1623. V. 5-én váci megyéspüspökké, majd királyi alkancellár. Mint váci püspök teljesen a diplomáciának élt. A királyt képviselte a nikolsburgi békét megelőző tárgyalásokon. Később Erdélybe küldték Bethlen Gáborhoz követségbe. 1626. II. 22-én Kassán a király képviselője Bethlen és Brandenburgi Katalin esküvőjén. 1628-ban összeíratta a váci püspökség javadalmait. 1628. VII. 11-től veszprémi megyéspüspök, újra fölállította a káptalant és restauráltatta a székesegyházat. 1630. II. 25-től győri megyéspüspök. A jezsuitákat támogatta templomépítésükben. Kortársai szerint a németek mérgezték meg. Sírja a szombathelyi ferences templomban van.
Forrás: <http://leveltar.veszpremiersekseg.hu/ifj-sennyey-istvan/> Letöltve: 2014. augusztus 3.
- ²⁶ Esterházy Imre született Vágújhelyen (Nyitra m.) 1663. november 18-án, Esterházy Imre és Bucsányi Zsuzsanna szülöktől. A humán tantárgyakat Nagyszombatban és Sopronban végezte a jezsuitáknál. A pálos rendbe 1680-ban lépett, az újoncévét Bánfalván (Sopron m.) töltötte, a filozófiát Bécsújhelyen végezte. A rend generálisa a római Collegium Germanico-Hungaricumba küldte, ahová 1683. november 18-án érkezett. Példásan viselkedett és kitűnően tanult. A filozófiából és a teológiából doktorátust szerzett. 1687. október 13-án szerpaként hagyta el Rómát. Pappá szentelték itthon 1688. február 15-én. Rendjében a lepoglavai és a nagyszombati rendházban filozófiai és teológiai tanárként működött. A rend generálisává 1702-ben választották meg. Váci püspök 1706-ban, zágrábi püspök 1708-ban. Püspökké szentelte Keresztély Ágost bíboros, esztergomi érsek Pozsonyban 1708. márc. 4-én, az országgyűlés alkalmával. Nagy része volt abban, hogy a horvát Rendek a „Pragmatica Sanctio”-t már 1712-ben elfogadták. 1715-ben grófi címet kapott. Veszprémi püspökké és főispánná 1723. január 17-én nevezték ki. Csak két és fél évet töltött az egyházmegyében, de ez idő alatt barokk

stílusban újjáépítette a káptalannal együtt a székesegyházat, ellátta haranggal, s tervbe vette a szeminárium és gimnázium felépítését is. A király valóságos titkos tanácsosi címmel tüntette ki és 1725. augusztus 31-én esztergomi érsekké és primássá tette. Ő koronázta meg 1741-ben Mária Teréziát. Kínos lábfájása miatt azonban a koronázási misét Erdődy Gábor, egri püspök tartotta helyette. Donner Rafaellel 1732-ben felépítette a pozsonyi székesegyház Alamizsnás Szent János-kápolnáját. Ebbe temetkezett önmaga készítette feliratú síremlék alá. Meghalt Pozsonyban 1745. december 6-án. A magyar gyászbeszédet Padányi Bíró Márton veszprémi püspök tartotta. Mint főpap fényes barokk udvart tartott, de saját személyében alázatos szerzetes maradt. Primásként is „Frater Emericus”-nak írta alá nevét. Több mint kétmillió ezüstforintot fordított egyházi és kulturális célokra. Egykori rendjét később is bőkezűen támogatta. De támogatta a kapucinusokat, a trinitáriusokat és a piaristákat is.

Forrás: <http://leveltar.veszpremiersekseg.hu/eszterhazy-imre/> Letöltve: 2014. augusztus 3.

²⁷ KOLTAI 2005., 10. o.

²⁸ Uo.

²⁹ Az évszám: 1723.

³⁰ LUKCSICS 1933., 27. o.

³¹ VARGA 2009., 771–773. o.

³² BÉL 1989., 93. o.

³³ VÉL III. 1.a.1. Canonica visitacionis, 1746.

³⁴ Az itt használatos fontmázsa országos mérték. 100–144 font, azaz 49,11–75,32 kg. 18 aleggység közül a bécsi a 17. század elejéig 55,58 kg, 1756-ig 56,12 kg, azután 56,0 kg, a magyar 58,80 kg. A métermázsa 100 kg. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/M/m%C3%A1zsa.html>. Letöltve: 2014. augusztus 3. Valamint lásd: Bogdán István: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. Miután a harangokat 1723 és 1725 között készítették, az 56,12 kg-al számolva a közlés sorrendjében a harangok súlya (88–44–18–10): 4938,5 kg, 2469,28 kg, 1010 kg és 561 kg. Én a továbbiakban ezt tekintem mértékadónak.

³⁵ Veszprémi Hírlap, 1901. december 15. Strausz Antal: A veszprémi plébánia története. 7. o. Az itt közölt súlyadatok forrását a szerző nem adta meg, egyezés csak a két könnyebb harang esetében van. Az itt közölt leírás minden bizonnyal a legrészletesebb adat a székesegyház régi harangjairól.

³⁶ A harangról bővebben a Szentháromság harang fejezetben olvasható.

³⁷ *Szent József, Jézus nevelőatyja, légy közbenjárónk nagy viharokban 1723. Francz Ulrich Schiegel készített engem Leopoldstadban.*

³⁸ *Jézus Krisztus távolítsd el tőlünk a viharos szeleket 1724. Francz Ulrich Schiegel öntött engem Bécsben, Leopoldstadban.*

³⁹ *Szent Szűz Mária szabadíts meg minket a vihartól, jégesőtől a villámok nyilaitól 1723.*

⁴⁰ *Zaborski Ferenc hozott Veszprémbe 1711. Kemencében öntött engem Nuspichen János.* Johann, Nuspickher (meghalt Budán vagy Pesten, 1713) császári ágyú- és harangöntő. 1680-ban még Salzburgban működött. 1690 vagy 1696-tól Budán a török után az első harangöntő. Halála után a műhelyét özvegye, Maria Ursula, Nuspickherin vette át, így férje után 1716/17-ig a harangöntő műhely tulajdonosa Pesten. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/N/Nuspickher.html>. Letöltve: 2014. augusztus 4.

⁴¹ *Medardus Reig öntött engem Gráczban 1696.*

⁴² ÁDÁM 1912., 399–400. o.

⁴³ Épületek homlokzatán (vagy tárgyakon – például harang) elhelyezett, az építésre, építtetőre utaló, általában latin nyelvű fölírat. A nagyobb mérettel v. színezéssel kiemelt betűi, római számokként összeadva az építés (készítés) évszámát adják. Verses változata a *kronogramma*. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/K/kronosztikon.html>. Letöltve: 2014. augusztus 4.

- ⁴⁴ VÉL, Plébániai levéltárak Veszprém, Szent Mihály plébánia iratai (a továbbiakban: VI. 157.), 1917/0186
- ⁴⁵ Veszprémvármegye, 1916. szeptember 16., Elnémulnak a harangok. 3. o.
- ⁴⁶ Veszprémi Hírlap, 1916. szeptember 17., Harangátadás. 4. o.
- ⁴⁷ Veszprémi Hírlap, 1917. október 21., Elviszik a harangokat. 4. o.
- ⁴⁸ VÉL VI. 157. 1937/A248
- ⁴⁹ Szent Imre tér: A tér eredendően természetes neve Vásártér volt, amely nevet 1907-ben, az első nagy utcánév-rendezőskor változtatott a város hatósága Búzapiac tér névre. 1930-tól 1950-ig a Szent Imre tér nevet viselte. 1950-ben ide „költöztették” át a Rákóczi tér nevet, mígnem 1973-ban a Münnich Ferenc tér nevet kapta. A rendszerváltás után, 1991-ben az új önkormányzat megszüntette ezt a nevet. A tér elnevezése 2013 novemberi közgyűlési határozat szerint ismét Szent Imre tér. Forrás: <http://www.veszprem.hu/veszpremieknak/hirek/kozeleti-hirek/4146-uj-ternevek-a-belvarosban>. Letöltve: 2014. augusztus 6.
- ⁵⁰ Sajnos a harangok fogadásáról, majd azok fölszenteléséről mindeneddig nem találtam fényképfelvételeket.
- ⁵¹ *Mihály Arkangyal, a Paradicsom ura, jöjj Isten segítségével.* A harangot sajnos a II. világháborúban elvitték. Pótlása azóta sem történt meg.
- ⁵² „*Szent Istvánnak, Magyarország jeles pártfogó királyának kilencszázadik évfordulóján örvendő harang*”
- ⁵³ Ez a harang is a II. világháború áldozata lett.
- ⁵⁴ *Szent Anna, Istenszülő Mária anyja, légy oltalmazója papságunknak és híveinknek*
- ⁵⁵ *Szűz Mária, irgalmasság anyja, a halál óráján fogadj el bennünket.* A szöveget Mária egészalakos domborműve választja ketté.
- ⁵⁶ *Rott Nándor és a veszprémi káptalan fogadalmából. 1937.* Veszprémi Hírlap, 1937. május 23., A székesegyház új harangjai. I. o.
- ⁵⁷ Az adatok forrása: PETERDY 2010., 98–99. o. és <http://www.magyarharangok.hu/veszprem.html>
- ⁵⁸ Lásd: LUKÁCS 2001., 56–68. o.
- ⁵⁹ A korabeli harangfeliratok átíratában a harangöntő nevét *Franz Ulrich Schiegel-nek* írták.
- ⁶⁰ Franz Anton Grieshaber (Waldshut, 1725. április 23. – Mímmenhausen, 1757. december 23.) a délnyugati német fém- és harangöntő műhely alapítója. Nagyapja már ismert harangöntő a régióban. F. A. Grieshabernek a tökéletes alakú és technikailag kiváló öntvények gyorsan országos hírnevet szereztek műhelyének. A Grieshaber-harangok kifogástalan öntési technológiával, kiváló minőségű munkával, magas művészi kivitelezéssel párosulva készültek. Az általa készített 8000 kg-os harang ma is Svájc ötödik legnagyobb harangja. Forrás: http://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Anton_Grieshaber. Letöltve: 2014. augusztus 06.
- ⁶¹ Salem Apátság Németországban, a Bodeni tó mellett található, Konstanz várostól 10 km-re. A cisztercita apátságot 1137-ben alapították. A harmincéves háború alatt teljesen elpusztult, majd újjáépítették. Fénykorát újra a 18. században élte. 1803-ban a templomot bezárták. 1964–1969 között az egyház – állami támogatással – a templomot – a hozzá tartozó épületeket felújította. 1996-ban kezdődtek el a legdrágább felújítási munkálatok, a feltárás során előkerültek az eredeti színek. 2004-ben fejeződött be a külső felújítás. Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Salem_Abbey. Letöltve: 2014. 08. 18.
- ⁶² Forrás: http://de.wikipedia.org/wiki/Glockengie%C3%9Ferei_Scheichel. Letöltve: 2014. augusztus 6. A weblapon hivatkozott irodalom: Jörg Wernisch: Glockenkunde von Österreich, Journal-Verlag, Lienz, 2006
- ⁶³ *Házainkat, szőlőinket és mezőinket és minden javainkat őrizd meg ó Szentháromság és minket magunkat is a dühöngő viharoktól. A tűzben öntött engem Francz Ulrich Scheigel Bécsben*

1725. Veszprémi Hírlap, 1901. december 15. Strausz Antal: A veszprémi plébánia története. 7. o.
- ⁶⁴ Az itt közölt átmérő és a magasság adatai saját mérés. A Magyar Harangok oldalon a harang átmérője 177 cm, illetve 191 cm a PETERDY 2010., 98. o. könyvben.
- ⁶⁵ Dr. Miklós Márton közlése szerint, akinek ezúton is megköszönöm segítségét.
- ⁶⁶ Magyar Harangok, http://www.magyarharangok.hu/legnagyobb_harangok.html Letöltve: 2014. augusztus 11. A nagyharangok sorában tartja számon a Vasárnapi Újság egyik összesítése is. Vasárnapi Újság, 1863. 12. 27., Hazánk legnagyobb harangjai. 480. o.
- ⁶⁷ Kertész Kálmán: Sekrestyések könyve. Stephaneum, 1939. 18. o.
- ⁶⁸ LUKÁCS 2001., 58–59. o.
- ⁶⁹ MÁRKUSNÉ 2011., 90. o.
- ⁷⁰ Liturgikus szolgálatok összessége.
- ⁷¹ MÁRKUSNÉ 2011., 95. o.
- ⁷² KOLTAI 2005., 10. o.
- ⁷³ NAGY 1858., A címer metszete a 81. oldalon, leírása a 100. oldalon található. A címer leírása még olvasható a http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Csakvar/pages/014_istenert.htm oldalon. Letöltve 2014. augusztus 12.
- ⁷⁴ Somfai Balázs: Példák a megyei értéktárba beérkezett javaslatok véleményezésének módszertani támogatására, kézirat, a szerző engedélyével.
- ⁷⁵ SZOMAHÁZY 1893., 285. o.
- ⁷⁶ BÉL 1989., 95. o.

A 320 éves Szent Mihály-lélekharang

Kiegészítés

*A veszprémi Szent Mihály-bazilika
Szentháromság nevű harangja
című felterjesztéshez (2014. szept. 17.)*

FÖLDESI FERENC

AMIKOR A VESZPRÉMI BAZILIKA SZENTHÁROMSÁG HARANGJÁRÓL elkészítettem a települési értéktárba történő felterjesztésemet, a bazilika valamikori harangjai felsorolásánál a legrégebbi haranghoz csak azt tudtam írni: ismeretlen helyen. A felterjesztésben sem írtam róla többet, mint amit egy Veszprémi Hírlap 1901. december 15. számában Strausz Antal kanonok felsorolásában is olvasható: *A kis lélekharang sz[ent]. Mihály harangja, rajta a főangyal csinosan készített dombormű képe; az alsó részén pedig ezen körirat olvasható: Medardus Reig in Graz hat mich gosen ano 1696.*” Vagyis: Medardus Reig öntött engem Grazban 1696.

Medardus Reig születési ideje nem ismert, ágyú- és harangöntőként dolgozott Grazban, majd 1681–1697 között a mai Németország területén, több városban. Ez utóbbi volt a legtermékenyebb időszaka. 2014-ben a grazi kálvária templom restaurálásakor fedezték fel Reig által öntött legrégebbi bronz harangot, amit 1675-ben készített. De ő öntötte 1685-ben Grazban, a Karmeliták terén látható csavart bronz Szentháromság-szobor oszlopát is. E városban halt meg 1697. december 24-én.

Gróf Széchényi Pál veszprémi püspök (1687. április 26-tól 1710-ig), 1696-ban – vagyis a Szent Mihály-lélekharang öntési évében – veszi át a kalocsai érsekség vezetését is. 1704. január 2-án a bécsi udvar őt bízta meg, hogy tárgyaljon II. Rákóczi Ferencsel és közvetítsen a császár és a kurucok közt. Sopronban halt meg 1710. május 22-én. Halála után Bánfalván temették el, ahonnan 1811-ben átvitték a nagy-cenki családi sírboltba.

Ismert, hogy a veszprémi székesegyházat többször lerombolták, harangjait beolvastották, erről Ádám Iván veszprémi kanonok írt cikksorozatot a Veszprémi Hírlap 1907–1912. évi lapszámaiban, munkája önálló kötetként is megjelent (lásd: Ádám Iván: A veszprémi Székesegyház, Veszprém 1912.).

Az első, majd a második világháború feneketlen anyagigénye elnyelte a bazilika régi harangjait. Szerencsére a legrégebbi, a Szent Mihály-lélekharang és a Szentháromság-harang – amely Magyarország legidősebb 20 mázsa feletti harangja – megmaradt.

Amikor a Szent Mihály lélekharang eredeti szolgálati helyén függött, nem volt egyedül. Ádám Iván írja a már említett cikksorozatában: „Október 23-án szedtük le a barokk szentély kis tornyát, két kicsike régi harangjával. A haranglábakon ezt a felírást találtuk: 'Paur Ferenc ács csinálta (reparálta) 1867. augusztus 19-ikén. 102 éves volt a harangláb.' – Ezek szerint a bazilika tetőzetét és a kis tornyot 1765-ben csinálták.” A bazilika átépítése előtt a szentély feletti kis huszártoronyban egy

1711-ben készített harang társaságában volt. Ez utóbbi 80 kg-os volt, hollétéről továbbra sincs tudomásom. A 60 kg-os Szent Mihály-lélekharang – melynek azonosításában segített az Érseki Levéltár egyik munkatársa – azonban jelenleg az Érseki Palota jobboldali földszinti folyosójának végén függ.

Születésekor még zajlott a törökök kiűzésére indított háború, túlélte 1704-ben Heister generális veszprémi dülását, megmenekült a háborúk mohóságától. Ugyan 1910-től már nem az eredeti helyén siratja a holtakat, de ma is eredeti szépségében csodálhatjuk.

Kézirat lezárva: 2016. 07. 26.

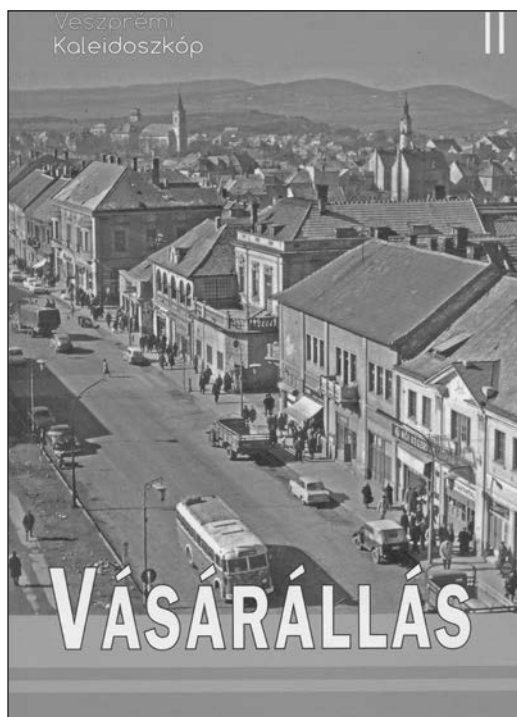
KÖNYVSZEMLE

Vásárállás /Írta és szerk. Márkusné Vörös Hajnalka. – Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (Veszprémi Kaleidoszkóp 2.) 2015. – 365 p. *„A helytörténetírásban napjainkban a társadalomtörténeti megközelítés előtérbe kerülésével, az események története helyett inkább a gazdasági, társadalmi folyamatok alakulása került a szaktudomány érdeklődésének homlokterébe, és ez felértékelheti a helyi kutatásokat. Az új szemlélet másként látja a helytörténet értelmét és szerepét is, mert a társadalom szerkezete és annak működési módja a maga konkrétságában, helyi szinten fogható meg, forrásait is ott találja meg. Helytörténeti munkáink közül is azok a legértékesebbek, amelyek vállalkoznak ilyen mélyfúrásra, s meggyőződésem, hogy ez értékes – és befogadható – mind a helyi közösség, mind a tudományos közgondolkodás számára.”* (Helytörténeti kiadványok Veszprémben, Honismeret 2007. 3. sz. p. 90–97.) A szerző, Márkusné Vörös Hajnalka 2007-ben megjelent közléséből idézve a Veszprémi Kaleidoszkóp második kötete a 2015-ben megjelent „Vásárállás” című várostörténeti kiadvány írásánál és szerkesztésénél sikeresen teljesítette a „mélyfúrást”.

Veszprém központi városrészét, az egykori kereskedő negyedet bemutató tudományos igényű mesélőkönyv élénk társadalomrajz: bekíséri az olvasót az 1960-as és '70-es évek „modernizációs” törekvései következtében, nagyrészt lebontásra ítélt egykori kereskedőnegyed házaiba, üzleteibe, vendéglőibe, megismertet továbbá a városrész szakrális értékeivel is. A kiadvány bevezet továbbá a helyi evangélikus gyülekezet és a zsidó hitközség világába: bemutatja a két felekezet iskoláit, neves tanárait, egyházi elöljáróságait. A gazdag képanyaggal illusztrált könyvben követheti az olvasó az utcaképek koronkénti változásain túlmenően az egykori kereskedő és iparos családok mindennapjait is.

A „Vásárállás” városrész megnevezés Veszprém történetében 1774-ben olvasható először. Az egykori vasúti megálló (Honvédlaktanya) fölötti, az Almádi út északi oldalán elterülő dűlőt nevezték így. Maga a városrész elnevezés is érzékelteti, hogy az országos vásárra vidékről érkező árusok itt álltak meg, itt kínálták portékáikat, főleg gabonaféléket. A vásárhelyek környékén a 18. század elejétől mind nagyobb számban telepedtek le a városba költöző zsidó kereskedők, kézművesek. A város kelet-nyugati irányú átmenő forgalmát biztosító – a Vásárállásra vezető Palotai úton (ma Kossuth Lajos utca) a 18. századi birtokba vételtől kezdve saját üzlettel rendelkező kereskedők és iparosok telepedtek le.

A városrész történetének bemutatása után a könyv írója és szerkesztője a Kossuth

utca mesélő házaiba korabeli fényképek segítségével házról-házra haladva kíséri az olvasót. A mintegy fél évszázaddal ezelőtt kialakított szocialista városközpont felépítése miatt az utca házainak több, mint háromnegyedét lebontották. A Kossuth utca páratlan oldalán épült – legfőképpen egyemeletes – zárt sorú épületeinek együttese (a mai posta épületéig) nem került lebontásra. Ma csupán ezek a leegyszerűsített homlokzatú lakópaloták és az eredeti kirakat szekrényeiktől megfosztott, többszöri profilváltásra kényszerített, egykor vendégcsalगतó üzletek őrzik az utca hangulatát. Ezek a házak egyúttal az évek sodrában (elsősorban a szocializmus idején) a fokozatosan elszürkülő városrész túlélői. A Kossuth utca páros oldalának minden lakóépületét lebontották, egyedül az evangélikus templom épületét mentették meg.

A Takarékvadvarral szemközt állt a város legendáshírű vendéglátó helye a „Hungária”, továbbá az evangélikus gyülekezet épületegyüttese: a paplak, a gyülekezeti ház, az iskola és a bérház. A lebontott házsor helyére építették a szolgáltatóházat, a félemeletnek nevezett „passage”-t. A Kossuth utca, a város főutcája minden korban a városi felvonulások és népünnepélyek színhelye is volt. 1939-ben itt fogadta a város az aranyvonaton érkező Szent Jobbot: a szocializmus éveiben itt vonultak fel a város dolgozói, diákjai május 1-jén, az 1971-ben épített Lordok Háza előtti téren, az egykori Búzapiac téren rendeztek kisdobos avatást és ballagási ünnepséget is.

A szocialista város kiépítésének főterei koncepciója a Búzapiac házainak, a vásártérre néző üzletek, és iparos műhelyek, valamint vendéglátóipari egységek lebontását követelte. A fejlesztési koncepció szerint egy térre került a pártház (Zöldház), a Hotel Veszprém és a Bástya Áruház épülete. A Búzapiac tér déli oldalán (ma a Budapest úton a Hotellel szemközt) álló két egyemeletes épület, a Balassa-Cseresnyés-kúria, és a Rosos-kúria a város legszebb klasszicista stílusú épületei elkerülték a lebontást. A Búzapiac fontos középülete volt a Veszprémben 1769-ben létesült postaállomás (ma a Budapest Bank) épülete is.

A város vallási-kulturális öröksége szempontjából meghatározó hely is volt a Kossuth utca, a Búzapiac tér és a Szabadi utca háromszögében létesült zsidóudvar, a helyi zsidóság hitéleti központja. A hitközségi központot mutatja be a könyv zárófejezete. Az első Zsinagóga 1795-ben épült fel; ez lett a későbbi ortodox közösség Kis Zsinagógája. A romantikus stílusban épített, mór részletekkel díszített, 1500 hívőt befogadó templomot, a Nagy Zsinagógát, 1865-ben nyitották meg. A zsidó hitéleti központ része volt az iskolalapotán és a rabbi lakáson kívül a hitközség vezetőinek és alkalmazottainak otthona, az udvarban kapott helyet a sahter, valamint itt működött a rituális fürdő is. 1944-ben a zsidó udvar épületein belül volt a gettó. A Nagy Zsinagóga épületét 1945 után a számában megfogyatkozott hitközség nem tudta fenntartani, ezért az állam számára értékesítette az épületet. Az épület többszöri átalakítás után irodaházként szolgál. A 8-as főút városon átvezető szakaszának építéskor a városrendezés részeként a zsidó udvar minden épületét lebontották. Egyedüli emlék az utókor számára fennmaradt impozáns kivitellő kapu, az iskola kovácsoltvas kapuja, amelyet a holokauszt 70. évfordulóján (2014-ben) mementóként eredeti helyére állították vissza.

Márkusné „Vásárlás” című könyve hat fejezetre tagolva, mintegy kézen fogva az olvasót, a mintaszerű alapossggal válogatott és filológiai pontossággal összeállított várostörténeti anyagot kitűnően fűzi egybe. Párhuzamos képsorokkal, térképekkel, értő magyarázatokkal szoros kapcsolatot alakít ki az olvasóval. A helytörténeti anyag írott és képi forrásainak adatait hasznosan egészíti ki a helyi adatközlők információival, valamint az egykori ház- és üzlettulajdonosok leszármazottainak emléktöredékeivel, az írott sajtóban megjelent közlésekkel, korabeli reklámokkal stb. A fejezetek végén – az olvasót kutatásra ösztönző – bibliográfia, „hallgatni és néznivaló” ajánlásai segítségével a szerző támogatni kívánja a téma további tudományos kutatását. A kiadvány a már ismertetett erényeivel a szélesebb olvasóközönség körében is haszonnal forgatható. A mellékletekben áttekintést kaphatunk a városrész utcaneveinek változásáról, a címmódosításokról, a levéltári források megjelöléséről. A kiadvány névjegyzékkel, hely- és névmutatóval zárul.

Márkusné Vörös Hajnalka könyvének tartalmi és szerkezeti sajátosságai, szemléletmódja, közérthetősége és tudományos igénye jól kiegészítik egymást. Veszprém város múltja kitűnő inspirációs forrás a helytörténettel foglalkozó kutatók számára. A könyv széleskörű, tudományosan megalapozott tényfeltárásaival segítheti a várostörténeti monográfia megalapozását. A helyi identitástudatot erősítő kiadvány veszprémieknek és nem veszprémieknek egyaránt ajánlható.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA